

Raili Hyrkkänen

Palkaton kotityö leskien työurassa ja eläketurvassa

ELÄKETURVAKESKUS
PENSIONSSKYDDSCENTRALEN

Tutkimuksia 1992:3

Raili Hyrkkänen

Palkaton kotityö leskien työurassa ja eläketurvassa

ISBN 952 - 9639 - 09 - 0
HAKAPAINO OY, HELSINKI 1992

Tiivistelmä

Hyrkkänen Raili: Palkaton kotityö leskien työurassa ja eläketurvassa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1992:3. 197 s.

Tutkimuksen aiheena on palkaton kotityö leskeksi jääneiden naisten avio-
liitoissa ja sen merkitys eläketurvan ja leskeytymisen jälkeisen toimeentu-
lon kannalta. Leskeytymisen aiheuttamien toimeentulon muutosten ja su-
kupuolten välisten eläketurvan erojen nähdään tutkimuksessa liittyvän
naisten ja miesten työnjaon eriytymiseen työssä ja kotona, jota myös pal-
katon kotityö edustaa. Haastattelututkimus kohdistettiin vuonna 1980
leskeksi jääneisiin naisiin ja miehiin, joista poimittiin 3508 leskeä käsittä-
vä otos. Empiirinen tutkimus osoitti pelkästään kotityötä tehneiden nais-
ten osuuksien vähentyneen ja työssä käyvien naisten lasten- ja kodinhoi-
tojaksojen lyhentyneen jo 1940- ja 1950-luvuilta lähtien. Lastenhoito oli
kuitenkin edelleen pääasiallinen syy siihen, miksi naisten työura jäi miehiä
lyhyemmäksi. Kulutustason aleneminen sekä vähimmäistasoisen toimeen-
tulorajan alapuolelle jääminen koskivat yleensä vain leskeysajan kotona
olleita naisia. Eläketurvan karttumisaikojen tarkastelu viittasi siihen, että
sukupuolten väliset erot ovat huomattavasti pienentyneet nuoremmissa
ikäryhmissä vanhempiin ikäryhmiin verrattuna, mutta eivät hävinneet.

Avainsanat: kotityö - naisten ansiotyö - toimeentulo - eläketurva

Abstract

Hyrkkänen Raili: Unpaid domestic work in widows' careers and pension
security. Studies of the Central Pension Security Institute 1992:3. 197 pp.

The subject of the study is the unpaid domestic work done by widows
during their marriage and its significance with regard to their pension se-
curity and the level of subsistence after being widowed. The changes in
subsistence after the spouse's death and the differences in the pension se-
curity between men and women are seen to be linked with the sex segre-
gation of labour in work and family, the unpaid domestic work represen-
ting the latter. The survey was addressed to those women and men, who
had been widowed in 1980. Among them 3508 persons were taken into
the sample. On the basis of the empirical results, the rates of women
doing exclusively household work have decreased since 1940's and 1950's.
Likewise the periods of children and home care have shortened in the
case of working women. However, for young women taking care of child-
ren was still the main reason, why the lengths of their careers remained
shorter than those of men. The sinking of consumption level and the com-
ing under the minimum level of subsistence met in general only those
widows, who were not working before and after the husband's death.
The scrutiny concerning the time accruing the pension security pointed to
the direction that the differences between men and women have conside-
rably reduced in younger age groups compared with the older ones, but
not disappeared.

Key words: domestic work - women's working - subsistence - pension se-
curity

SISÄLLYSLUETTELO

1	TUTKIMUKSEN TARKOITUS	7
2	PERHEEN TYÖNJAON KEHITYS	12
2.1	Kodin ja työpaikan ero	15
2.2	Traditionaalisen perheen työnjako	18
2.3	Naisten aseman ja kotityön uudet tulkinat	21
2.4	Perheen muuttuva työnjako	27
3	NAISTEN ANSIOTYÖ, KOTITYÖ JA ELÄKETURVA	34
3.1	Naisten ansiotyön erityispiirteet	34
3.1.1	Työssäkäynnin muutokset	34
3.1.2	Eriytyneet työmarkkinat	40
3.1.3	Ansiotaso	44
3.2	Kotityön jakaminen ja sen arvo	49
3.2.1	Kotityön muutokset	49
3.2.2	Lastenhoidon vastuun jakaminen	55
3.2.3	Kotityön arvo	58
3.3	Naisten eläketurvaan liittyviä piirteitä	62
3.3.1	Tilastokatsaus	62
3.3.2	Naisten eläketurvan ongelmia	68
3.3.3	Naisten eläketurvan järjestelyjä muissa maissa ...	75
4	EMPIIRISEN TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT	79
4.1	Tutkimusaineisto	79
4.2	Aineiston kuvaus	82
4.2.1	Avioliitot	82
4.2.2	Perherakenne	85
4.3	Sukupolvinäkökulma	89
4.4	Tutkimusasetelma	91
5	TUTKIMUSTULOKSET	94
5.1	Leskien työssäolo ja työstä poissaolo avioliitossa	94
5.1.1	Ansiotyön yhteys yhteiskunnallisiin muutoksiin ..	94
5.1.2	Työstä poissaolojen kesto ja syyt	105
5.1.3	Palkattomat lastenhoitojaksot	110
5.1.4	Työssäkäynnin muuttuvat mallit	117
5.1.5	Ansiotyössä käymiseen liittyvät tekijät	120
5.2	Kotitöiden jakaminen ennen leskeytymistä	130
5.2.1	Kotitöiden muutokset	130
5.2.2	Kotitöiden jakamiseen liittyviä piirteitä	135
5.2.3	Lastenhoidon jakaminen	141
5.3	Toimeentulon muutokset leskeysaikana	145
5.3.1	Kulutustason muutokset	145

5.3.2	Toimeentulon taso	157
5.3.3	Pienituloiset leskiperheet	163
5.4	Työstä poissaolon vaikutukset eläkkeen kertymiseen	170
5.4.1	Työeläkejärjestelmän voimassaoloaikana aviointuneet	170
5.4.2	Ennen työeläkejärjestelmän voimaantuloa aviointuneet	177
6	YHTEENVETO	186
	VIITELUETTELO	199
	KIRJALLISUUS	207
LIITE 1	Tutkimuksen perusjoukkoa, otantaa ja aineiston edustavuutta koskeva selvitys	229

1

TUTKIMUKSEN TARKOITUS

1960-luvulla luotiin perhe-eläkejärjestelmä, jonka tarkoituksena työeläkejärjestelmässä oli turvata naislesken ja alaikäisten lasten kulutustason säilyminen ja kansaneläkejärjestelmässä vähimmäistoimeentulo. Perhe-eläkejärjestelmä perustui perinteiseen perhemalliin, jossa mies käy ansiotyössä ja vaimo hoitaa kodin ja lapset.

Samalla vuosikymmenellä kun perhe-eläkejärjestelmä luotiin, yleistyi myös naisten ansiotyöhön siirtyminen. Päivähoitojärjestelmän kehittyminen mahdollisti 1970-luvulla yhä useamman ansiotyön, josta oli seurauksena kotitaloustyötä tekevien määrän voimakas vähentyminen. Naisten taloudellisen tasa-arvon lisääntyminen ja oman eläketurvan karttuminen johti pohdintaan lesken eläketurvan tarpeesta. Perhe-eläkeuudistus, joka astui voimaan heinäkuun alusta 1990, ottaakin tietyn rajan jälkeen huomioon naisten omat ansiot ja eläkekertymän ja antaa eläkeoikeuden tasa-arvoisesti myös miehille.

Naisten ansiotyön yleistyminen johti monien eriarvoisuuksien tiedostamiseen sukupuolten välillä. Teollistuneissa maissa levinnyt naisliike aloitti keskustelun kotityön yhteiskunnallisesta merkityksestä, joka laajeni koskemaan naisten asemaa työmarkkinoilla. Ammattien jakautuminen miesten ja naisten ammatteihin samoin kuin sukupuolten välinen palkkaero todettiin monissa tutkimuksissa. Tämä puolestaan aiheutti naisten taholta lisääntyneitä vaatimuksia tasa-arvon toteuttamiseksi työmarkkinoilla ja myös kotona. Suomessa on tutkittu muun muassa naisten palkkatyön historiaa (Haavio-Mannila 1986), ammattien sukupuolirakenteen kehitystä (esim. Anttalainen 1980, 1984) ja sukupuolten välisiä palkkaeroja (esim. Hemmilä 1988, Allén 1991).

Avioerojen lisääntyminen horjutti perheen asemaa ja sai naiset huomamaan kotityötä tehneiden riskialttiin aseman. Kotityön palkkattomuus jättää avioliiton aikana kotona olleet naiset esimerkiksi eläketurvan etuuk-sien suhteen kansaneläkejärjestelmän vähimmäisturvan varaan. Toisaalta myös työssä käyneiden naisten eläketaso on miehiä alempi palkkatason eroista ja lastenhoidon aiheuttamista työkatkoista johtuen.

Eläketurvakeskuksen perhe-eläketutkimuksen raportissa (Tuominen 1988, 143) todettiin, että leskeytymisen jälkeen kulutustaso aleni eniten niiden vanhempiin ikäryhmiin kuuluvien naisten perheissä, joissa leski oli puolison kuoleman ajankohtana kotona. Tämä antoi herätteen perehtyä tarkemmin naisleskien työssäkäyntiin ja työstä poissaoloihin avioliiton aikana ja niiden merkitykseen toimeentulon muutoksen ja eläketurvan kannalta.

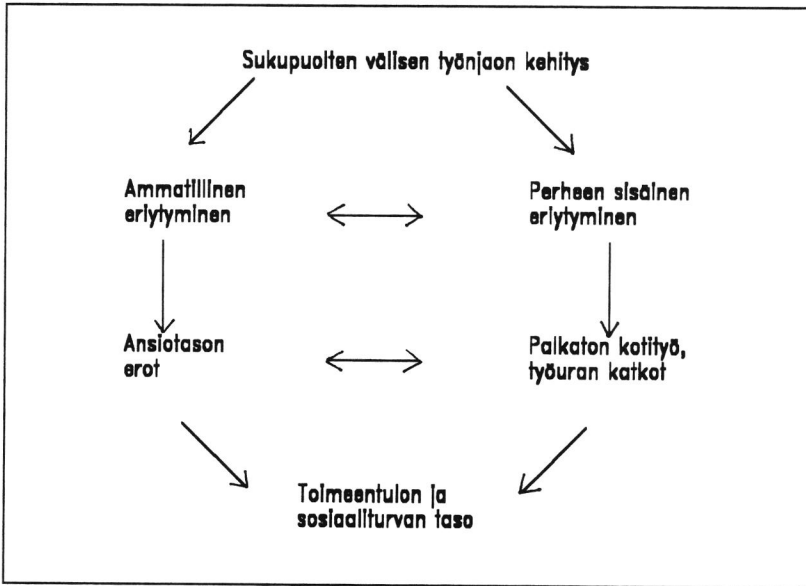
Käsillä oleva tutkimus on osa haastattelu- ja rekisteritietoihin perustuvaan Eläketurvakeskuksen perhe-eläketutkimusprojektiin, joka kohdistettiin vuonna 1980 leskeksi jääneisiin henkilöihin. *Empiirisen tutkimuksen aihe on palkattoman kotityön muutokset ja sen merkitys leskeksi jääneiden naisten eläketurvan ja leskeytymisen jälkeisen toimeentulon kannalta.*

Palkattomalla kotityöllä tutkimuksessa tarkoitetaan työstä poissaoloa lähinnä lasten- tai kodinhoidon takia. Käsitteellisesti se vastaa Tilastokeskuksen kotitaloustyön määrittelyä, joka erottaa sen esimerkiksi kotonaolosta eläkkeelläolon takia. Pyrkimyksenä on selvittää palkattoman kotityön laajuus avioliiton aikana, osittain epäsuorasti työssäoloaikojen kautta.

Työssäoloaikojen selvittämisellä on tässä yhteydessä myös toinen tarkoitus. Työssäolon kestolla on merkitystä eläketurvan kannalta, koska työeläkkeen laskemisessa otetaan huomioon ansioiden ohella työsuhteiden kesto. Eläketurvaan vaikuttavia ansioita, ns. eläkepalkkoja, ei tutkimuksessa voitu selvittää, joten tarkastelu keskittyy pelkästään eläkettä kartuttavan työssäoloajan arviointiin.

Palkaton kotityö ei yleensä ole koskenut miehiä. Jotta naisia koskevat empiiriset tulokset eivät jäisi irrallisiksi, on niitä monissa kohdin verrattu leskeksi jääneisiin miehiin. Tällöin tutkimukseen on saatu myös sukupuoleen liittyvä näkökulma.

Palkaton kotityö nähdään tutkimuksessa naisten miehistä poikkeavaan perherooliin ja perheasemaan liittyvänä. Sukupuolten välinen työnjako eroaa perheessä, mutta ei vain siellä, vaan myös työelämässä toimiessa. Tämän kummallakin alueella vaikuttavan kahtiajaon katsotaan tutkimuksessa aiheuttavan myös sukupuolten väliset toimeentulon ja sosiaaliturvan erot. Kuviossa 1 on esitetty ne yhteydet, joiden kautta perheen sisäisen ja ammatillisen työnjaon eriytyminen kietoutuvat toisiinsa.

Kuvio 1. Sukupuolten välisen työnjaon eriytyminen ja sen yhteys toimeentulon ja sosiaaliturvan eroihin

Sukupuolten välistä työnjakoa on vahvistanut perinteinen käsitteellinen ero kotityön ja palkkatyön välillä. Perhettä pitäisi kuitenkin tarkastella roolien järjestelmänä, jolla on tietyt tehtävät suoritettavanaan kotitalouden sisällä ja sen ulkopuolella. Se, mitä on aikaisemmin pidetty miesten työnä tai naisten työtä, on itse asiassa yksi tehtäväkokonaisuus, jolle on kehittynyt tietynlainen suoritustapa (Lupri 1983, 32-33).

Joseph Pleck on laatinut työ- ja perheroolien järjestelmästä kaavion, joka on esitetty luvussa 2.4. Se sisältää ajatuksen naisten ja miesten työ- ja perheroolien kytkeytymisestä toisiinsa sekä avioliitossa ja työmarkkinoilla. Koska roolit ovat olleet eriytyneitä kotona, ne ovat pysyneet eriytyneinä myös työelämässä. Sukupuolen mukaisen työnjaon purkaminen työmarkkinoilla heijastuisi myös perheen sisäiseen työnjakoon. Ulrich Beck toteaa teoksessaan *Risikogesellschaft* (1986, 162), että naisten koulutustason paranemisesta alkanut tiedostamisprosessi on naisilla jo käynnissä, joskin tie käytännön muutoksiin on pitkä.

Naisten yleistynyt ansiotyö on vähentänyt naisten palkattoman kotityön tekemistä, mutta vielä 1960-luvulle naisten kotitaloustyö nähtiin avioliittosopimukseen ja naisen rooliin kuuluvana. Tutkijat puhuvat sukupuoliosopimuksesta (esim. Pateman 1988), jonka luominen kesti koko 1800-luvun ja joka alkoi jo varhaisesta teollistumisesta ja naisten syrjäyttämistä työmarkkinoilla. Avioliitto soi naisille turvan, mutta johti myös taloudelliseen riippuvuuteen miehestä.

Avioliiton suoma elinikäinen turva on nykyisin muuttunut epävarmaksi avioliittojen hajoamisen myötä. Erityisen ongelmallinen tilanne on nykyisin niiden eronneiden tai leskeksi jääneillä naisten kannalta, jotka avioliitossa olivat pitkään kotona. Palkattoman kotityön merkitys perheenjäsenten hyvinvoinnille tosin myönnetään, mutta 'työtä' se ei ole lainsäädännön eikä kansantalouden tilinpidon mukaan, eikä siitä voi vaatia korvausta.

Ansioiden menetys ja siitä aiheutuva sosiaaliturvan heikentyminen ovat tosiasia myös niillä naisilla, jotka jäävät kotiin pienten lasten hoidon ajaksi. Lastenhoitoa on pidetty perheen sisäisenä asiana, josta ei ole tarvinnut aikaisemmin yhteiskunnallisesti sopia. Nykyinen kodinhoitotuki toki korvaa menetettyjä ansioita, mutta se ei ole korvaus suoritetusta 'työstä', vaan julkisen talouden lähinnä kustannuspoliittisin perustein tekemä ratkaisu.

Sukupuolten ammatillisen eriytymisen on nähty olevan jatke perheen perinteiselle työnjaolle, jossa hoivatyö on kuulunut naisille. Naiset suorittavat yhteiskunnallisesti samoja tehtäviä, joita he aikaisemmin tekivät kodin piirissä (esim. Anttonen 1989). Naisten ammattien arvostus ei ole myöskään palkallisesti yhtä korkea kuin miesten. Kiistanalaista on edelleen, miksi näin on. Naisten miehiä alempi ansiotaso korostuu erityisesti heidän joutuessaan perhehuoltajan asemaan, kuten monet tutkimukset (esim. Bassi 1988, Norris 1987) osoittavat.

Naisten miehiä alempi ansiotaso ei ole ongelmallinen pelkästään yksinhuoltajien toimeentulon kannalta, vaan sillä on yhteys myös naisten alisteiseen perhe-asemaan. Palkkatasosta johtuen naisten ansiotyön merkitys on jäänyt usein toisarvoiseksi. Puolisoista yleensä pienituloisempi jää kotiin perhetilanteen sitä vaatiessa. Miehiin verrattuna naisten elinikäinen ansiotaso jää alemmaksi palkkatason takia ja myös siitä syystä, että heidän työssäkäyntinsä on miehiä useammin riippuvainen perhetilanteesta.

Naisten palkattoman kotityön muutokset heijastuvat naisten ansiotyössä ja perheen sisäisessä työnjaossa, mutta kysymys on samalla perinteisen perheen ja sukupuoliroolien muutoksesta. Luvussa 2 perheen työnjaon kehitystä kuvataan historiallisesta ja sosiologisesta perspektiivistä. Naisten työvoimaan kuuluuutta, ammatillista sijoittumista ja ansiokehitystä tarkastellaan luvussa 3.1 lähinnä suomalaisesta näkökulmasta, samoin kuin kotitöiden jakamista viimeaikaisten ajankäyttötutkimusten valossa luvussa 3.2. Naisten työvoimaan kuuluuuden ja perheen sisäisen työnjaon muutokset kertovat omalta osaltaan myös suomalaisen perheen muutoksesta, ainakin näiden tekijöiden osalta. Taustaosan viimeinen luku käsittelee naisten eläketurvan miehistä poikkeavia piirteitä ja muun muassa kotona hoitotyötä työtä tekevien eläketurvan ongelmia.

2

PERHEEN TYÖNJAON KEHITYS

Perhesosiologiassa Michael Young ja Peter Willmott (1973) ovat esittäneet historiallisen analyysin perheen muutoksista. Sen mukaan perhe on viimeksi kuluneiden 150 vuoden aikana käynyt läpi kolme vaihetta esiteollisesta teolliseksi perheeksi. Perhetyypit eivät ole rajattuja tiettyihin aikakausiin, mutta niiden yleisyys eri aikoina on vaihdellut. Historiallista analyysiään he täydensivät vajaan parin tuhannen lontoolaisperheen haastattelulla vuonna 1970. Tutkimiensa lontoolaisperheitten joukosta he löysivät kaikkia kolmea vaihetta edustavia perheitä. Young ja Willmott (1973, 28-33) luonnehtivat perhevaiheita seuraavasti:

Vaihe 1, joka oli yleinen 1800-luvulle saakka ja joka vastaa karkeasti talonpoikaista tai esiteollista perhettä. Koko perhe osallistuu taloudellisesti tuottavaan toimintaan esimerkiksi perheyrityksessä. Perhe ja työelämä kietoutuvat toisiinsa. Perheessä miehellä on kiistämätön auktoriteettiasema.

Vaihe 2, jonka osuus alkoi kasvaa 1800-luvulla, jolloin perheenjäsenet siirtyivät työhön tehtaisiin ja kaivoksiin. Toisen perhevaiheen yhteiseksi piirteeksi tuli palkkatyö, joka merkitsi entisen perhekollektiivin hajoamista. Työ ja perhe-elämä eivät enää liittyneet yhteen. Miehestä tuli yksinomainen ansaitsija ja vaimosta kodin ja lasten hoitaja. Young ja Willmott nimittävät tätä perhetyppiä 'epäsymmetriseksi'.

Vaihe 3, jonka osuus alkoi kasvaa 1900-luvulla ja joka on tällä hetkellä vallitsevin. Tämä perhevaihe on lähestynyt ensimmäistä perhevaihetta sillä tavoin, että perheen yhteys on palautunut, joskaan ei enää tuottavaan kulutusyksikkönä. Kolmas perhevaihe eroaa toisesta siten, että perhe on privatisoitunut. Perhe-elämä on kotikeskeistä, etenkin silloin kun lapset ovat pieniä. Sukulaisten merkitys ydinperheessä on vähentynyt. Puolisoiden sukupuoliroolit eivät ole enää yhtä eriytyneet kuin aikaisemmin. Perheissä vallitsee suurempi tasa-arvoisuus kuin toisen vaiheen perheissä.

Young ja Willmott totesivat myös uuden, joskaan ei yleisen perhemallin esiintymisen, jota he kutsuvat 'symmetriseksi'. Tässä perhetyypissä molemmat puoliset käyvät ansiotyössä, ja molemmat osallistuvat perhevel-

vollisuuksien hoitamiseen. Puolisoiden sukupuoliroolien välillä ei vallitse eriarvoisuutta, vaikka ne olisivat erilaisia. Tasa-arvoisuus toteutuu siten, että kummallakin puolisolla on samanlaiset mahdollisuudet työ- ja perhe-roolin toteuttamiseksi. Youngin ja Willmottin käsityksen mukaan yhteiskunnalliset muutokset lähtevät yleensä liikkeelle ylemmistä sosiaaliryhmistä, näin myös 'symmetrisen' perheen kehitys.

Esiteollisen perheen muutos teolliseksi liittyy yhteiskunnan kehitysprosessiin, jota tutkijat nimittävät modernisaatioksi. Modernisaatiolla tarkoitetaan ennen kaikkea teollistumista, mutta myös muita muutoksia, kuten byrokratisoitumista, joukkotiedotuksen paisumista, kaupungistumista ja väestöllisiä muutoksia (Jallinoja 1991, 36). Kun 1800-luku merkitsi vapautumista säätyjen etuoikeuksista ja uskonnollisesta maailmankäsityksestä, niin Beckin (1986, 14) mukaan sama irtautuminen kohtaa nykyisin tietoon ja tekniikkaan perustuvan teollisen yhteiskunnan perusteita. Teollisen yhteiskunnan modernisaatio murtaa perhe- ja työelämän muotoja sekä naisten ja miesten sukupuolirooleja. Riitta Jallinoja (1991, 69) toteaa, että perheen modernisoitumiseen on liitetty perheen sisäiset uudelleenjärjestelyt, joita oleellisimmin luonnehtivat naisten ansiotyö, sukupuolten välinen tasaisempi työnjako ja perhesuunnittelu.

Avioliittopohjaisen perheen suosio ei ole laimentunut siitä huolimatta, että vapaamielisyyttä korostavassa modernisuuskäsityksessä avioliittoa pidettiin väistyvänä instituutiona. Avioliittoon perustuvan perheen suosio viittaa siihen, että yksilöllistyvä ihminen tarvitsee tuekseen perheen (Jallinoja 1991, 204). Beck (1986, 195) näkee tosin myös monien muiden yhteiselämän muotojen yleistyvän. Yksin eläminen, esiaviollinen ja aviollinen yhteiselo, asuinyhteisöt, erilaiset vanhempana toimimisen muodot avioerojen seurauksena rytmittyvät eri vaiheiksi ihmisen elinkaarella.

Yhteiselämän muodosta riippumattomat uhat määrittelevät Beckin (1986, 162) mukaan sukupuolten välisiä suhteita tulevaisuudessa. Naisilla on koulutuksesta ja omanarvontunnosta syntyneitä odotuksia tasa-arvon ja kumppanuuden suhteen perhe- ja työelämässä. Työmarkkinoilla ja perheessä miehet pyrkivät taas pitämään kiinni vanhoista käytännöistä, joten naisten odotukset jäävät täyttymättä. Ristiriidat sukupuolten erilaisen odotusten välillä kärjistyvät yksityiselämässä ja politiikan saralla. Beck toteaa sukupuoliroolien muutoksen olevan vasta alussa ja ennustaa pitkäaikaista konfliktia. Naisten tietoisuus on kuitenkin herännyt, eikä kehitystä voi enää kääntää taaksepäin.

Naisten tasa-arvopyrkimykset voivat Beckin mukaan (1986, 198-200) johdattaa miehisen esikuvan mallia noudattavaan kehitykseen. Naiset pyrkivät paitsi oman taloudellisen asemansa parantamiseen myös taloudellisen vaikutusvaltansa lisäämiseen yhteiskunnassa. Myös 'naisellisille' arvoille haetaan tunnustusta. Työmarkkinoiden ja perheen vaatimusten yhteensovittamisen vaikeudet tulevat näkyvästi esille ja aiheuttavat ristiriitaisuutta sukupuolten välisissä suhteissa. Äärimmilleen toteutetun modernin elämän perusyksikkö ei Beckin mielestä ole perhe, vaan yksin elävä ihminen. Merkkejä tästä voi jo nähdä, sillä läntisissä yhteiskunnissa yksinäisten henkilöiden ja yksinhuoltajien talouksien määrä on jatkuvassa nousussa. Ilman perheyhteyttä elävien ongelmaksi muodostuu yksinäisyys ja siitä eroonpääseminen.

Sukupuolten välisen tasavertaisuuden toteuttamiseksi Beck (1986, 201-203) tarjoaa myös edellistä radikaalimman vaihtoehdon. Koska epätasa-arvo on sisäänrakennettu teollisen yhteiskunnan rakenteisiin, ei se ole korjattavissa muuttamalla perheen ja työmarkkinoiden rakenteita. Vastakun teollisen yhteiskunnan kaikki instituutiot ovat muuttuneet perheen ja parisuhteen huomioonottaviksi, voidaan sukupuolten välillä vähitellen päästä sellaiseen tasa-arvoon, jossa sukupuoliroolit ovat hävinneet. Tällöin perheen työnjakoa ei enää rajaa ero tuotannon ja reproduktion välillä. Mielekkäimmin yhteiskunnan tukitoimet suuntautuvat usean perheen muodostamille asuinyhteisöille, jotka jakavat esimerkiksi lastenhoidon. Tällaiselle kehityssuunnalle Beck ei kuitenkaan näe käytännön mahdollisuuksia tällä hetkellä.

Seuraavassa tarkastellaan perheen työnjaon kehityksestä ensin lyhyesti sitä kehitysprosessia, joka muutti esiteollisen perheen teolliseksi ja erotti kodin työpaikasta. Perheen traditionaalista työnjakoa, jossa tehtävät eriytyvät tiukasti sukupuolen mukaan, kuvataan perhesosiologian näkökulmasta. Traditionaaliseen perheeseen ja naisen asemaan on kohdistettu voimakasta kritiikkiä viime vuosikymmeninä, josta tuodaan esille muun muassa kotityötä koskenut debatti 1970-luvulla. Lopuksi tarkastellaan, mihin suuntaan perheiden työnjako on viimeaikaisten empiiristen tutkimusten mukaisesti kehittynyt.

2.1

Kodin ja työpaikan ero

Teollinen vallankumous aiheutti monia muutoksia, joista perheen kannalta syvällisimmin vaikuttava oli kodin ja työpaikan fyysinen ero. Sen seuraukset ulottuvat naisten elämään vielä nykyäänkin. Barbara Rogers (1980, 22) näkee kehitysmaiden perheiden olevan nykyisin saman muutoksen kourissa.

Esiteollisessa yhteiskunnassa kotitalous muodosti taloudellisen tuotannon perusyksikön. Jorma Sipilän (1985, 33) mukaan eurooppalaisissa kielissä ei edes tunnettu perheen käsitettä, puhuttiin vain talosta tai kotitaloudesta. Kotitalous käsitti kaikki ne henkilöt, jotka työskentelivät sen piirissä. Sukulaisten muodostaman suurperheen lisäksi se käsitti maataloustyöntekijät, oppipojat jne. Talonpoikaisyhteisössä kylä oli tärkeämpi kuin avio-perhe. Tuotanto, uusintaminen ja muut toimet sulautuivat yhteen ja samaan elämänkokonaisuuteen. 'Varsinainen' työnteko ja joutilas aika lomittuivat toisiinsa. Simo Aho (1987, 30) huomauttaa vapaa-ajan ansiotyön ulkopuolista aikaa tai elämää tarkoittavassa merkityksessä syntyneen vasta palkkatyön myötä.

Kotalouden maaomaisuus oli miehen nimissä ja se korosti hänen asemaansa. Mies myös johti työntekoa tilalla tai työpajassa. Kun myös lainsäädäntö tuki miehen auktoriteettiasemaa, niin esiteollisena aikana vahvistui patriarkaaliseksi kutsuttu perhetyyppi (Kelly 1984, 119-120). Naisen asema oli yleisesti miehelle alisteinen, mutta se ei ollut kuitenkaan merkityksetön johtuen hänen tuotannollisesta panoksestaan. Perheen muodostamisessa kiinnitettiin suurta huomiota tulevan vaimon soveltuvuuteen työntekoon ja hänen ruumiillisiin ominaisuuksiinsa (Liljeström et al 1978, 200).

Jo ennen teollisen vallankumouksen alkua oli riippuvuus palkkatyöstä lisääntynyt Euroopassa erilaisten maarajoitusten ja kaupankäyntiä koskevien säännösten takia. Vaurastuneen porvariston investoinnit kauppaan, kaivoksiin ja tekstiilitehtaisiin mahdollistivat teollisen kapitalismin synnyn. Tuotantoyksiköt suurenivat ja vähitellen tuotannollinen toiminta siirtyi kotitalouksista tehtaisiin lukuunottamatta maataloutta (Kelly 1984, 127-128). Palkkatyöhön osallistuivat yleensä kaikki työläisperheen jäsenet, jotka siihen pystyivät. Aikuisten lisäksi myös lapset kävivät työssä,

joskaan eivät välttämättä säännöllisesti. Teollistumisen alkuaikoina erityisesti englantilainen tekstiiliteollisuus toimi vahvasti naisten ja lasten työn varassa (Tilly & Scott 1978, 228).

Perheessä asuneiden sukulaisten, oppipoikien ja muidenkin siirtyessä palkkatyöhön perhekoko alkoi pienetä jo teollistumisen alkuaikoina. Aikaa myöten uusi perhemuoto käsitti vain vanhemmat ja lapset. Ydinperheen kehittyminen liittyy joidenkin tutkijoiden mukaan selkeästi teollistumiseen ja sen synnyttämän palkkatyön seurauksiin, mutta käsitykset ovat jossain määrin kiistanalaisia. Esimerkiksi Peter Laslettin tutkimusten mukaan ydinperhe yleistyi maalaistyöväestön keskuudessa jo ennen teollistumisvaihetta ja kaupunkiköyhälistön muodostumista (Barrett 1985, 173).

Sukupuolten välisen työnjaon eriytyminen näkyi teollisuudessa jo varhain. Esimerkiksi Englannin ja Yhdysvaltain kaivoksissa parhaiten palkatut työt oli varattu miehille. Naiset ja lapset muodostivat ammattitaidottoman työvoiman, jolle myös maksettiin pienempää palkkaa. Englannissa vaimon ansiot kuuluivat lain mukaan miehelle. Ajatus, että miehen palkan piti riittää myös vaimon ja lasten elatukseen, ei ollut yleinen 1800-luvun alkupuolella. Sekä miesten että naisten palkat olivat yleensä niin alhaiset, että vasta työläisperheen yhteiset tulot riittivät perheen toimeentuloon (Land 1980, 56-57).

Teollistumisen edetessä naisten ja lasten palkkatyöhön osallistuminen alkoi Englannissa kohdata vastustusta miesten johtamien ammattiliittojen taholta. Työvoimasta oli ylläritontaa ja naisten sekä lasten alhaisen palkkatason katsottiin laskevan miesten palkkoja samoin kuin murtavan pohjaa miesten auktoriteetilta. Naisten työvoiman käytön rajoituksilla miehet uskoivat paitsi palkkojensa myös työolojensa paranevan (Land 1980, 57). Työläisperheen toimeentulon niukkuuden huomioonottaen ei Heikki Lehtosen (1983, 172) mielestä ole yllättävää, että nais- ja lapsityövoiman käytön rajoittamiseen tähtäävä lainsäädäntö kohtasi vastustusta myös työväestön taholta.

Naisten ja lasten työntekoa rajoittaviin pyrkimyksiin liittyi myös muita seikkoja. Alettiin tuntea huolta raskasta tehdastyötä tekevien lasten ja naisten terveydestä ja tehdastyön vaikutuksista seuraavaan sukupolveen. Teollistumisen alkuvaihetta luonnehtivat korkea syntyvyys ja kuolevuus kuten esiteollisena aikanaakin. Yleisestä köyhyydestä sekä raskaasta työstä ja jopa 14-17 tunnin mittaisista työpäivistä johtuen tehdastyöläisten keskimääräinen elinikä oli varsin alhainen (Poster 1978, 190-191).

Naisten ja lasten työtekoa rajoittavat työlait tulivat Englannissa ja Yhdysvalloissa voimaan melko myöhään 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa. Lait rajoittivat muun muassa naisten pääsyä moniin miesten ammatteihin. Naisten sulkeminen työmarkkinoiden ulkopuolelle ei kuitenkaan kokonaan estänyt heidän työntekoaan. Se vain satoi heidät alipalkattuun työhön kotona ja sen ulkopuolella. Naimisissa olevat naiset pitivät usein alivuokralaisia ja tekivät kotona työtä tekstiilitehtaille ja pesuloille (Kelly 1984, 133-134).

Työläisperheissä naisten työnteko oli välttämätöntä miesten alhaisten palkkojen takia. Arvion mukaan naisten ansiot muodostivat 1800-luvulla noin kolmanneksen työläisperheiden toimeentulosta. Kotona olevat englantilaisvaimot luettiin vielä vuoden 1871 väestölaskennassa aktiiviin väestöön, mutta seuraavassa väestölaskennassa heitä ei enää laskettu mukaan (Land 1980, 60).

Miesten työmahdollisuudet lisääntyivät naisten ja lasten työtekoa koskevien rajoitusten johdosta. Erityisesti raskaan teollisuuden kasvu lisäsi miesten työvoiman kysyntää. 1800-luvun jälkipuoliskolla ammattitaitoiset ja järjestäytyneet työläiset alkoivat Englannissa ja Yhdysvalloissa vaatia perhepalkkaa koko perheen elatusta varten (Land 1980, 57). Perhepalkan maksaminen ei ollut kuitenkaan yhtenäistä, eikä sitä tunnettu kaikissa ammattiryhmissä. Vakinaisessa työssä oleville ammattitaitoisille työläisille perhepalkkajärjestelmästä tuli kuitenkin vähitellen normi 1800-luvun lopulla ja tämän vuosisadan alussa. Näin miehen palkasta tuli Lehtosen (1983, 171) mukaan perusta koko työläisperheen työvoiman uusintamiselle. Toisaalta se merkitsi sitä, että nuorille ja naisille maksettiin pienempää palkkaa.

Samanaikaisesti kun naisten palkkatyötä pyrittiin protektiivisen lainsäädännön avulla rajoittamaan, kaupungistumiseen ja teollistumiseen liittyi 'kotitaloustieteenä' tunnettu ilmiö (Rogers 1980, 23). Se esitti tieteellisesti hataria perusteluja naisten palkkatyön rajoittamiselle ja puolusti taloudenhoitoa ammattina. Viktoriaaninen yhteiskunta korosti naisten vastuuta kodista ja perheenjäsenistä, myös vanhojen ja sairaiden perheenjäsenten hoidosta. Useimmille keskiluokan miehille vaimon toimeentuloa tuli arvoaseman osoitin. Keskiluokan naiset harjoittivat hyväntekeväisyyttä ja yrittivät juurruttaa työväestön keskuuteen terveellisiä elintapoja. Elizabeth Wilsonin (1983, 35) mukaan elintapojen parantamisella uskottiin ehkäistävän myös väkivallan ja rikollisuuden leviämistä.

Teollistumisvaiheen ongelmat aiheuttivat monenlaista yhteiskunnallista kuohuntaa. Esimerkiksi englantilainen yhteiskunta joutui 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alun vuosikymmeninä kokemaan hallitsemattoman rakennemuutoksen aiheuttamat suuret ongelmat, kuten tavattoman nopeasti paisuneiden kaupunkien köyhyyden ja ankeuden, vieläpä työläisten kapinalliset mellakat (Riihinen 1987, 1375). Uudenlainen koti-ideologia voidaankin nähdä keski- ja ylempien luokkien yhteiseksi yritykseksi vaikuttaa kuohuvaa yhteiskuntaa (Latvala 1989).

Työväestö sen sijaan oli vielä kaukana näistä koti-ihanteen ajatuksista, sen pariin koti-ideologia levisi vasta vähitellen. Mark Poster (1978, 195) toteaa englantilaisen työläisperheen omaksuneen porvarillisen esikuvan mukaisen perhemallin täysin vasta siinä vaiheessa, kun Lontoon East Endin työläisperheet alkoivat 1950-luvulla muuttaa esikaupunkeihin. Tällöin englantilaisen työläisperheen äidin ja yhteisön siteet olivat kokonaan katkenneet. Kodista oli muodostunut naisen valtapiiri, jolla oli tärkeä yhteiskunnallinen tehtävä lasten henkisen ja fyysisen hyvinvoinnin edistäjänä. Miehelle koti edusti lepoa ja mahdollisuutta palautua työn rasituksista 1800-luvun familismin ideologian mukaisesti.

Virginia Novarran (1980, 134) näkemyksen mukaan keskiluokka painotti familismin ideologiaa teollistumisen alkuaajoista lähtien pitkälle 1900-luvun puoliväliin asti. Esimerkiksi toisen maailmansodan jälkeisenä jälleerakennuksen kautena, jolloin naiset olisivat voineet tehdä läpimurron työelämässä, asiantuntijat alkoivat painottaa 'äidillistä deprivatiota'. Sen mukaan lapset kärsivät, jos äiti ei omista heille kokopäiväistä huomiota.

2.2

Traditionaalisen perheen työnjako

Perheen traditionaalisella työnjaolla tarkoitetaan yleensä sitä, että puolisoiden tehtävät ovat eriytyneet sukupuolen mukaan (Pleck 1979, 482). Traditionaaliseksi työnjaon tekee se, että viime aikoihin asti muunlaista ei ole juuri esiintynyt. Teollisen perheen kehityksessä julkisen ja yksityisen elämänpiirin eroaminen syvensi esiteollisen perheen työnjakoa, ja naiselle jäivät vain kotiin liittyvät vaimon, äidin ja taloudenhoitajan roolit. Mie-

hellä olivat edellisiä monimuotoisemmat ansaitsijan, kansalaisen ja vapaa-ajan viettäjän roolit (Liljeström 1978, 10).

Perhekäsitykset voidaan jakaa familistisiin ja individualistisiin. Familistisen perhekäsityksen mukaan perhe on ihmiselle niin tärkeä, että muut pyrkimykset ovat sille alisteisia. Perhe on ensisijainen, ja sen säilyttämiseen tulee pyrkiä vaikkeissakin olosuhteissa. Jallinoja (1985a, 21) näkee esimerkiksi Talcott Parsonsin perheteorian olevan lähellä tätä käsitystä. Familistisen perhekäsityksen rinnalle on nykyisin pyrkimässä individualistinen perhekäsitys, joka korostaa yksilön oikeuksia. Sen mukaan ihmisellä pitää olla mahdollisuus ajatella itseään niin paljon, että perheen etu saa joskus väistyä yksilön omien toiveiden ja etujen tieltä.

1960-luvulla useimmissa amerikkalaisissa perheissä elettiin vielä familistisen perhemallin mukaisesti. Helena Lopatan (1980, 48, 91) perheenäitejä koskevan tutkimuksen mukaan naiset pitivät äitiyttä tärkeimpänä roolinaan. Työssä käyville naisille äitiys tuli vasta toisella sijalla vaimon roolin jälkeen, mutta heillekään itsensä kehittäminen tai yhteiskunnallinen toiminta ei ollut kovin tärkeitä. Aviopuolison rooleista naiset pitivät yleensä tärkeimpänä ansaitsijan roolia. Harvat asettivat etusijalle aviomiehen tai isän roolin.

Parsons on analysoinut perheen tehtäviä ja sen sukupuoleen perustuvan työnjaon sosiologisia perusteita funktionalismiin pohjautuvassa, rooleihin erikoistumista koskevassa teoriassaan.¹ Tuotannollisen toiminnan siirryttyä teollistumisen myötä pois kotitalouksista ydinperheen tehtäväksi jäi Parsons (1956, 23) mukaan lasten sosiaalistaminen ja perheenjäsenten henkilökohtaisista tarpeista huolehtiminen.

Pienryhmien käyttäytymistä tutkiessaan Robert Bales huomasi niissä erikoistumista asiajohtajan ja yhdessäolojohtajan rooleihin. Asiajohtaja ohjaa päämäärien asettelua ja niihin pyrkimistä, kun taas yhdessäolojohtaja työskentelee ryhmän välisten suhteiden hyväksi. Asiajohtajan toimintaa ohjaa instrumentaalisuus ja yhdessäolojohtajan toimintaa ekspressiivisyys. Bales (1956, 300) havaitsi, että rooleihin erikoistuminen oli kaikille sosiaalisille ryhmille ominainen piirre, perhe mukaanlukien.

Parsons (1956, 45-47) sovelsi Balesin havaintoja perheeseen ja totesi perheellä olevan kaksi perusrakennetta: sukupolvien välinen hierarkia ja puolisojen erikoistuminen ekspressiiviseen tai instrumentaaliseen rooliin. Miehen rooli on asiajohtajan ja vaimon rooli tunnejohtajan. Mies hoitaa

suhteet ulkomaailmaan, kun taas vaimo vastaa perheen sisäisistä tarpeista. Asiajohtajan rooliin sisältyvät edistävät toiminnot kuten päätöksenteko ja toimeentulon hankkiminen. Tunnejohtajan rooliin kuuluu ilmaisevista toiminnoista kuten emotionaalisesta tuesta ja perheen sisäisistä suhteista huolehtiminen.

Perheen rooleihin erikoistumista Parsons (1956, 23) perusteli sillä, että synnyttäminen ja lapsen hoitaminen luovat niin voimakkaan siteen äidin ja pienen lapsen välille, että näiden biologisten toimintojen ulkopuolelle jäävä mies joutuu valitsemaan toisen mahdollisen vaihtoehdon eli välineellisen suuntautumisen. Erik Allardtin (1964, 113) mukaan perheessä tapahtuva rooleihin erikoistuminen kuvastanee sukupuoliroolien eroja ainakin länsimaissa.

Parsonsin teorialla oli suuri merkitys sosiologiselle tutkimukselle. Esimerkiksi naisten roolia työvoimassa tarkasteltiin englantilaisen sosiologian piirissä pitkään kaksoisroolina (Beechey 1978, 155). Naisen päätehtävänä pidettiin perhevelvollisuuksien hoitamista.

Parsonsin teoriaa on voimakkaasti kritisoitu jälkeempinä. Teorian katsottiin antavan tieteellistä tukea kotityön kultille ja sisältävän sen ajatuksen, että työnjaon eriytyminen perheessä johtuisi biologisista syistä, eikä pelkästään pienryhmien toiminnan dynamiikasta. Christopher Laschin (1977, 115-116) mielestä Parsonsin teorian arvostelu on paljolti perustunut sen väärinymmärtämiselle.

Parsonsin teoriaan sisältyvää ajatusta perheen välttämättömyydestä on arvosteltu, koska silloin myös sukupuoleen perustuva työnjako pitäisi käsitellä muuttumattomaksi. Barrie Thorne (1982, 15) katsoo teorian edustavan 1800-luvun familistista ideologiaa vain hieman eri muodossa. Esitetyn kritiikin mukaan Parsons ei nähnyt avioliittoon sisältyvää rakenteellista alistamista, vaan hän katsoi puolisoiden keskinäisen tasa-arvon toteutuvan perheen yhtenäisen statuksen kautta. Sen mukaisesti vaimon status määräytyy aviomiehen statuksen välityksellä, joka puolestaan perustuu miehen ammattiasemaan. Sekä Veronica Beechey (1978, 162) että Elisabeth Beck-Gernsheim (1980, 103-104) pitävät Parsonsin käsitystä virheellisenä. Jos vaimon asema määräytyy miehen aseman perusteella, myös vaimon identiteetti rakentuu miehen kautta.

Parsonsia arvosteltiin myös siitä syystä, että hän piti naisten roolia työelämässä toissijaisena. Naisten ansiotyön Parsons näki aiheuttavan kilpai-

lua puolisoitten välillä. Näin etenkin siinä tapauksessa, jos miehen ammatillinen asema ei ole vaimon asemaa korkeampi. Muun muassa Valerie Oppenheimer (1977, 389) kritisoi tätä näkemystä, eikä uskonut puolisoitten välisen kilpailun väistämättömyyteen.

Parsonsin lisäksi myös joissakin muissa tutkimuksissa on tarkasteltu perheen työnjakoa sosiologisesta näkökulmasta. Esimerkiksi Robert Blood ja Donald Wolfe (1960) toivat resurssiteorian perheen tarkasteluun analysoidessaan kotitöiden jakamista. He yrittivät löytää vastauksen kolmeen kysymykseen: miksi vaimon tehtävät ovat kotona erilaiset kuin miehen, miksi he tekevät enemmän kotitöitä kuin miehet, ja miten puolisoitten ansiotyö muuttaa perheen työnjakoa.

Kahteen ensimmäiseen kysymykseen he eivät Pleckin (1979, 483) mielestä löytäneet vastausta. Tutkimus osoitti kuitenkin, että ansiotyössä käyvien naisten perheissä miesten osallistuminen kotitöihin oli muita yleisempää. Mitä enemmän mies toisaalta käytti aikaa ansiotyöhön, sitä vähemmän hänellä oli aikaa kotitöihin. Miesten vähäinen työpanos kotona johtuu tutkimuksen mukaan siitä, että miesten resurssit, esimerkiksi ajankäytön suhteen, ovat rajallisemmat kuin naisilla.

John Scanzoni (1970) puolestaan sovelsi perheeseen sosiaalipsykologian vaihtoteoriaa. Sen mukaan miehen velvollisuus on huolehtia perheen toimeentulosta ja statuksesta. Vastineeksi hänellä on oikeus saada rakkautta ja toveruutta vaimon puolelta. Scanzonin mielestä vaimolla on oikeus miehen hankkimaan toimeentuloon, mutta vastavuoroisesti velvollisuus huolehtia kodinhoidosta.

2.3

Naisten aseman ja kotityön uudet tulkinnat

Lasch (1977, intr. xx) on todennut sosiologien puhuvan nykyisin perheen kriisistä ikään kuin kyseessä olisi uusi ilmiö. Tosiassissa perheen hajoaminen alkoi jo yli sata vuotta sitten. Niin avioerot, nuorison itsenäistyminen kuin naisasialiikekin saivat alkunsa 1800-luvulla.

Emile Durkheim (1970) näki 1800-luvun jälkipuoliskon avioliitoissa ristiriitoja, jotka johtuivat sukupuolten välisistä roolieroista. Ristiriitojen ratkaiseminen oli hänen mielestään välttämätöntä, jotta välttyttäisiin lisääntyviltä avioeroilta. Durkheimille inhimillinen hyvinvointi kytkeytyi läheisesti yksilön siviilisäätyn. Avioeroja hän piti vakavana asiana sen takia, että ne liittyvät yhteiskunnan hajoamiseen, disorganisaatioon. Perheen säilyminen sosiaalisena instituutiona edellytti Durkheimin mielestä naisten elämänpiirin laajentumista kodin ulkopuolelle (Pohjanen 1988, 2-4).

1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa naisten oikeuksien laajentamista alettiin läntisessä Euroopassa ja Yhdysvalloissa vaatia lähinnä porvariston keskuudessa syntyneiden naisasialiikkeiden taholta. Vaatimukset koskivat naisten oikeutta koulutukseen ja työhön samoin kuin omaan omaisuuteen. Wilson (1983, 35) toteaa, että varhaiset feministit eivät silti koskaan asettaneet kyseenalaiseksi perheen ja palkkatyön tai yksityisen ja julkisen elämän välistä eroa. Äitiys oli keskeinen osa naisen identiteettiä. Naisten osallistumisen julkiseen elämään katsottiin kuitenkin tuovan siihen moraalisempia arvoja kuin miesten edustamat.

Varhainen naisasialiike hiipui aikanaan, ja liikkeen historiassa onkin todettu selviä aaltoja, taistelukausia (Jallinoja 1983). Seuraava naisasialiikkeen aalto levisi 1960-luvulla uusvasemmistolaisuuden myötä. Uusi naisliike, joka alkoi levitä samoihin aikoihin kuin naisten työssäkäynti yleismaailmallisesti lisääntyi, suhtautui edellistä vuosisataa kriittisemmin naisen perinteiseen rooliin ja ajoi sukupuolten yhtäläisiä oikeuksia ja mahdollisuuksia. Tällä hetkellä 1960-luvulla ja 1970-luvun alkupuolella elinvoimaisinta aikaansa elänyt liike on tasaantumisvaiheessa, eikä sen toiminta ole kovin aktiivista (Phillips 1987, 2).

Ne ideologiset ja poliittiset tekijät, jotka liittyivät uuden naisliikkeen syntyyn, eivät täysin selitä sitä, miksi se alkoi levitä samanaikaisesti kaikissa eniten teollistuneissa maissa. Taustalla onkin nähty ideologisia syitä vahvemmin väestöllisten ja teknologisten muutosten aiheuttamat rakenteelliset tekijät (Eichler 1983, 441). Feministisen liikkeen elpyminen on yhdistetty naisten ansiotyön yleistymiseen ja avioerojen lisääntymiseen (Dahlerup 1987, 100; Thorne 1982, 1). Ne muuttivat käsitystä äidin ja perheenemännän rooleista sekä avioliiton suomasta näennäisestä, elinikäisestä turvasta. Posterin (1978, 199) näkemyksen mukaan uusi naisliike syntyi vastauksena niihin paineisiin, joita jälkikapitalistinen yhteiskunta kohdisti perheeseen.

Naisliikkeen aktivoitumiseen yhdistyi myös naisten elämänehtoja koskevan tutkimuksen elpyminen erityisesti anglosaksisissa maissa. Naistutkimus liittyi naisasialiikkeeseen 1960-luvun lopusta lähtien kiinteämmin kuin koskaan aikaisemmin liikkeen historian aikana. 1960-luvun lopulla naistutkijat alkoivat perustaa omia tieteellisiä seurojaan, kuten esimerkiksi Sociologists for Women in Society (Jallinoja 1983, 209).

Naistutkimus kiinnitti 1970-luvulla huomiota kotityöhön ja reproduktioon, sekä lasten synnyttämisen että kodissa tapahtuvan työvoiman uusintamisen muodossa. Reproduktion analyysiä on tehty myös suomalaisen naistutkimuksen piirissä (mm. Rantalaiho 1986, Alanen 1986). Voimakkaasti kasvaneen naistutkimuksen on uskottu antavan naisliikkeelle sen tarvitsemää uskottavuutta ja tutkimukseen perustuvan tiedon vaikuttavan laajemmalti kuin yksityisten mielipiteiden.

Anglosaksisissa maissa feministien käymää teoriakeskustelua on käyty lähinnä radikaalifeministisissä ja sosialistifeministisissä ryhmissä. Radikaalifeminismi näkee naisten yleismaailmallisen alisteisuuden ominaiseksi kaikille patriarkaalisille yhteiskunnille ja on etsinyt sen juuria sukupuolten välisistä biologisista eroista (Weedon 1987, 19). Radikaalifeministinä pidetty Shulamith Firestone puhuu sukupuoliluokista, jotka syntyvät siitä biologisesta todellisuudesta, että miehet ja naiset on luotu erilaisiksi. Sukupuolten välinen epätasa-arvo perustuu siihen, että naiset synnyttävät ja hoitavat lapset. Firestonen mielestä naisten pitäisi ottaa haltuunsa uusintamisen kontrolli, joka sisältää myös lasten teknologisen tuottamisen (Jallinoja 1983, 215).

Varhaisin sosialistifeministinen tutkimus yritti selittää naisten alisteista asemaa marxilaisuuden avulla. Varsin pian kuitenkin huomattiin, ettei marxilaisuus riittävästi selitä kaikkia niitä riiston muotoja, joita naisiin kohdistuu kapitalistisissa ja muissa yhteiskunnissa. Marxilaisuus näkee naisten alistetun aseman johtuvan kapitalistisesta tuotantotavasta. Friedrich Engels esitti, että naisten osallistuminen palkkatyöhön oli heidän vapautumisensa avain, koska se hävittäisi sukupuoleen perustuvan työnjaon (Hartmann 1979, 2-3). Palkkatyöhön osallistuminen oli kuitenkin ristiriidassa naisen perheaseman kanssa, jonka vuoksi kotityö oli yhteiskunnallistettava (Beechey 1977, 46).

Kotityön yhteiskunnallistaminen ei sittemmin toteutunut edes sosialistisissa maissa, joissa sukupuolten epätasa-arvo tuli räikeästi esille kotitöiden

jakamisessa, vaikka ammatillinen tasa-arvo olisi ollut muodollisesti voimassa.

Kotityökeskustelu

Varhainen sosialistifeministinen, marxilaisvaikutteinen teorian kehittäminen tarkasteli naisten roolia perheessä suhteessa tuotantoon ja pääomaan. Tämä synnytti ns. kotityökeskustelun, jossa kotityötä arvioitiin tuottavana ja lisäarvoa luovana työnä, kun se aikaisemmin liitettiin pelkästään kulutukseen tai jätettiin näkymättömäksi (Weedon 1987, 23-24).

Ns. kotityökeskustelu ei kantautunut Suomeen vielä 1970-luvulla, jolloin se anglosaksisessa tutkijamaailmassa oli vilkkaimmillaan (Julkunen 1986, 122). Pohjimmiltaan kysymys oli kotityön vähäisen arvostuksen ja sen koetun yhteiskunnallisen merkityksen välisestä ristiriidasta. Marxilaisessa keskustelussa keskeinen työn käsite haluttiin laajentaa koskemaan myös kotityötä. Tällä haluttiin osoittaa, ettei kotityö ole marginaalista yhteiskunnan kannalta. Kysymyksenasetteluissa päädyttiin pohtimaan kotityön suhdetta yhteiskunnalliseen työhön ja pääomaan (Jallinoja 1983, 212, Takala 1979, 3).

Engelsin mukaan historiaa määräävät voimat ovat välittömän elämän eli ravinnon, asuntojen jne. tuotanto ja uusintaminen (Hartmann 1979, 8). Kotityökeskustelussa uusintamisen käsite sai keskeisen osan työvoiman uusintamista tarkoittavassa merkityksessä. Wally Secombe (1974, 14-15) katsoi työvoiman uusintamisen tapahtuvan päivittäisellä ja suvunjatkamistasolla, ja molempien olevan yhteydessä naisten suorittamaan palkattomaan kotityöhön. Päivittäisellä tasolla työvoiman uusintaminen tarkoittaa palkkatyössä käyvän miehen huoltamista. Suvunjatkamistasolla se merkitsee uusien työntekijöitten tuottamista eli lasten synnyttämistä ja kasvattamista.

Naisen rooli työvoiman uusintajana loi teoreettisen yhteyden perheen ja kapitalistisen tuotantotavan välille. Kotityökeskustelussa pohdittiin kotityön merkitystä tuottavana työnä marxilaisessa mielessä ja sen tuomaa etua pääomalle (Gardiner 1978, 109-110). Muun muassa Mariarosa Dalla Costa ja Eli Zaretsky päätyivät siihen, että kotityö on tuottavaa työtä (Glazer-Malbin 1976, 918).

Secombe ei katsonut kotityön olevaa varsinaisesti tuottavaa työtä, mutta luovan arvoa Karl Marxin tarkoittamassa mielessä. Arvo syntyy siitä, että palkalla ostettavat hyödykkeet vaativat kotityötä muuttuakseen uusinnetuksi työvoimaksi. Vaimon kotityöllä luotu arvo realisoituu, kun miehen työvoima on myyty työmarkkinoilla. Tämä käsityksen pääoma-logikot myöhemmin kiistivät (Julkunen 1986, 120).

Vastauksen siihen, miksi kotityö ja lastenhoito tehdään yksityisenä työnä, nähtiin perustuvan sen tuottaman hyötyyn pääomalle. Jean Gardiner (1975, 58) piti kotityötä pääoman kannalta halvimpana vaihtoehtona työvoiman uusintamiselle. Palkattoman kotityön ansiosta työväestölle voidaan maksaa pienempää palkkaa kuin on tarpeen uusintamiskulujen peittämiseksi. Työvoiman arvo nousee, jos kaikki uusintamiselle välttämättömät tuotteet ja palvelukset joudutaan hankkimaan markkinoilta. Tämä nähtiin myös esteeksi kotityön yhteiskunnallistamiselle (Salmi 1982, 16).

Edellisestä esitettiin myös poikkeavia käsityksiä. Maxine Molyneuxin (1979, 11-12) mukaan vasta työvoiman riittävän korkea arvo mahdollistaa naisten kotona olemisen. Hän katsoi kotityön sisältyvän työvoiman arvoon ns. perhepalkkajärjestelmän muodossa, jossa työläisen työvoiman arvo sisältää koko perheen uusintamiskulut.

Pääoman nähtiin hyötyvän palkattomasta kotityöstä myös siinä mielessä, että palkkatyön ulkopuolella olevat perheenjäsenet ovat taloudellisesti riippuvaisia työssä käyvän miehen antamasta toimeentulosta (Barrett 1985, 180). Vaimon ja lasten taloudellinen riippuvuus pitää palkkatyöläisen työmotivaation korkeana ja vähentää työtaisteluihin osallistumista.

Keskustelussa sivuttiin myös sitä, pitäisikö kotityöstä maksaa palkkaa ja jos, niin kenen se pitäisi maksaa. Jos esimerkiksi pääomalle ei ole hyötyä naisten kotityöstä, niin siitä hyötyvät ainoastaan mies ja lapset. Tällöin miehen pitäisi maksaa vaimolle kotityöstä. Dalla Costan mielestä tällainen kehitys kuitenkin vain vahvistaisi sitä käsitystä, että naiset kuuluvat kotiin ja kotityö on 'naisten työtä' (Glazier-Malbin, 1976, 918-920).

Kotityökeskustelu laantui 1970-luvun kuluessa saatuaan välillä voimakkaitakin kärjistyksiä. Heidi Hartmann (1979, 7) toteaa kotityötä korostetun siinä määrin, että ansiotyössä olevien naisten asema unohtui kokonaan. Kari Waernesin (1984, 272) johtopäätös keskustelusta on se, ettei

marxilaisuuden kautta löytynyt reseptiä miesten ja naisten tasa-arvon toteutumiseksi.

Kotityökeskustelu voidaan nähdä anglosaksisissa maissa yleisen naisten kotityön perusteluna. Ajoittaisessa jyrkkyydessäänkin se kuitenkin kyseenalaisti itsestäänselvyyksiä ja osoitti, että 'naisten työllä' on yhteiskunnallisia yhteyksiä. Yksityisenä työnä tehtyä kotityötä ja tuottavaa työtä voidaan tarkastella saman kokonaisuuden eri puolina.

Patriarkaatti ja sukupuoliroolit naisen aseman selittäjinä

Reproduktion analyysi johti etsimään selitystä naisen asemalle patriarkaattista ja sukupuolirooleista. Patriarkaatin käsitteen täsmällisestä sisällöstä ei tosin ole päästy yksimielisyyteen (Pateman 1988, 9). Yhden näkemuksen mukaan patriarkaatin synty perustuu yhteiskunnan tuotantomuotoon (McDonough ja Harrison 1978, 11-12), toisen mukaan se on suhteellisen riippumaton siitä (Kuhn 1978, 43).

Hartmann (1979, 11-14) on määritellyt patriarkaatin miesten välisiksi sosiaalisiksi suhteiksi, joiden avulla he hallitsevat naisia. Patriarkaatin nykyisiä ilmentymiä ovat muun muassa valtio ja erilaiset instituutiot kuten kirkko, armeija ja ammattiyhdistykset sekä myös kotityö. Patriarkaatin perusta lähtee Hartmannin mielestä sukupuolen mukaan eriytyneestä työnjaosta ja miesten naisten työhön kohdistamasta valvonnasta.

Miten tahansa patriarkaatti määritellään, sen katsotaan ilmentävän miesten valtaa, auktoriteettia ja valvontaa. Valvonta kohdistuu naisten työvoiman käytön ohella myös naisten seksuaaliteettiin (Dahlerup 1987, 99-100). Monet teorian kehittäjät näkevät patriarkaatin perustan ja mekanismin lähtevän juuri naisen uusintamisroolista (Phillips 1987, 3). Edmund Dahlström ja Rita Liljeström (1981, 15-17) katsovat patriarkaatin ja myös sukupuoliroolien syntyneen paljolti siitä syystä, että miehet ovat kontrolloineet seksuaalisen elämän muotoja ja ilmentymistä. Naisten asema ja ehtodot ovat heidän sanontansa mukaan määräytyneet naisten asemasta seksuaalisen elämän organisaatioissa (Allardt 1983, 225).

Sukupuoliroolien tutkimus on johtanut huomion sukupuolta koskevan tietoisuuden syntymiseen. Sen selittämiseen on käytetty psykoanalyysiä ja ideologiateorioita (Jonasdottir 1988, 163). Teoriasta riippumatta ne kerto-

vat paljon siitä, miten miehet ja naiset muovautuvat erilaisiksi sukupuoliolennoiksi jo varhaisessa lapsuudessa. Yhteiskunnassa vallitsevien ideologioiden vaikutuksesta tytöt ja pojat muokkautuvat niiksi sukupuoliolennoiksi, joina he pysyvät koko ikänsä.

Sukupuoliroolien synnyn ja sitä koskevan tietoisuuden teoreettiseen kehitykseen on suuresti vaikuttanut Louis Althusserin ideologiateoria. Se antoi yleisen viitekehyksen naisten asemaa koskevalle tutkimukselle ja johti uusiin kysymyksenasetteluihin naisten alisteisen aseman syistä ja sukupuoliroolien muotoutumisesta (Weedon 1987, 21).²

Sukupuolta koskeva tietoisuus sisäistyy niissä kasvatustapahtumissa, joissa tytöistä muokataan avuliaita ja muita hoivaavia ja pojista taas aktiivisia ja itsenäisiä (Barrett 1985, 176). Kanadalainen tutkimus toteaa painopisteen tyttöjen sosiaalistamisessa olleen aina 1960-luvulle saakka äidin ja perheenemännän tehtäviin valmentamisessa (Denis 1983, 418-420). Naisiksi sosiaalistaminen tuottaa myös erityisen 'naisellisen' suhtautumistavan, joka ilmenee esimerkiksi siten, että naiset asettavat enemmän laadullisia vaatimuksia arkielämälle kuin miehet (Meyer 1986, 143). Sukupuolen mukaisesta sosiaalistamisesta kertovat muun muassa Norjassa ja Ruotsissa tehdyt tutkimukset, joissa huomattiin selviä eroja tyttöjen ja poikien kasvatuksessa (Trost 1983, 226-227).

Keskeisenä sukupuoli-identiteetin rakentumisessa Nancy Chodorow (1978, 7) pitää äitiyden uusintamista. Äitiys uusinnetaan psykologisen tapahtumasarjan kautta, jossa äidit välittävät tyttärilleen kokemuksen äitiydestä ja halun itse kokea se. Poikien kasvatus sen sijaan ei tähtää huolenpito kyvyn kehittämiseen, eikä pyri valmentamaan yhteiskunnallista elämää tunnepitoisempaan perherooliin.

2.4

Perheen muuttuva työnjako

Naisten ansiotyöhön siirtyminen on muuttamassa tai osittain jo muuttanut käsityksiä avioliitosta ja perherooleista. Alva Myrdal ja Viola Klein (1956, 161-162) toivat 1950-luvulla esiin käsitteen naisen 'kaksoisroolista' kuvaamaan sitä, ettei naisten ansiotyö ollut muuttanut perheen perinteis-

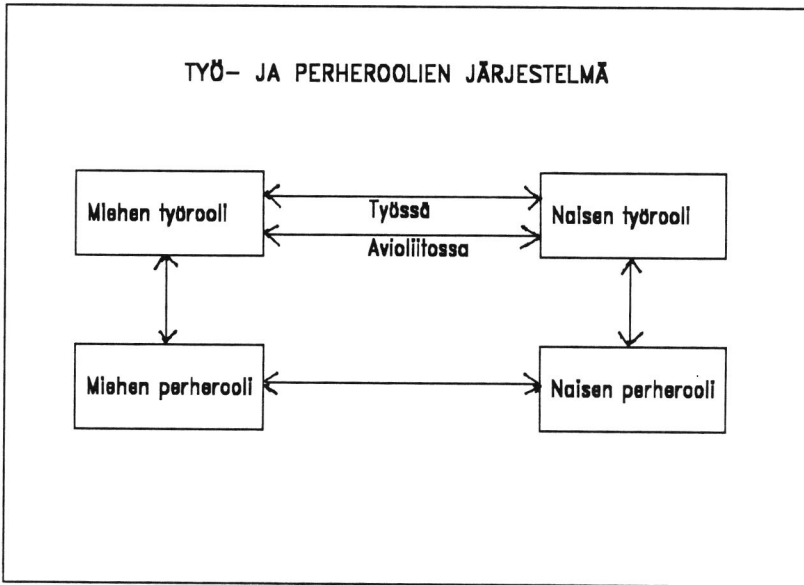
tä työnjakoa. He korostivat sitä, että miehen pitäisi omaksua työroolin lisäksi perherooli ja tähdensivät miehen ja vaimon kumppanuuteen perustuvaa perhemallia entisen patriarkaalisen perhemallin sijaan.

Ruotsissa asenteiden muutos näkyi jo 1960-luvulla Dahlströmin kartoittaessa silloin vallinneita käsityksiä sukupuolirooleista. Hän totesi sen näkemysyksen yleistyneen, että puolisoitten roolien pitäisi olla samanarvoiset työ- ja perhe-elämässä. Miehestä riippuvaisen kotiäidin roolia ei pidetty enää tavoiteltavana. Eräänlaisen kompromissin muodosti naisen rooli, jossa äidin ja palkkatyöntekijän roolit vuorottelevat naisen eri elämänvaiheissa. Myös Neuvostoliiton tyyppinen perhemalli valtion tukemasta naisen kaksoisroolista mainittiin julkisessa keskustelussa (Liljeström 1978, 199-200).

Aikaisemmin varsin konservatiivisten asenteiden todettiin kokeneen muutoksen amerikkalaisten nuorten naisten keskuudessa 1970-luvulla. Scanzonin (1976, 56) korkeakouluopiskelijoilla teettämät asennemittaukset osoittivat perinteisen avioliiton suosion vähentyneen voimakkaasti. Avioliitolta haluttiin kumppanuutta, jossa mies ja vaimo jakavat ansiotyön sekä kodin- ja lastenhoidon tuomat velvollisuudet. Toive kumppanuusavioliitosta tuli esille muun muassa Youngin ja Willmottin (1973, 258-262) tutkimuksessa. Mitä vanhemmasta avioparista oli kysymys, sitä yleisemmin oltiin kuitenkin tyytyväisiä perinteiseen avioliittoon (McGlen & O'Connor 1983, 333).

Naisten ansiotyön yleistyessä perinteiset yhden ansaitsijan perheet ovat vähentyneet, samalla kun niiden perheiden osuus on yleismaailmallisesti lisääntynyt, joissa molemmat puoliset käyvät työssä. Esimerkiksi amerikkalaisessa yhteiskunnassa oli 1970-luvun puolivälissä yhtä paljon yhden ja kahden ansaitsijan perheitä. Vuonna 1988 kahden ansaitsijan perheiden osuus oli noussut jo 40 prosenttiin, kun taas yhden ansaitsijan perheiden osuus oli laskenut 20 prosenttiin. Muut taloudet koostuivat yksinhuoltajista tai eläkeläisistä (Hayghe 1990, 16).

Työ- ja perheroolien keskinäisiä yhteyksiä on tutkittu sosiologiassa varsin vähän. Yhteiskunnassa vallinnut jako julkisen ja yksityisen elämänpiirin välillä on näkynyt sosiologisissa tutkimuksissa siten, että työ- ja perheroleja on tutkittu erillään toisistaan (Barker & Allen 1978, 1). Robert ja Rhona Rapoport (1965, 381-382) totesivat jo naisten ansiotyön alkaessa yleistyä, ettei työtä ja perhettä voi erottaa toisistaan. Työ- ja perheroleja sitovat kulttuuriset, sosiaaliset ja persoonalliset tekijät.

Kuvio 2. Työ- ja perheroolien järjestelmä

Lähde: Joseph H. Pleck: The Work-Family Role System. Teoksessa Patricia Voydanoff: Work & Family. Changing Roles of Men and Women. Palo Alto 1984, 9.

Pleck (1984) on laatinut kaavion 'työ- ja perheroolien järjestelmästä', joka kuvaa sukupuolten työ- ja perheroolien keskinäisiä yhteyksiä. Hän tulkitsee kaaviota erilaisten tutkimusten perusteella, joita on tehty muun muassa naisten ansiotyön vaikutuksista perheeseen. Ansiotyön yleistymistä Pleck pitää tärkeimpänä naisen roolissa tapahtuneena muutoksena viime vuosikymmeninä. Miehen roolin muutoksista merkittävin on perheroolin vähittäinen laajentuminen.

Naisen työroolin vaikutusten tarkastelu perherooliin lähti aluksi siitä, mikä merkitys naisten ansiotyöllä oli lasten hyvinvointiin ja perheen päätöksentekoon. Pleck (1984, 9) katsoo nykyisin vallitsevan aikaisemmista epäilyistä huolimatta joltisenkin yksimielisyyden sen suhteen, ettei äitien ansiotyöllä ole lasten hyvinvointiin mitään selviä positiivisia tai negatiivisia vaikutuksia. Naisen työrooli sen sijaan voimistaneekin hänen asemaansa

perheessä, sillä työssä käyvillä naisilla on todettu olevan enemmän päätösvaltaa perhettä koskeissa asioissa kuin kotiäideillä (Moore & Sawhill 1984, 158).

Ansiotyössä käyvien naisten on todettu olevan tyytyväisempiä perhe-elämään ja avioliittoon kuin kotiäitien. Ansioäitien tyytyväisyyttä lisää erityisesti se, jos puoliso on perheeseen suuntautunut (Pleck 1984, 14). Kotiäitien tyytyväisyyteen puolison työ- tai perhesuuntautuneisuulla ei ole sanottavaa merkitystä (Hood & Golden 1984, 134-135). Naisen perheroolin supistuminen vähentää sen sijaan erään tutkimuksen mukaan miehen saamaa tyydytystä perheroolista. Työssä käyvien naisten puoliset ovat nimittäin tyytymättämpiä perhe-elämään ja avioliittoon kuin kotona olevien naisten puoliset. Tulosta on tulkittu siten, että vaimon käydessä ansiotyössä mieheltä häviää osa aikaisempaa tukijärjestelmää (Burke & Weir 1976, 279-287).

Ansiotyössä käyvien naisten osoittama tyytyväisyys ei sovi erityisen hyvin yhteen sen kanssa, että kiire ja ajankäytön järjestelyihin liittyvät ongelmat on todettu varsin yleisiksi perheissä, joissa molemmat puoliset kävivät työssä. Puolisot valittavat työn aiheuttaman väsymyksen ja hermostuksen heijastuvan kielteisesti perhesuhteisiin (Pleck et al 1980, 29-30).³

Ansiotyöstä johtuva kiire ja vapaa-ajan puute jättävät entistä vähemmän aikaa kotitöille. Syracusessa vuosina 1967-68 tehdyn tutkimuksen mukaan (Walker & Woods 1976) ansiotyössä käyvät naiset tekivät niitä vähemmän kuin kotiäidit. Tämän Pleck (1979, 485) arvioi tärkeimmäksi ansiotyön aiheuttamaksi vaikutukseksi naisten perheroolin kannalta. Työssä käyvien naisten kokonaistyömäärä ansiotyö mukaanlukien oli tutkimuksen mukaan silti suurempi kuin miesten.

Naisten työssäkäynti ei vielä 1960-luvulla lisännyt miesten osallistumista kotitöihin eikä muutenkaan laajentanut heidän perherooliaan, vaan naiset kantoivat 'kaksoisroolin' taakan yksin. Syracusen tutkimuksen mukaan miesten kotityöhön osallistuminen vaihteli lähinnä vain sen mukaan, kuinka paljon aikaa he käyttivät ansiotyöhön. Vuonna 1977 tehty ajankäyttötutkimus osoitti miesten kotitöiden kymmenessä vuodessa kuitenkin hieman lisääntyneen ansioäitien perheissä. Vaikka lisäys päivää kohti ei ollut suuri, Pleckin (1979, 487) mielestä se oli tärkeä indikaattori miesten perheroolin laajentumisesta.

Kotitöiden jakoa koskevien vaatimusten todettiin jo 1960-luvulla lähtevän ansiotyössä käyvistä, koulutetuista naisista (Pleck 1984, 15). Naisten koulutus- ja ansiotaso ei tuoreen ruotsalaistutkimuksen (Hobson 1990, 236-238) mukaan kuitenkaan kovin hyvin selitä miesten osallistumista kotitöihin. Naisten ansioilla on perheessä lisätulojen luonne, jos ne määrällisesti tai suhteellisesti ovat paljon pienemmät kuin miehen. Miesten osallistumisen kotitöihin todettiin vaihtelevan enemmän heidän ansiotasonsa kuin ansiotyön määrän mukaan. Mitä korkeampi on miehen ansiotaso, sitä pienempi on hänen panoksensa kotona.

Sukupuolisidonnaisen työnjaon purkamista perheen sisällä Pleck (1984, 13, 17-18) pitää välttämättömänä nykyisen työ- ja perheroolien järjestelmän muuttamiseksi. Miesten työroolin vaatimuksilla on kuitenkin ratkaiseva osuus siihen, miten paljon miehet pystyvät laajentamaan perherooliaan. Miesten perheroolin lisääminen ilman sopeuttavia toimia johtaisi samanlaisiin rooliristiriitöihin kuin naisilla. Pleckin mielestä isyyslommat ja muut vastaavat työelämän uudistukset ovat tarpeen miesten perheroolin muutoksen legitimoimiseksi. Miesten roolimutokselle loisi Aida Tomehin (1983, 100) mukaan edellytyksiä esimerkiksi se, jos työelämässä päästäisiin entistä joustavampiin työaikoihin.

Sukupuolen mukaiseen työnjakoon sisältyy muun muassa se, mitkä kotityöt ovat perheessä kummankin vastuulla. Koska mies ei katso olevansa vastuussa vaimolle kuuluvista töistä tai olevansa pätevä hoitamaan niitä, eivät esimerkiksi vaimon ansiotyön muutokset lisää kotitöiden tekemistä (Pleck 1984, 13). Miesten työajan lyhentyminen tuskin toisi tähän muutosta, esimerkiksi työttömyyden ei ole todettu vaikuttavan miesten osallistumiseen (Morris 1987, 86). Miesten ajankäytön muutokset voisivat kuitenkin vähentää perheen kielteisiä vaikutuksia naisten ansiotyössä käymiseen. Niissä perheissä, joissa miehet osallistuvat runsaasti kotityöhön, perheen kielteiset vaikutukset naisten ansiotyöhön on todettu muita vähäisemmiksi (Haavio-Mannila 1984, 200).

Toinen välttämätön muutos työ- ja perheroolien järjestelmässä olisi sukupuolisidonnaisen työnjaon purkaminen työelämässä (Pleck 1984, 16). Koska miehet ja naiset eivät kilpaile työmarkkinoilla samoista työtehtävistä, eivät miehet joudu arvioimaan naisia vertaisinaan. Naisten ammatiasema ja palkkataso ovat lisäksi usein alemmat kuin miehillä. Työelämän kahtiajakautuneisuus ylläpitää myös perheen sisällä asenteita sukupuolen mukaisen työnjaon oikeutuksesta.

Ammatillisen työnjaon purkaminen ei välttämättä ole miesten etujen mukaista. Naisten tasa-arvoisen aseman toteutuminen työelämässä vaatisi miehiltä asenteiden muutosta ja perheroolien muutoksen hyväksymistä, käytännössä myös kotitöiden tasa-arvoista jakamista. Vaimon ammatillisesti korkeamman aseman miehet voisivat nähdä jopa uhaksi auktoriteettiasemansa säilymiselle. Naisten työhön sitoutuminen vähentäisi todennäköisesti myös perheen ja miehen tarpeiden ensisijaisuutta (Pleck 1984, 15). Tätä vahvistaa se, että ylempien toimihenkilönaisten on huomattu korostavan työhön suuntautumistaan jopa enemmän kuin saman sosiaaliryhmän miesten ja huomattavasti enemmän kuin alempien toimihenkilönaisten tai työläisnaisten (Strandell 1984, 299).

Myös Young ja Willmott (1973, 274) epäilevät perheen etuaseman säilymistä siinä tapauksessa, että naisten ammatillinen asema kauttaaltaan paranisi. Niin kauan kuitenkin kun valtaosa naisista työskentelee sukupuolen mukaan eriytyneissä ammateissa hierarkian alatasoilla, naisten identiteetti muodostuu äitinä ja vaimona olemisesta.

Sukupuolen mukaisen työnjaon purkaminen työelämässä ja perheen sisällä ei merkitsisi muutoksia pelkästään miesten työrooliin. Naisten työroolia koskien muutokset mahdollistaisivat yhtenäisen työuran koulusta eläkkeelle saakka. Yhtenäinen työura on tähän asti ollut mahdollinen yleensä vain miehille. Pleck (1984, 19) ei kuitenkaan usko yhtenäisen työuran toteutumiseen kaikkien naisten kohdalla. Tähänastisesta hitaasta kehityksestä johtuen hän ei ole kovin optimistinen senkään suhteen, että miesten kotityö alkaisi nopeasti lisääntyä. Nykyistä tasa-arvoisempaan työnjaon voitaisiin aluksi pyrkiä kehittämällä puolisoitten työrooleja entistä joustavammiksi. Tällöin myös perheen tarpeet tulisivat entistä paremmin huomioonotetuiksi.

Nykyistä tasa-arvoisempi perhemalli tuli esille jo Youngin ja Willmottin tutkimuksessa, joskaan se ei ollut yleinen. Heidän näkemystään 'symmetrisestä' perheestä, jossa puoliset jakavat yhtäläisesti työn ja perhevastuun, on Hilary Rose (1981, 498) arvostellut utopistisena. Rosen mielestä Young ja Willmott ovat tehneet päätelmiä perheen muutoksesta pelkästään sillä perusteella, että jotkut miehet ovat ryhtyneet 'auttamaan' vaimojaan kotitöissä.

Young ja Willmott eivät ole kuitenkaan ainoat, joilla on utopistisia käsityksiä perheen muutoksesta. Esimerkiksi Margaret Poloma ja Neal Garland (1971, 535) puhuvat 'uustraditionaalista' perheestä, jota esiintyi

heidän tutkimissaan kahden uran perheissä, tarkoittaen suunnilleen samaa kuin 'symmetrinen' perhe. 'Uustraditionaalisessa' perheessä vaimon ammatti on yhtä tärkeä kuin miehen, ja se otetaan yhtä lailla huomioon perhettä koskeissa päätöksissä.

1960-luvulla Robert ja Rhona Rapoport (1965, 382, 393) totesivat perheen heijastavan roolimuuotosten aiheuttamia sopeutumisongelmia. Heidän käsityksensä mukaan sopeutumisprosessi on välttämätön sekä työtä perherooleissa. Rapoport ja Rapoport puhuvat muutoksen psykologisesta viiveestä (1972), jolla he tarkoittavat miesten perheroolin hidasta muutosta verrattuna naisten ansiotyön nopeaan yleistymiseen. Sukupuoliroolien muutoksen perspektiivistä miesten ja naisten välillä nykyisin vallitseva eriarvoisuus merkitsee kuitenkin vain sopeutumiseen liittyvää väli-vaihetta.

Parin viime vuosikymmenen kehitys on osoittanut, ettei psykologinen viive ole väistynyt. Naisten työssäkäynti on edelleen lisääntynyt, mutta näkemykset perheen sisäisen muutoksen hitaudesta eivät ole osoittautuneet liioitelluiksi.

3 NAISTEN ANSIOTYÖ, KOTITYÖ JA ELÄKETURVA

3.1 Naisten ansiotyön erityispiirteet

Naisten toimeentuloa ja sosiaaliturvaa tarkastellaan yleensä siitä näkökulmasta, miten hyvin taloudellinen tasa-arvo on toteutunut sukupuolten välillä. Taloudellisen tasa-arvon toteutumista selvitetessä pitäisi Pippa Norrisin (1987, 53) mukaan ottaa sukupuolten kohdalla huomioon ainakin seuraavat indikaattorit:

- *työvoimaosuus*
- *palkkauksen tasa-arvo*
- *horisontaalinen segregatio*
- *vertikaalinen segregatio*

Horisontaalinen segregatio sisältää sukupuolten ammattialoittaisen sijoittumisen ja vertikaalinen segregatio taas johtavassa asemassa olevien naisten ja miesten osuudet. Naisten ansiotyöhön liittyvistä piirteistä on tässä tarkoitus kuvata kaikkia muita indikaattoreita paitsi vertikaalista segregatiota. Ensimmäinen luku käsittelee työvoimaosuuksien muutoksia myös miesten kannalta, toinen sukupuolten sijoittumista eri ammatti- ja koulutusaloille ja kolmas ansioeroja, jonka yhteydessä pohditaan hieman sitä, miksi palkkatasa-arvo ei ole naisten ja miesten välillä toteutunut.

3.1.1 Työssäkäynnin muutokset

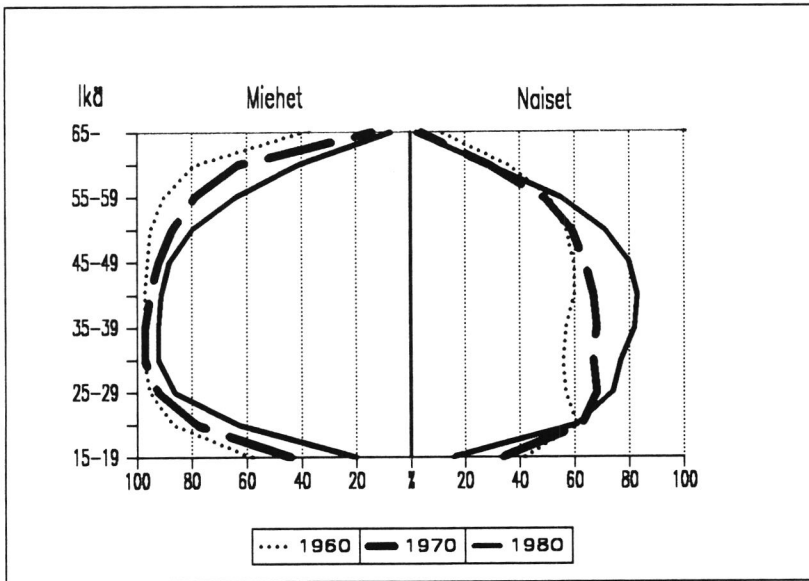
Teollistuneissa maissa naisten ansiotyössäkäynti lisääntyi 1960- ja 1970-luvulla samalla kun työssäkäynnin eroavuudet eri maissa vähenivät. Työssäkäynti lisääntyi kaikissa ikäryhmissä lukuunottamatta teini-ikäisiä ja eläkeikää lähestyviä naisia. Naisten ansiotyön yleistymiseen on liittynyt myös perheeseen pienentyminen (Sorrentino 1990, 53). Monien ehkäisyvä-

lineissä tapahtuneiden keksintöjen, kodin teknologian ja suoritettavan työn luonteen muuttuminen on samoin luonut edellytyksiä naisten ansiotyön yleistymiselle (Allardt 1983, 225).

Suomessa naisten työvoimaan kuuluvuus alkoi Marja-Liisa Anttalaisen (1980, 13) tarkastelun mukaan määrällisesti kasvaa samanaikaisesti kun miesten työvoimaan kuuluvuus alkoi määrällisesti vähentyä. Elinkeinorakenteen muutoksen lisäksi maastamuutto Ruotsiin verotti 1960-luvun loppupuolelta lähtien erityisesti aktiiviin työvoimaan kuuluvia miehiä. Myös työeläkkeelle siirtyi runsaasti ikääntyneitä miehiä ja naisia 1960-luvun lopusta lähtien. Naiset toimivat näin työvoimaresurssina, joka täytti ja peitti miesten jättämän työvoimavajauksen ja kasvutarpeen.

Miesten ansiotyön väheneminen ei ole vain suomalainen ilmiö. Esimerkiksi Iso-Britanniassa erityisesti keski-ikäisten miesten työvoimaosuudet ovat laskeneet 1950-luvun puolivälistä alkaen (Giele 1984, 194-195).

1960-luvulla alkanut naisten työelämään siirtyminen voimistui koko 1970-luvun, eikä naisilla enää esiinny ns. kaksihuippuista työssäkäynnin mallia, joka vallitsi Suomessa vielä 1960-luvulla (Kauppinen-Toropainen et al 1983, 7). Myös kuviossa 3, jossa on esitetty ammatissa toimivien miesten ja naisten osuudet kaksikymmenvuotiskaudella 1960-80, on nähtävissä vuonna 1960 ammatissa toimivien naisten osuuden nousu 20-24-vuotiaiden ikäryhmässä, sen jälkeinen lasku ja uusi nousu 40-44-vuotiaiden ikäryhmässä.

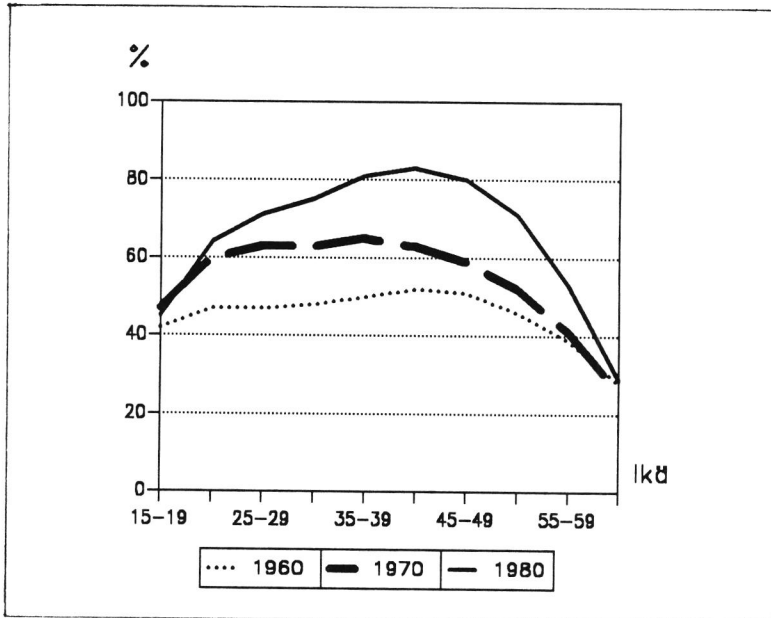

Kuvio 3. Ammatissa toimivien miesten ja naisten osuudet vuosina 1960, 1970 ja 1980

Lähde: SVT VI C:103 Osa II, taulu 2; Osa VI, taulu 2; SVT VI C:104 Osa II A, taulu 1; SVT VI C:106 Osa I A, taulu 1.

Suomessa naisten työvoimaosuuden kasvu on johtunut naimisissa olevien naisten työhönmenosta. Aikavälillä 1960-80 naimisissa olevien, 25-54-vuotiaiden naisten työssäkäynti puolitoistakertaistui 49 prosentista 77 prosenttiin (kuvio 4). 1960-luvulla ansiotyö yleistyi eniten 20-39-vuotiailla naisilla, kun taas 1970-luvulla muutos oli selvin 35-49-vuotiailla naisilla.

Erityisesti pienten lasten äitien ansiotyössäkäynti on lisääntynyt. Kun vuonna 1970 alle 7-vuotiaiden lasten äideistä kävi työssä noin puolet, niin vuonna 1980 osuus oli noussut noin 60 prosenttiin. Kaupungeissa asuvien alle kouluikäisten lasten äideistä työssä kävi peräti kolme neljäsosaa (Elinolosuhteet 1950-1975, 38; SVT VI C:106 Osa XVII, taulu 1.12; Jallinoja 1985b, 258).

Kuvio 4. Ammatissa toimivien, naimisissa olevien naisten osuudet vuosina 1960, 1970 ja 1980

Lähde: SVT VI C:103 Osa VI, taulu C; SVT VI C:104 Osa II A, taulu 1; SVT VI C:106 Osa I A, taulu 1.

Naisten ansiotyö on myös muissa maissa yleistynyt nimenomaan naimisissa olevien kohdalla. Myrdalin ja Kleinin (1956, 40) kansainvälisen vertailun mukaan naimisissa olevien naisten työssäkäynti oli vielä 1950-luvulla harvinaisempaa kuin leskien tai eronneiden. 1970-luvun puoliväliin mennessä kuitenkin esimerkiksi naimisissa olevien brittiläisten naisten työssäkäynti oli kolminkertaistunut sodan jälkeisiin vuosiin verrattuna (Brown 1982, 157; Giele 1984, 194).

Naisten ansiotyö yleistyi 1960- ja 1970-luvuilla Yhdysvalloissa myös ylempiin tuloluokkiin kuuluvissa perheissä, joissa vaimot olivat aikaisem-

min yleensä kotona (Hayghe 1979, 62; Ryscavage 1979, 40). 1980-luvulla tehdyn kansainvälisen vertailun mukaan naimisissa olevien naisten ansiotyö lisääntyi niissä ikäryhmissä, joissa aikaisemmin oltiin kotona hoitamassa pieniä lapsia. Vertailumaista korkeimmat työssäolon osuudet olivat vuosikymmenen loppupuolella Ruotsissa ja Tanskassa, joissa alle kolmi-vuotiaiden lasten äideistä kävi työssä yli 80 prosenttia. Yhdysvalloissa, Kanadassa ja Ranskassa osuudet olivat hieman päälle 50 prosenttia. Saksassa ja Iso-Britanniassa pienten lasten äitien työssäkäynti on edelleen vähäistä, kaksi kolmasosaa heistä oli kotona (Sorrentino 1990, 53).

Kasvuluvut suomalaisten naisten työllistymisessä ovat jo hidastumassa. Työvoimatiedustelujen mukaan naisten työvoimaosuudet nousivat jonkin verran 1980-luvulla, mutta nousu oli edelliseen vuosikymmeneen verrattuna lievää. 1990-luvun vaihteessa 45 vuotta täyttäneiden naisten ja miesten työvoimaosuuksissa oli enää vähän eroa (Työmarkkinat 1990:24, aikasarjataulut A ja D; Työpoliittinen Aikakauskirja 3/1991, 24).

Naisten ansiotyön yleistymisen myötä kotitaloustyötä tekevien naisten määrä on laskenut. Suomessa kotitaloustyötä tekee nykyisin noin sata tuhatta naista, jossa luvussa eivät ole mukana eläkeläiset, työkyvyttömät tai opiskelijat. Vielä vuonna 1960 viidesosa aktiivi-ikäisistä naisista teki kotitaloustyötä, mutta 1980-luvun loppupuolella enää kuusi prosenttia. Pelkästään vuosien 1980-87 välillä kotitaloustyötä tekevien määrä laski 70 000:lla (Naisten asema 1984, 96; SVT XL:9, taulu 1; Työmarkkinat 1989:10, taulu 2).

Suomalaisten naisten ansiotyön rasite korostuu, kun verrataan osa-aikatyötä tekevien osuuksia eri maissa. Kymmenen EY-maan tarkastelussa noin joka viides teollisuudessa työskentelevä nainen teki 1980-luvulla osa-aikatyötä ja palvelualoilla joka kolmas (Dreze 1987, 62). Suomessa osa-aikatyössä oli 1980-luvun jälkipuoliskolla kymmenesosa työllisistä naisista. Osa-aikatyö johtui yleensä opiskelusta tai kodin- ja lastenhoidosta (Työmarkkinat 1989:10, taulut 22 ja 26).

Taloudelliset syyt tulivat voimakkaasti esille, kun naisten työssäkäynnin syytä kartoitettiin 1950-luvulla (Ansiotyö ja perheenmäntä 1956). 1960-luvulla tehdyn tutkimuksen mukaan taloudelliset syyt korostuivat erityisesti alempiin kerrostumiin kuuluvien naisten perusteluissa. Suuri osa näistä pienipalkkaisista naisista olisi halunnut jäädä kotiin, jos se olisi ollut mahdollista. Elina Haavio-Mannila (1972, 120) huomauttaa, että ko-

tona olemisen ylellisyys oli kuitenkin mahdollista vain ylempien luokkien naisille.

Naisten työssäkäynnin valintaa on sittemmin kartoitettu varsin perinteisistä perhepoliittisista intresseistä kuten esimerkiksi sosiaali- ja terveystieteiden tiedusteluista käsin (Säntti & Husa 1981; Tiedustelu pienten lasten äideille 1978). Raija Julkusen (1984, 22) toteamuksen mukaan 'ei tarvitse paljon ironisoida, kun näitä selvityksiä voi luonnehtia tutkimukseksi siitä, paljonko naisille pitäisi maksaa, että he jäisivät kotiin'.

Ansiotyössä käymisen syyt eivät 1980-luvulla olleet muuttuneet aikaisempiin vuosikymmeneihin verrattuna. Rahan hankkiminen oli edelleen tärkeintä, työtovereilla tai työn sisällöllä oli vähemmän merkitystä (Äidin ansiotyö ja perhe 1984, Osa II, 24). Suomessa naisten ansiotyön välttämättömyyttä on lisännyt muihin maihin verrattuna se, että oman asunnon hankkiminen on vaatinut perheeltä erityisen paljon taloudellisia resursseja juuri lapsiperhevaiheessa.

Naisten työssäkäynnin valinta ei riipu vain perheen taloudellisten resurssien tarpeesta, vaan myös naistyövoiman kysynnästä. Työttömyysaikoina, työvoiman kysynnän ollessa alhainen, Aino Saarinen (1979, 37-38) näkee palkkatyöperheen toimineen naistyövoiman sijoittajana ja vastaavasti sen luovuttajana työvoiman tarpeen kasvaessa. Anttalaisen (1984, 85) mielestä naiset eivät ole enää pitkiin aikoihin toimineet työvoimareservinä sanan perinteisessä merkityksessä, sillä naisten työvoimaosuudet ovat kaikissa Pohjoismaissa jatkuvasti nousseet 1960-luvulta lähtien jopa pahimpien työttömyysvuosien aikana.

Kari Vähätalon mukaan naisten osallistuminen työelämään kasvaa yhä, koska naiset osallistuvat miehiä ahkerammin koulutukseen. Nykyisen lama-ajan työttömyys on koetellut enemmän miehiä kuin naisia. Perinteistä naistyötä lama ei ole toistaiseksi vähentänyt. Naistyöpaikkojen arvioidaan vähenevän vasta lähivuosina, kun julkisen sektorin säästöohjelmat kajoavat työpaikkoihin. Jos miehet tällä erää kärsivätkin enemmän työttömyydestä, tulevat vuodet saattavat kääntää osat jälleen perinteiselle tollalle (Miljoona naista käy ansiotyössä, 4.4.1992).

3.1.2

Eriytyneet työmarkkinat

Sukupuolten väliset toimeentulon ja sosiaaliturvan erot on tutkimuksessa liitetty työnjaon eriytymiseen perheessä ja työmarkkinoilla (vrt. kuvio 1). Työmarkkinoiden perinteistä kahtiajakautumista eivät viimeksi kuluneet vuosikymmenet ole muuttaneet. Haavio-Mannila (1986, 129) toteaa sukupuolen mukaisen työnjaon pysyneen tuotannon eri aloilla käytännöllisesti katsoen samana viimeisen sadan vuoden aikana. Edes sotien jälkeiset suuret yhteiskunnalliset mullistukset eivät juuri jättäneet jälkiä tähän kahtiajakoon. Esimerkiksi vuosien 1950-75 välillä valtaosa eli noin 95 prosenttia kaikista ammatissa toimivista työskenteli sukupuolirakenteeltaan yksipuolisissa ammateissa, joissa yli 60 prosenttia työntekijöistä oli samaa sukupuolta (Anttalainen, 1980, 75-76).

Myös muissa Pohjoismaissa naisten osuus on pysynyt eri sektoreilla yllättävän samantasoisena (Anttalainen 1984, 86). Samoin Saksan liittotasavaltaa koskeva tutkimus (Ostner & Willms 1983, 222-223) osoittaa, että naisten osuudet eri ammattialojen työntekijöistä ovat olleet kutakuinkin samat 1920-luvulta lähtien.

Vuonna 1985 vallitsi taulukon 1 mukaan naisenemmistö niin kaupan alalla, ravitsemus- ja majoitustoiminnassa, rahoitus-, vakuutus- ja kiinteistötoiminnassa kuin yhteiskunnallisten ja henkilökohtaisten palvelusten sektorillakin. Miehet olivat taas enemmistönä maa- ja metsätaloudessa, teollisuuden ja rakennustoiminnan sekä kuljetuksen, varastoinnin ja tietoliikenteen ammateissa.

Taulukko 1. Palkansaajat elinkeinon ja sukupuolen mukaan vuonna 1985

Elinkeino	Naiset %	Miehet %
1. Maa- ja metsätalous ym.	23,5	76,5
2. Kaivos- ja muu kaivannaistoim.	14,4	85,6
3. Teollisuus	37,1	62,9
4. Sähkö, kaasu ja vesihuolto	21,3	78,7
5. Rakennustoiminta	9,5	90,5
6. Kauppa, rav. ja maj. toiminta	60,5	39,5
7. Kuljetus, varast., tietoliikenne	29,0	71,0
8. Rahoitus-, vak.-, kiint. ym. toim	60,3	39,7
9. Yht. kunn. ja henk. koht. palv.	70,0	30,0
0. Elinkeino tuntematon	31,6	68,4
Kaikki elinkeinot	49,3	50,7

Lähde: Palkansaajakeskusjärjestöjen tasa-arvotyöryhmän raportti 1989, 4. (Taulukko perustuu Tilastokeskuksen lähteeseen SVT VI C:107.)

Vuonna 1980 eli viisi vuotta aikaisemmin tehdyn selvityksen mukaan naiset muodostivat hoitoalan, ruuan valmistuksen ja tarjoilun sekä kodinhoitotehtävien työvoimasta noin neljä viidesosaa ja suurkeittiöiden työntekijöistä, kodinhoitajista, siivoojista, pesuloiden työntekijöistä ja kotiapulaisista lähes sata prosenttia. Samoin suurin osa sosiaalityöntekijöistä oli naisia. Lastenhoitoalalla, sairaanhoitajina, apuhoitajina sekä kättilöinä miehet olivat harvinaisia poikkeuksia (Jallinoja 1985, 260-261).

Miesten on katsottu hallitsevan aineellisen tuotannon markkinoita, naisten taas uusintavaa ja organisoivaa työtä. Naisten tehtäväksi on jäänyt niiden tavaroiden ja palvelusten tuottaminen, jotka aikaisemmin tehtiin kotona. Anneli Anttonen (1989, 36) näkee naisten tehtävien eroavan aikaisemmin kodin piirissä suoritetuista ainoastaan siinä, että nykyisin niitä tehdään palkkatyöläisinä. Jallinoja (1985b, 261) toteaa, että maalaisyhteiskunnassa perheen sisällä vallinnut työnjako ilmenee nykyisin osittain perheen sisäisenä, mutta myös yhteiskuntakohtaisena.

Liljeströmin (1986, 88) mielestä naisten työhön osallistuvuuden lisääntyminen on itse asiassa kärjistänyt sukupuolisidonnaista työnjakoa. Samoin Rosen (1981, 498) mukaan ammatillinen eriytyminen oli Iso-Britanniassa muodollisesta tasa-arvosta huolimatta 1980-luvun vaihteessa jäykempää kuin vuosisadan alussa. Sikäläinen tasa-arvoasioita ajava komitea totesi enemmistön naistyövoimasta työskentelevän kymmenessä ammatissa, joita luonnehtivat pienipalkkaisuus, sosiaaliturvan heikkous ja ylenemismahdollisuuksien puute (Barrett 1985, 134).

Suomalaisessa keskustelussa on korostettu naisten yhteiskunnallisen arvostuksen kohottamista sillä tavoin, että naiset pyrkisivät perinteisiin miesten virkoihin (Strandell 1982, 62). Saksan liittotasavallassa, jossa tyttöjä on kannustettu miesten ammattialoille, siitä on saatu osittain ristiriitaisia kokemuksia työntekijätasolla. Samassa ammatissa toimiminen ei ole välttämättä muuttanut töiden eriytymistä sukupuolen mukaan. Aloilla, joissa koulutustaso ei ole korkea, naisille on annettu yksitoikkoisia töitä, joita miehet eivät halua tehdä. Miesvaltaisissa ammateissa toimivien naisten työsuhdeturva on myös heikompi kuin miesten, ja lama-aikoina naiset menettävät työpaikkansa miehiä herkemmin (Ostner 1983, 138-140).

Naisten valikoituminen sukupuolen mukaan eriytyneisiin ammatteihin lähtee toisaalta työmarkkinoista, jotka valitsevat työntekijät ja toisaalta siitä, että naiset valikoituvat koulutusaloille, jotka johtavat naisten ammatteihin. Naisista yhtä moni kuin miehistä oli vuonna 1985 suorittanut tutkinnon lukiossa, ammatillisessa oppilaitoksessa tai korkeakoulussa, mutta kuten taulukosta 2 voi todeta, sukupuolten koulutusalat poikkesivat toisistaan.

Taulukko 2. Lukioissa, ammatillisissa oppilaitoksissa ja korkeakouluissa tutkinnon suorittanut väestö korkeimman koulutusalan mukaan vuonna 1985

Koulutusalat	Miehiä %	Naisia %
Tekniikan ja luonnontieteiden	81	19
Liikenteen ja tietoliikenteen	80	20
Maa- ja metsätalouden	73	27
Yleissivistävä	39	61
Kauppa- ja toimistoala sekä laki- ja yhteiskuntatieteiden	33	67
Humanistinen ja esteettinen	31	69
Opettajakoulutus	28	72
Muiden erikoisalojen	20	80
Hoitoalojen	11	89
Kaikki koulutusalat	50	50

Lähde: Taulukon luvut perustuvat Palkansaajajärjestöjen tasa-arvotyöryhmän raporttiin 1989, jossa oli käytetty lähteenä Pojat ja tytöt koulussa 1987. SVT. Koulutus ja tutkimus 1988:7.

Myös koulutusalat heijastavat naisten ja miesten erilaisia tehtäviä, sillä miehet ovat enemmistönä tekniikan ja luonnontieteiden, liikenteen ja tietoliikenteen sekä maa- ja metsätalouden aloilla. Naisenemmistö vallitsee sen sijaan yleisivistävissä opinnoissa, kauppa- ja toimistoalan sekä laki- ja yhteiskuntatieteiden, humanistisen ja esteettisen, opettajakoulutuksen ja hoitoalan koulutuksessa.

Tyttöjen ja poikien suuntautumisen erilaiseen ammatilliseen koulutukseen ei ole todettu riippuvan paljonkaan esimerkiksi aiemmista työkokemuksista. Sen sijaan ammatillisen koulutuksen valitseminen näyttää olevan yhteydessä siihen, miten eri sukupuoliin kuuluvat arvioivat omat kykynsä ja myös mahdollisuutensa päästä alalle ja menestyä siinä (Miller & Garrison 1982, 249). Nykyistä enemmän huomiota pitäisi ilmeisesti kiinnittää niihin tekijöihin, jotka johtavat naisia hakeutumaan nimenomaan naisten ammatteihin johtaville koulutusaloille.

3.1.3

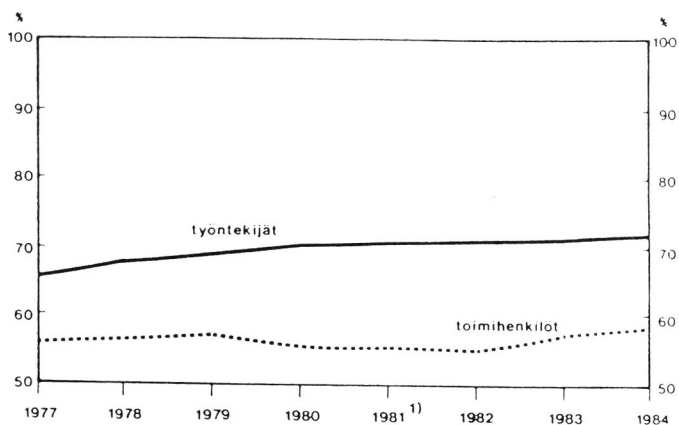
Ansiotaso

Palkkamarkkinat ovat Suomessa kahtiajakautuneet sukupuolen mukaan samoin kuin työmarkkinat. Anttalaisen (1984, 96) mukaan useimmista riittävän tarkoista palkkatilastoista näyttää löytyvän sellainen palkkaraja, jonka alle jää valtaosa naisista ja jonka yli pääsee valtaosa miehistä.

Naisten palkkataso nousi vasta 1960-luvulla yli 60 prosenttiin miesten palkoista, aikaisempina vuosikymmeninä se oli pysytellyt noin 50-60 prosentin paikkeilla (Haavio-Mannila 1986, 130-137). Pirkko Hemmilä (1988, 41), joka on tarkastellut teollisuuden naistyöntekijöiden palkkakehitystä vuosien 1970-86 välillä, toteaa sukupuolten välisen palkkaeron kaventuneen tällä ajanjaksolla. 1970-luvun alusta lähtien naisten ansiot ovat olleet miesten ansioista yli 70 prosenttia. 1980-luvulla palkkaerot eivät ole useimmissa ryhmissä enää kaventuneet, vaan jähmettyneet paikoilleen tai kasvaneet.

Myös muissa maissa palkkaerot ovat jossain määrin kaventuneet. Esimerkiksi Yhdysvalloissa kokoaikaisesti työssä olleiden naisten ansiot olivat vuonna 1979 keskimäärin 60 prosenttia miesten ansioista, mutta vuonna 1988 osuus oli noussut 65 prosenttiin. Ero johtui naisten tuntiansioiden noususta, ei esimerkiksi naisten työajan pidentymisestä (Horriگان & Markey 1990, 11-17).

Vuosien 1977-84 välillä sukupuolten välinen palkkaero pieneni kuvion 5 mukaan lievästi työntekijöillä, mutta säilyi toimihenkilöillä kutakuinkin ennallaan. Toimihenkilöillä palkkaero oli myös selvästi suurempi kuin työntekijöillä, sillä naispuolisten toimihenkilöiden palkat olivat vuonna 1984 vain 58 prosenttia miespuolisten toimihenkilöiden palkoista. Työntekijöillä palkkasuhde oli 72 prosenttia. Tarkastelu koski kaikkien kokoaika osapäivää sekä osan vuotta työskentelevien palkansaajien veronalaisia vuosituloja kaikkine mahdollisine lisineen.

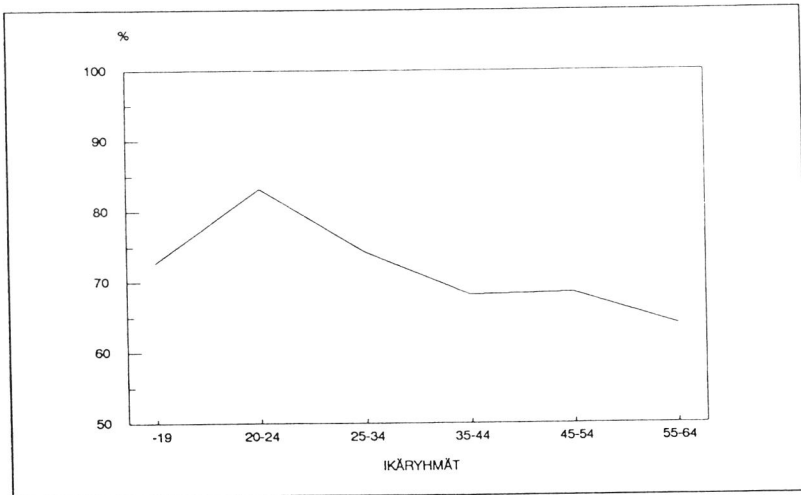
Kuvio 5. Naisten veronalaisten vuosipalkkojen osuus miesten vuosipalkkoista työntekijöillä ja toimihenkilöillä vuosina 1977-84

Lähde: Pirkko Hemmilä: Naisten palkkojen teoriaa ja käytäntöä. Esitutkimus. Sosiaali- ja terveysministeriön tasa-arvojulkaisuja. Sarja A: Tutkimuksia 1/88. Helsinki 1988, 40. (Kuvio perustuu Tilastokeskuksen tulonjakotilastoihin 1977-84, XLI: 1-6)

Sukupuolten väliset erot vuosiansioissa syntyvät muun muassa siitä, että naiset pitävät lastenhoitolomia, kun miehet taas tekevät naisia enemmän ylitöitä. Eroa on myös tuntipalkkoissa. Tuovi Allénin (1991, 16) mukaan tehdasteollisuudessa työskentelevien naisten ja miesten tuntipalkan ero kylläkin pieneni ajanjaksolla 1955-86, mutta miehet saivat vielä vuonna 1986 vajaan viidennesen korkeampaa tuntipalkkaa kuin naiset. Suomessa naisten ja miesten tuntipalkan erot ovat tasoittuneet hitaammin kuin muissa Pohjoismaissa. Esimerkiksi teollisuuden työntekijöillä sukupuolten väliset palkkaerot ovat olleet suuremmat kuin muissa Pohjoismaissa.

Sukupuolten väliset palkkaerot ovat varsin suuret monilla miesvaltaisilla aloilla, joissa ansiot ovat keskimääräistä korkeammat. Näillä aloilla työskentelevien naisten ansiotasoa on Hemmilän (1988, 62) havainnon mukaan korkeampi kuin naisilla yleensä, mutta jää kovasti jälkeen saman alan miehistä. Alakohtaiset palkkaerot ovat yleensä suuremmat kuin koulutuksen mukaiset.

Ajanjaksolla 1977-84 palkkaerot kasvoivat voimakkaimmin perheen perustamisvaiheessa olevien naisten ja miesten välillä. Yksityisen ja kunnallisen sektorin miehet olivat yleensä jo ennen 30 ikävuottaan saavuttaneet sellaisen ansiotason, johon naiset eivät yltäneet myöhemminkään. Keski-iässä palkkaero säilyi ennallaan tai kasvoi vain vähän. Vaikka Hemmilän (1988, 55, 62, 67) tutkimus ei yleisesti ottaen vahvistanut sitä käsitystä, että naisten ja miesten palkkaerot lisääntyisivät koulutustason myötä, niin korkeimmilla koulutusasteilla ne kasvoivat vielä suhteellisen vanhoisakin ikäryhmissä. Suurimmat erot olivat juuri näiden miesten ja naisten välillä.

Kuvio 6. Naisten veronalaisten vuosipalkkojen osuus miesten palkkoista kaikilla palkansaajilla ikäryhmittäin vuonna 1986

Lähde: Palkansaajajärjestöjen tasa-arvotyöryhmän raportti 1989, 12. (Kuvio perustuu Tilastokeskuksen tulonjakotilastoon 1986)

Naisten palkkatason suhteellinen aleneminen miehiin verrattuna siinä vaiheessa, kun lapset ovat pieniä ja perhevelvollisuudet suurimmillaan, näkyy myös kuvioista 6. Vuonna 1986 naisten veronalaisten vuosipalkkojen

osuus oli 20-24-vuotiaiden ikäryhmässä yli 80 prosenttia miesten vuosipalkoista, mutta tämän jälkeen osuus laski voimakkaasti. Palkkaerojen kasvu tasaantui vasta yli 40-vuotiaiden ikäryhmissä, joissa naisten palkkataso jäi pysyvästi alle 70 prosenttiin miesten palkoista.

Palkkaerojen syntymistä nuorella iällä vahvistaa myös Eläketurvakeskuksen tutkimus (Laesvuori & Lundqvist 1989). TEL-LEL-työntekijöiden ansiokehityksestä vuosina 1964-1984. Sen mukaan miesten ansiokehitys ylitti naisten ansiokehityksen alle 30 vuoden iässä. Tätä vanhempien naisten ansiot nousivat ajanjaksolla kuitenkin suhteellisesti nopeammin kuin miesten ansiot. Nuoruudessa muodostunut ansiotasero naisten ja miesten välillä pieneni siten aikaa myöten, mutta ei tasoittunut.

Mainitut tutkimukset eivät valaise perheellisuuden merkitystä naisten palkkatasoon. Naisten ja miesten palkkaerojen syveneminen siinä elämäntavaiheessa, kun lapset ovat pieniä, vahvistaa kuitenkin käsitystä, että perheen perustaminen heikentää naisten asemaa työmarkkinoilla. Perheellisuuden yhdistäminen työuralla etenemiseen ei ole kaikille mahdollista. Sukupuolten välistä eriarvoisuutta lisää sekin, että lasten ja perheen hoidosta johtuvat ansion menetykset heikentävät naisten ansiosidonnaista sosiaaliturvaa ja eläketurvaa. ^{4 5}

Ansiotason erot yhdistettiin kuviossa 1 sukupuolten väliseen ammatilliseen eriytymiseen. Tavanomainen selitys naisten ja miesten palkkaeroille onkin ollut se, että naiset työskentelevät matalapalkkaisilla naisaloilla. Tällöin sukupuolten välisiä palkkaeroja selitetään suoraan työmarkkinoiden kahtiajakautumisella. Uusimmat suomalaiset tutkimukset eivät kuitenkaan varauksetta tue tätä näkemystä. Allén (1991, 15, 23) toteaa eri tutkimusten osoittavan, että ammatillinen eriytyminen näyttäisi selittävän sukupuolten välisestä palkkaerosta korkeintaan kolmasosan. Perheellisuuden samoin kuin koulutuksen, toimialan tai talouden sektorin ei katsota vaikuttavan palkkaeron syntyyn näinkään paljon. Myöskään Ruotsissa tehty tutkimus (le Grand 1991, 272) ei tue sitä käsitystä, että ammatillinen eriytyminen olisi palkkaerojen pääasiallinen syy, sillä sen osuudeksi saatiin vain 40 prosenttia.

Sukupuolten väliset palkkaerot eivät tule esille pelkästään eri aloilla toimivien naisten ja miesten kesken, vaan niitä on myös samoissa ammattissa työskentelevien välillä (Lehto 1988, 10). Allén (1991, 23) toteaa muita maita koskevien tutkimusten perusteella näyttävän siltä, että kolmasosa palkkaerosta selittyisi diskriminaatiolla - samasta työstä eri palkka - ja lo-

put tuottavuustekijöillä, jotka eivät ole suoraan havaittavissa. Palkkaerojen selityksiä on haettu muun muassa koulutuseroista sekä työkokemuksen ja työn tuottavuuden eroista. Tuloksia on usein tulkittu inhimillisen pääoman teorian avulla. ⁶

Esimerkiksi Gary Beckerin (1985) tutkimuksessa lastenhoidon ja kotityön katsotaan vähentävän naisten inhimillistä pääomaa miehiin verrattuna, josta syystä naisten työn tuottavuus olisi miehiä vähäisempi. Mainittu tutkimus ei saa kuitenkaan tukea Denise ja William Bielbyltä (1988, 1055), joiden tutkimustulokset osoittavat naisten työn tuottavuuden olevan vähintään miesten tasoa. Allén (1991, 20) näkee naisten inhimillisen pääoman voivan kuitenkin menettää arvoaan työuran katkoista johtuvan ammatillisen jälkeenjäämisen takia. Työuran katkokset voivat vähentää myös työnantajien halukkuutta panostaa naisten koulutukseen (Allén 1991, 20). ^{7 8 9} Tilastokeskuksen työolojen tutkimuksessa naisten ja miesten työuran pituuden keskimääräiseksi eroksi saatiin kuitenkin vain kaksi vuotta (Lehto 1988, 110), joten inhimillisen pääoman erot työkokemuksessa eivät kovin hyvin selitä miesten ja naisten välisiä palkkaeroja.

Anne Brunilan (1990, 49) tutkimuksessa, jossa tarkasteltiin sukupuolten välisiä palkkaeroja vuosien 1975-85 välillä, myöskään koulutus ei selittänyt erojen syitä. Miesten ja naisten palkkaerot säilyivät koulutusasteesta huolimatta. Koulutustasoa enemmän palkkaeroihin näyttäisi vaikuttavan se, että naiset hakeutuvat eri koulutusaloille kuin miehet. Naiset koulutautuvat aloille, joilla inhimillisen pääoman, tässä tapauksessa koulutuksen, tuotto on alhainen.

Jos koulutus ja työkokemus eivät selitä sukupuolten välisiä palkkaeroja, niin ammatillisia syitä on haettava muualta, esimerkiksi työssä vaadittavista ominaisuuksista. Näin tehtiin Tilastokeskuksessa, jossa työssä vaadittavia ominaisuuksia verrattiin työstä maksettuun keskipalkkaan. Eniten naisten töitä luonnehtiviksi ominaisuuksiksi todettiin muun muassa nopeus, sorminäppäryys ja palveluallttius. Miesten töissä taas vaaditaan kykyä itsenäisiin ratkaisuihin, johtamistaitoa ja oma-aloitteisuutta. Sukupuolen mukaisten ominaisuuksien vaatimukset säilyivät koulutustasosta riippumatta. Miehiä ominaisuuksia vaativasta työstä maksetaan myös korkeampaa palkkaa kuin 'naisellisia' ominaisuuksia vaativasta työstä. Sosiaalisia taitoja, nopeutta ja sorminäppäryyttä edellyttävät työt ovat joko keskivertoisesti tai sitä huonommin palkattuja (Lehto 1988, 113-114).

Myös ruotsalaistutkimuksen mukaan erilainen tehtävätaso selittää palkkaeroja enemmän kuin ikärakenne, koulutus tai ammattinimike. Teollisuuden naistoimihenkilöiden todettiin sijoittuvan töiden vaativuusluokitaisten asteikkojen alapäähän, kun miespuoliset toimihenkilöt sijoittuivat niiden yläpäähän (Hemmilä 1988, 66).

Liljeström (1986, 89) pitää erityisenä ongelmana juuri sitä, että työn vaativuusluokituksissa sosiaalisuutta ja muita naisille tyypillisiä ominaisuuksia ei oteta huomioon. Työnarvioinnissa miesten ammattien edellyttämiä taitoja pidetään vaativampina kuin naisten taitoja. Suomessa sukupuolten välisten palkkaerojen pienentämiseen pyritään uusien työnluokituskriteerien avulla, jotka työmarkkinajärjestöjen asettama työryhmä on muotoillut. Työryhmän raportti valmistui vuoden 1992 alkupuolella.

3.2

Kotityön jakaminen ja sen arvo

3.2.1

Kotityön muutokset

Teollistuneissa maissa viimeksi kuluneiden vuosikymmenten aikana tapahtuneet muutokset eivät ole ajankäyttötutkimusten mukaan lyhentäneet kotityöhön käytettyä aikaa siinä määrin kuin yleensä ajatellaan (Oakley 1974, 93; Boalt 1983, 68). Kotitaloustyön olisi pitänyt vähentyä havaittua enemmän, koska teollinen tuotanto on korvannut kotituotantoa, ja kotitalouksilla on käytettävissään yhä enemmän kotitalouskoneita ja -laitteita. Kotitalouksien koneellistuminen ei ole kuitenkaan oleellisesti lisännyt vapaa-aikaa, eivätkä kodinkoneet ole vapauttaneet naisia kotityöstä, ainoastaan muuttaneet sen luonnetta. Samalla siihen kohdistuvat vaatimukset ovat nousseet (Aho 1987, 137).

Kotityöhön kohdistuvien vaatimusten noususta ilmeisesti johtuu, että erityisesti ansiotyössä käyvillä perheenemännillä olisi halua käyttää enemmänkin aikaa siihen. Vaikka ansiotyössä käyville naisille 'kaksoisroolin' suorittaminen on raskasta, he näyttävät tuntevan syyllisyyttä siitä, että lastenhoitoon ja ruokatalouteen jää niukalti aikaa (Kilpiö 1978, 31).

Kotitöihin käytettyä aikaa mitattiin Yhdysvaltain Syracusessa 1960-luvun loppupuolella tehdyssä tutkimuksessa päiväkirjamenetelmällä, jonka käyttö yleistyi sittemmin muissakin ajankäyttötutkimuksissa.¹⁰ Syracusen tutkimuksessa kotityöhön käytetyn ajan todettiin naisilla eroavan sen mukaan, kävivätkö he ansiotyössä vai ei. Ansiotyössä käyvät naiset käyttivät siihen vähemmän aikaa kuin kotona olevat naiset. Ansioäideiltä kului kodin- ja lastenhoitoon noin viisi tuntia päivässä, kotiäideiltä peräti kahdeksan tuntia. Kodinhoitoon käytetty aika ei naisilla vähentynyt samassa suhteessa kuin ansiotyöhön käytetty aika lisääntyi. Naisilta kului päivittäin näihin molempiin yhteensä yli kaksi tuntia enemmän aikaa kuin miehiltä (Walker & Woods 1976, 43, 64).

Syracusen tutkimuksessa miehet käyttivät kotitöihin puolitoista tuntia päivässä vaimon ansiotyöstä riippumatta. Miesten osallistuminen oli selvimmän yhteydessä vain omaan ansiotyöhön käytettyyn aikaan. Perhevaiheittain ilmeni eroja siten, että pienten lasten isät osallistuivat kotitöihin muita useammin. He osallistuivat myös lastenhoitoon, muuten miesten työt koostuivat lähinnä huolto- ja korjaustöistä sekä ostoksilla käynnistä ja asioinnista (Walker & Woods 1976, 44, 50).

Yhdysvalloissa naisten vapaa-aika jäi miehiä lyhyemmäksi, mutta samana ajankohtana tehty kansainvälinen vertailu osoitti, ettei tilanne poikennut muista maista. Yleisesti naisille jäi päivittäistä vapaa-aikaa vajaasta tunnista puoleentoista tuntia vähemmän kuin miehille. Erot olivat suurimmat sosialistisissa maissa (Lupri 1983, 27).

Kotitöiden tasaisempi jakaminen perheenjäsenten kesken kuului 1960-luvun sukupuoliroolikeskustelun perusteisiin myös Suomessa. Kuten monissa muissa maissa vaatimusten perusteluna oli niiden epätasainen jakautuminen miehen ja vaimon kesken silloinkin, kun vaimo kävi kodin ulkopuolella ansiotyössä (Haavio-Mannila 1980, 185). Vuonna 1966 kerätyn haastatteluaineiston perusteella suomalaiset miehet osallistuivat kotitöihin tavallista useammin niissä perheissä, joissa vaimo kävi työssä. Haavio-Mannila (1972, 122) katsoi asenteiden muuttuneen tasa-arvoisempaan suuntaan siitä huolimatta, että puolet miesvastaajista katsoi kotitöiden kuuluvan pelkästään naisille.

Edellä mainittua, vuonna 1966 kerättyä aineistoa Haavio-Mannila (1980, 192) vertasi vuonna 1977 tehdyn haastattelututkimuksen tuloksiin. Kymmenessä vuodessa miesten osallistuminen pienten lasten hoitoon oli lisääntynyt, samoin astioiden peseminen, siivous ja ruokaostoksilla käymi-

nen. Yhdysvalloissa 1970-luvun lopulla tehty tutkimus osoitti samansuuntaisia tuloksia. Siellä miesten kotityö oli vuosikymmenessä lisääntynyt Syracusen tutkimukseen verrattuna 1,8 tunnilla viikossa eli päivää kohti 15 minuutilla niissä perheissä, joissa vaimo kävi työssä (Pleck 1979, 487).

Vuoden 1977 haastattelututkimuksen mukaan nuoret, koulutusta saaneet miehet näyttivät Suomessa osallistuvan muita enemmän kodin- ja lastenhoitoon. Tämä ikäpolvi oli omaksunut roolimallinsa 1960-luvulla. Tästä Haavio-Mannila (1980, 190) teki sen johtopäätöksen, että entistä tasa-arvoisemman työnjaon toteutuminen riippui näissä perheissä siitä historiallisesta ajankohdasta, jolloin puoliset olivat omaksuneet sukupuoliroolimallinsa.

Miesten kotityöhön osallistumisen on todettu jonkin verran vaihtelevan koulutuksen ja sosiaaliryhmän mukaan myös joissakin ulkomaisissa tutkimuksissa (Oakley 1974, 137; Gronau 1977). Toisaalta saatiin myös tuloksia, että korkeankaan koulutuksen saaneiden ja vaativaa työtä tekevien naisten aviomiehet eivät osallistuneet siihen muita yleisemmin, sen sijaan kotiapua käytettiin näissä perheissä muita useammin (Hedges & Barnett 1972, 11; Clark et al 1978, 9).

Tilastokeskuksen päiväkirjamenetelmään perustuvat ajankäyttötutkimuksen tulokset vuodelta 1979 eivät kuitenkaan tukeneet havaintoja miesten kotityön ja koulutuksen välisestä yhteydestä. Pienet lapset tilapäisesti tosin lisäsivät miesten kotityöhön käyttämää aikaa, muutoin se pysyi melko vakiona. Tekijä, joka perhettä voimakkaammin sääteli miesten ajankäyttöä, oli ansiotyö (Niemi et al 1981, 63). Iris Niemi (1984, 213) toteaa tutkimuksissa saatujen erilaisten tulosten johtuvan ehkä siitä, että haastattelumenetelmä antaa osittain virheellisiä tuloksia miesten kotityön ja koulutuksen välisistä yhteyksistä.

Leena Kirjavainen (1989, 112) vertasi Tilastokeskuksen aineistoa vuodelta 1979 amerikkalaisiin perheisiin ja totesi suomalaisten miesten olevan asenteissaan amerikkalaisia miehiä hieman tasa-arvoisempia. Suomalaiset miehet tekivät enemmän kotitöitä päivää kohti kuin amerikkalaiset miehet, suomalaiset naiset sen sijaan amerikkalaisia vähemmän. Yllättävä, mutta ilman selitystä jäänyt havainto oli se, että osa-aikatyön tekemisellä oli positiivinen vaikutus suomalaisten miesten kotitöihin osallistumiseen. Osa-aikatyötä tekeviä miehiä oli tosin vähän, vain kolme prosenttia.

Tilastokeskuksen vuonna 1979 suorittaman ajankäyttötutkimuksen vertailu muihin maihin osoitti Niemen (1983, 17) mukaan, että Yhdysvalloissa naiset käyttivät kotitöihin 2,3 kertaa enemmän aikaa kuin miehet, suomalaisten naisten ja miesten aikasuhte oli pienempi eli 1,9-kertainen. Naisten ja miesten ajankäytön vertailun perusteella suomalaiset miehet tekivät myös yleisemmin kotitöitä kuin norjalaiset, brittiläiset, puolalaiset tai unkarilaiset miehet. Sveitsissä naisten ajankäyttö oli lähes nelinkertainen ja Japanissa lähes kuusinkertainen miehiin verrattuna. Eroja Suomeen verrattuna kasvattaa se, että useissa vertailumaissa kotiäitiys on yleisempää. Nuorissa suomalaisissa perheissä todettu kotitöiden tasapuolisempi jakaminen näyttää usein liittyvän siihen, että naiset käyttävät näissä perheissä vähemmän aikaa kotitaloustöihin kuin iäkkäämpien perheiden naiset (Niemi 1984, 214).

Päiväkirjamenetelmään perustuva ajankäyttötutkimus uusittiin Tilastokeskuksen toimesta vuonna 1987. Tulokset osoittivat naisten kotityöhön käyttämän ajan hieman lyhentyneen vuoteen 1979 verrattuna, mutta miesten ajankäytön lisääntyneen 11 minuutilla vuorokaudessa.

Taulukko 3. Naisten ja miesten kotityöhön käyttämä aika vuosina 1979 ja 1987. Tunteja ja minutteja vuorokaudessa.

	1979	1987	Muutos
Miehet	1.50	2.01	+ 0.11
Naiset	3.39	3.35	- 0.04

Lähde: Iris Niemi - Hannu Pääkkönen: Ajankäytön muutokset 1980-luvulla. Tilastokeskus. Tutkimuksia 153. Helsinki 1989, 27.

Naisilla ajankäytön muutokset johtuvat pääasiassa siitä, että työssä käyvät ja koulutetut naiset tekevät kotitöitä nykyisin aikaisempaa vähemmän. Kaikilla naisilla rasitus ei ole kuitenkaan vähentynyt. Kotitaloutaan päätoimisesti hoitavilta siihen kului 7 tuntia 41 minuuttia päivässä, mikä oli 41 minuuttia enemmän kuin vuonna 1979. Suurimmalla osalla heistä oli pieniä lapsia (Niemi & Pääkkönen 1989, 33).

Naiset vastaavat edelleen suurimmasta osasta kotitalousoitista, miehet taas huoltotoista. Naiset käyttävät lastenhoitoon ja asiointeihin enemmän aikaa kuin ennen, mutta ruuanlaittoon ja astiainpesuun taas vähemmän aikaa (Niemi & Pääkkönen 1989, 28-29). Tilastokeskuksen tutkimuksessa ei pohdittu lisääntyneen työpaikkaruokailun merkitystä ajankäyttöön, mutta voisi olettaa sen vähentäneen ruuanlaittoa kotona. Ruotsalaisen ajankäyttötutkimuksen mukaan ruuanlaittoon käytetty aika lyheni jo 1970-luvulla, samalla kun lastenhoitoon käytetty aika lisääntyi voimakkaasti (Konsumentverket 1977:6-02, 1977:6-03, ks. myös Kilpiö 1978, 30-31).¹¹

Miehillä selvin lisäys on tapahtunut asioinnissa, muilta osin kasvu jakautuu tasaisesti erilaisten kodinhoitotehtävien kesken. Tämä ei koske vain nuoria miehiä, vaan on jopa yleisempää vanhemmissa ikäryhmissä. Miehillä ajankäytön lisäys ei ollut yhteydessä lasten lukumäärään. Mitä vähemmän lapsia perheessä on, sitä tasaisemmin kotityöt kuitenkin jakautuvat puolisoitten kesken (Niemi & Pääkkönen 1989, 29, 33).

Vuonna 1979 miesten kotityöhön käyttämä aika vaihteli melko vähän sosioekonomisten ryhmien välillä, mutta vuonna 1987 niissä oli selviä eroja. Toimihenkilöryhmien ja yrittäjien ajankäytössä todettiin selvää lisääntymistä, työntekijöillä ja maatalousyrittäjillä taas vähentymistä. Vähiten kotitöihin käyttivät aikaa maatalousyrittäjät, joiden erot muihin sosioekonomisiin ryhmiin verrattuna kasvoivat 1980-luvulla (Niemi & Pääkkönen 1989, 34).¹² Miesten kotitöiden lisääntyminen ei kuitenkaan näy taulukossa 4, jossa tarkastellaan työllisten naisten ja miesten viikottaisen kokonaistyöajan muutosta vuosien 1979-87 välillä, sillä kotityön nettoliikitys jäi työllisillä miehillä alle puolen tunnin.

Vaikka miehet tekevät naisia vähemmän kotitöitä, niin ansiotyöhön he käyttävät enemmän aikaa kuin naiset. Myös naisten ansiotyö on lisääntynyt, mutta työlliset miehet käyttivät siihen vuonna 1979 kahdeksan tuntia ja vuonna 1987 yhdeksän tuntia viikottain enemmän aikaa kuin naiset. Työllisten naisten ja miesten viikottaisen kokonaistyöajan ero kotityöt huomioonottaen on vuodesta 1979 pienentynyt, mutta naisten kokonaistyöaika oli vuonna 1987 kaksi tuntia pitempi kuin miehillä (Niemi & Pääkkönen 1989, 39).

Taulukko 4. Työllisten viikottainen kokonaistyöaika sukupuolen mukaan vuosina 1979 ja 1987

Tarkasteluvuosi	Ansiotyö tuntia/vk	Kotityö tuntia/vk	Yhteensä tuntia/vk
1979			
Naiset	36	27	63
Miehet	44	14	58
1987			
Naiset	37	25	62
Miehet	46	14	60

Lähde: Iris Niemi - Hannu Pääkkönen: Ajankäytön muutokset 1980-luvulla. Tilastokeskus. Tutkimuksia 153. Helsinki 1989, 39.

Miesten ja naisten ajankäyttöä selvittäneet empiiriset tutkimukset osoittavat Antti Kasvion (1985, 23) mukaan varsin kiistattomasti, että naisten lisääntynyt työssäkäynti kodin ulkopuolella ei ole saanut aikaan mitään radikaalia muutosta sukupuolten välisessä työnjaossa. Lisääntyneestä työssäkäynnistään huolimatta naiset kantavat edelleen päävastuun yksityisen arkityön alueelle sijoittuvista tehtävistä. Keskeisimpänä uutena piirteenä on lähinnä se, että ansiotyössä käydessään naiset joutuvat sovittelemaan oman toimintansa ja ajankäyttönsä näiden kahden työalueen asettamien, keskenään usein ristiriitaisten vaatimusten kanssa.

Julkisuudessa käydyin sukupuolirooleja koskevan keskustelun Haavio-Mannila (1972, 124) katsoi jo 1970-luvun alkupuolella vaikuttaneen yleiseen mielipiteeseen, mutta miehille näytti olevan vaikeampaa muuttaa omaa roolia kuin hyväksyä naisten roolimuuotos. Samana ajankohtana tehdyssä amerikkalaisessa tutkimuksessa (Lein 1984, 249-250) miesten todettiin suhtautuvan varsin ristiriitaisesti kotitöihin, sillä miehet katsoivat ensisijaisesti olevansa vastuussa perheen toimeentulosta. Miesten sosiaaliset verkostot eivät myöskään rohkaise muutoksiin. Perinteisestä roolista luopuminen ei ole yksinkertaista myöskään naisille, koska he kokevat lähiyhteisön ja yhteiskunnan olevan perheen työnjaon muutoksia vastaan. E. Bott (1957) totesi perheen sisäisen työnjaon olevan tavallista vähem-

män eriytynyttä niillä aviopareilla, jotka asuivat kaukana sukulaisistaan lähiyhteisön kontrollin ulottumattomissa.

Ann Oakleyn (1974, 182-183, 185) tutkimuksessa naiset samaistuivat voimakkaasti perheenemännän rooliin, mistä syystä he pitivät kotitöitä henkilökohtaisena vastuunaan. Kuitenkin kahdelle kolmasosalle naisista kotityöt aiheuttivat ärtymystä. Tyytymättömmimpiä oltiin niiden yksitoikkoisuuteen ja perheenemännän roolin vähäiseen arvostukseen. Sama tuli esille myös Pirjo Siiskosen (1982, 79) maatalouden naisten asemaa koskevassa tutkimuksessa, jonka mukaan suomalaisten maatilojen emännät tuntuivat kärsivän työn arvostuksen puutteesta enemmän kuin isännät.

Perheenemännälle asetettavat rooliodotukset eivät Lopatan (1980, 45-46) mielestä vastaa yhteiskunnassa nykyisin vallitsevia demokratian ja individualismin aatteita. Tuotannon vaatima yksilöiden välinen kilpailu ja perheen yhteisöllisen luonteen vaatima toisten puolesta uhrautuminen eivät sovellu yhteen. Lopatan näkemyksen mukaan kotitaloustyöhön liittyviä arvoja rasittaa ideologinen viive. Samaa käsitettä käyttivät Rhona ja Robert Rapoport puhuessaan miesten kotitöiden hitaasta yleistymisestä (vrt. luku 2.4).

Beckin (1986, 178) mukaan markkinayhteiskunnassa eletään nykyisin suuren murroksen aikaa, jota luonnehtii ristiriita naisten kotityön ja yhä voimistuvan yksilöllistymispyrkimyksen välillä. Toisten palveleminen ja omista tarpeista luopuminen kuuluvat elämänihanteisiin, jotka eivät ole nyky-yhteiskunnassa realistisia. Teollistumisesta alkaneen miesten yksilöllistymisprosessin eli yksilön vähittäisen yhteisöstä irtautumisen Beck-Gernsheim (1983, 275) näkee nyt siirtyneen naisiin heidän siirryttyään ansiotyöhön.

3.2.2

Lastenhoidon vastuun jakaminen

Suomalaisessa palkansaajaväestössä oli vuonna 1984 noin 210 000 ansiotyössä käyvää naista ja 260 000 miestä, joilla oli ainakin yksi alle 7-vuotias lapsi. Tilastokeskuksen työolotutkimuksen mukaan pienten lasten vanhempien työaika ei eronnut muista palkansaajista, noin puolet naisista ja kolme neljäsosaa miehistä teki vähintään 40 tunnin työviikkoa. Voisi olettaa, että osa-aikatyö olisi yleisempää pienten lasten äideillä kuin naispalkansaajilla keskimäärin, mutta näin ei ollut. Vuoro- tai periodityössä oli vanhemmista yli viidesosa. Pienten lasten isät tekivät ylitöitä jopa hie- man useammin kuin miehet keskimäärin (Lehto 1988, 126).

Äitien kokopäivätyö edellyttää pienten lasten hoidon järjestämistä. Vuonna 1984 oli sosiaali- ja terveysministeriön selvityksen mukaan maksullisessa päivähoitossa 225 000 alle 7-vuotiasta lasta. Saman verran lapsia oli palkattomassa hoidossa (Heinonen 1986, 24). Osa työssä käyvistä äideistä joutui järjestämään lastensa hoidon ilmeisesti sukulaisten avulla tai muulla tavoin.¹³

Tilastokeskuksen työolotutkimuksessa selvitettiin työajan joustomahdollisuuksia lapsen sairaustapauksessa. Tutkimuksessa kysyttiin työntekijöiden poissaolo-oikeuksia alle 10-vuotiaan lapsen sairastuessa sekä sitä, miten usein oikeutta oli käytetty viimeisen puolen vuoden aikana. Isistä 40 prosenttia ei edes tiennyt, oliko heillä tällainen oikeus. Poissaolo-oikeudesta tietämättömiä miehiä oli eniten ylempien toimihenkilöiden ja työntekijöiden joukossa. Sen käyttö ei miehillä ollut yleistä missään sosioekonomisessa ryhmässä. Naiset olivat olleet miehiä useammin poissa työstä lapsen sairauden takia, mutta heidänkin poissaolonsa olivat melko vähäisiä oikeuden laajuuteen nähden (Lehto 1988, 128).¹⁴

Tutkimusten mukaan naisten ansiotyön yleistyminen ei ole vähentänyt naisten pääasiallista vastuuta lastenhoidosta. Tämä tuli esille muun muassa Syracusen ajankäyttötutkimuksessa (Walker & Woods 1976, 126) sekä kanadalaisessa tutkimuksessa tasa-arvon toteutumisesta avioliitossa (Symons 1983, 409-412). Saman totesi Liljeström (1978, 105, 186) tutkies- saan 1970-luvun puolivälin ruotsalaisperheitä. Ainoastaan viidesosassa näistä puoliset jakoivat lastenhoidon enemmän tai vähemmän tasapuoli- sesti. Ansiotyöstä huolimatta neljäsosa äideistä vastasi siitä täysin yksin,

ja yli puolessa perheistä se oli enimmältä osin äidin vastuulla. Vähäistä osallistumistaan miehet perustelivat työpäivän pituudella ja työn raskaudella sekä ylitöillä ja työelämän asenteilla. Miehet eivät myöskään katso-neet omaavansa valmiuksia lastenhoitoon.

Lapset on suljettu pois aikuisten työelämästä, mutta huoli lapsista seuraa työpaikallekin. 1970-luvun lopulla tehdyn ruotsalaistutkimuksen mukaan noin puolet metalliteollisuudessa työskentelevistä äideistä ilmoitti tuntevansa huolta lapsistaan työssä ollessaan. Isillä tällainen huoli oli harvinaisempi (Ingelstam 1981, 308). Sosiologit ovat usein korostaneet ansioaitien roolikonflikteja heidän jättäessään lapsensa toisten hoitoon. Pidetään kuitenkin itsestään selvänä, etteivät miehet koe tällaisia konflikteja.

Työelämän kirjoittamattomat säännöt eivät ole tukeneet lastenhoitovelvollisuuksien tunkeutumista työpaikalle tai miesten asenteiden muutosta. Edellä mainitun ruotsalaistutkimuksen vanhemmat olivat sitä mieltä, että työpaikalla ei ymmärretty vanhemmuuden tuomia velvoitteita. Työtovereitten tunnettiin suhtautuvan penseästi esimerkiksi vanhempainloman käyttämiseen. Työntekijät pyrkivätkin pitämään jyrkän eron kodin ja työpaikan välillä (Ingelstam 1981, 308).

Puolisoiden työnjaon nopeasta muutoksesta ei kerro myöskään tuore sosi-aali- ja terveysministeriön hoitovapaan käyttöä koskeva tutkimus siitä, kuinka suuri osa isistä otti hoitovapaata vanhempainrahan turvin. Vanhempainrahaa maksetaan äitiysrahan päättymisen jälkeen vanhempien keskinäisen sopimuksen mukaan joko äidille tai isälle, mutta vuonna 1989 tehdyn tiedustelun mukaan vain kolme prosenttia isistä oli pitänyt vanhempainlomaa. Vanhempainloman pitäminen oli yleisempää korkean koulutuksen saaneilla kuin muilla miehillä. Vanhempainlomaa suositumpi oli lapsen syntymän yhteydessä pidettävä lyhyt isyysloma, sen otti noin kolmannes miehistä (Säntti 1990, 109).¹⁵

Haasin samaa asiaa koskeva, valmisteilla oleva tutkimus ruotsalaisparien vanhempainloman käytöstä osoittaa, että ratkaisu tehdään usein sen perusteella, mikä on vaimon taloudellisen panoksen merkitys perheelle. Vaimon absoluuttisten tai suhteellisten ansioiden määrä on tutkimuksen mukaan merkittävin seikka siinä päätöksenteossa, ottaako isä vanhempainlomaa ja kuinka pitkäksi aikaa (Hobson 1990, 238). Vanhempainloman pitämisessä on samalla siis kysymys siitä, kumpi vanhemmista on pääasiallinen toimeentulon hankkija.

3.2.3

Kotityön arvo

Bruttokansantuotetta on totuttu pitämään taloudellisen hyvinvoinnin mittarina. Kuitenkin monet hyvinvointiin vaikuttavat taloudelliset toiminnot jäävät kansantalouden tilinpidon ulkopuolelle. Bruttokansantuotteen laskenta perustuu YK:n suosituksiin. Niissä on annettu yleisohjeet, mitä siihen tulee sisällyttää. Ohjeiden mukaan bruttokansantuotteeseen luetaan sellainen tavaroiden ja palvelusten tuotanto, jossa raha toimii vaihdannan välineenä.

Epävirallisella taloudella tarkoitetaan kaikkea sitä työtä, tuotantoa ja vaihtoa, joka jää virallisen kansantalouden tilinpidon ulkopuolelle. Tällaista taloutta on monenlaista: kotityö ja muu yksityistalouden sisäinen työ ja tuotanto, naapuriapu ja erilaiset vastavuoroiset palvelukset, vapaaehtoinen työ esim. järjestöissä. Myös 'pimeä' ansiotyö ja rikollinen taloudellinen toiminta luetaan siihen. Määrällisesti merkittävin bruttokansantuotteen ulkopuolelle jäävä toiminta on kotityö (Varjonen 1990, 22-23; Aho 1987, 133).

Epävirallisen talouden laajuutta on yritetty laskea, mutta vaikeutena on se, ettei siitä ole virallisia tilastoja. Riippuen arviointitavasta ja siitä, mitä kaikkea epäviralliseen talouteen lasketaan mukaan, epävirallisen talouden 'arvoksi' saadaan teollisuusmaissa yleensä lähes puolet bruttokansantuotteen arvosta. Aikaa epäviralliseen työhön käytetään lähes yhtä paljon kuin viralliseenkin. Epävirallisen talouden on väitetty olevan kasvamassa (Aho 1987, 133-134).

Epävirallinen talous löydettiin ensin kehitysmaista ja sitten myös teollistuneista maista, kun kotityön ja muun epävirallisen tuotannon merkityksestä alettiin laajemmin keskustella. Sellainen kehitysmaiden naisten työ, joka ei ole selvästi maataloustyötä, luokitellaan yleensä 'kotityöksi' tai 'vapaa-ajaksi'. Monilla alueilla naisilta kuluu kuitenkin yli kymmenen tuntia päivässä perheen toimeentuloon liittyviin toimintoihin, erityisesti ruuan tuotantoon (Rogers 1980, 157).

Kotityön jäämiseen yhteiskunnallisen työn ulkopuolelle kiinnitti Richard Ely huomiota jo vuosisadan vaihteessa. Hänen aikalaisensa Alfred Marshall kirjoitti, että 'nainen tai mies, joka hoitaa oman puutarhansa, an-

saitsee tuloa samalla tavoin kuin ompelija tai puutarhuri, joka on palkattu siihen työhön'. Kotityön arvon mittaamisen vaikeus oli Marshallin mielestä syynä siihen, että tilastotieteilijät sisällyttivät palvelijoiden palkat bruttokansantuotteeseen mutta ei vaimojen työtä. Koska toiminnan rahassa laskettava arvo määrittelee, mikä on työtä ja mikä ei, sisältyy esimerkiksi kotiapulaisen suorittaman työn arvo bruttokansantuotteeseen. Jos kotiapulainen nai työnantajansa, ei hänen työnsä enää sisälly siihen. Suoritetun työn luonne ei ole muuttunut, mutta poistettu arvo näkyy hyvinvoinnin osoittimessa hyvinvoinnin vähenemisenä (Gauger 1973, 12).

Vuosisadan alkupuolella alettiin Yhdysvalloissa laskea kotityölle arvoa henkivakuutusyhtiöiden toimesta, kun vaimon palkattoman työn arvo tuli esille eri oikeustapauksissa. Myöhemmin on tehty runsaasti tieteellisiä selvityksiä palkattoman kotityön arvosta eri maissa. Suuri osa tutkimuksista on julkaistu vuoden 1970 jälkeen. Nykyiset pyrkimykset kotityön rahallisen arvon selvittämiseksi ovat lähteneet tuotannon ja kotitalouksien vuorovaikutuksen analysoinnista sekä hyvinvoinnin tavoitteiden mittaamisesta. Tuotannon muutoksia on tutkittu rahallisen arvon muutoksilla, kun taas kotitalouden muutoksia on yleensä selvitetty ajankäyttötutkimuksilla. Jotta muutoksia voitaisiin verrata keskenään, on kotityön ajankäytölle annettava rahallinen arvo (Gronau 1973b, 165).

Esimerkkejä kotitalouksien ja tuotannon välisen vuorovaikutuksen ilmentymistä ovat naisten työvoimaan siirtyminen ja kotona tehtävän työn väheneminen. Kotityön väheneminen on lisännyt kodin ulkopuolella tuotettujen tavaroiden ja palvelusten kulutusta, joskin edelleen tarvitaan kotityötä tuotteiden saattamiseksi käyttökelpoiseen muotoon. Samoin lasten ja sairaiden ennen palkaton hoitotyö tehdään nykyään yhä useammin palkallisena (Goldschmidt-Clermont 1982, 1).

Kotityön toimintojen arvot on yleensä johdettu palkoista työmarkkinoilla. Arvon laskemisen perustana on käytetty työmarkkinoilla samaa työtä tekevien palkkoja, työmarkkinoilla kotityön vuoksi menetettyjä palkkoja (opportunity cost of time), työntekijöiden keskimääräisiä palkkoja sekä luontaismuodossa olevia korvauksia (Goldschmidt-Clermont 1982, 5). Korkeimmat arvot naisten kotityölle on laskettu menetelmillä, jotka perustuvat työmarkkinoilla samasta työstä maksettuun palkkaan. Edellisiä pienemmiksi ovat jääneet kotiapulaisen palkkaan perustuvat arviot. Alhaisimmat arviot on saatu menetelmillä, jotka perustuvat ostettavien palvelujen hinnoitteluun. Ajankäyttötutkimusten perusteella perheen koko,

ansiotyössä käyvän vaimon asema ja nuorimman lapsen ikä vaikuttavat eniten kotityön arvoon (Hawrylyshyn 1976, 101).

William Gauger (1973, 13-14) kehitti Kathryn Walkerin kanssa menetelmän kotityön arvon laskemiseksi, jonka pohjana käytettiin Syracusen alueella tehtyä ajankäyttötutkimusta. Kunkin perheenjäsenen suorittamalle kotityölle laskettiin palkka-arvo käyttäen normina alueella samoja palveluja suorittavien tuntipalkkoja. Keskimääräinen tuntipalkka kerrottiin perheenjäsenen tiettyyn toimintaan käyttämällä ajalla. Niissä perheissä, joissa vaimo kävi työssä, naisten kotityön rahallisen arvon todettiin olevan noin kaksi kolmasosaa kaiken kotona tehdyn työn arvosta.

Oli Hawrylyshynin (1976, 110) mukaan kotityön arvoksi on saatu yleensä noin kolmasosa bruttokansantuotteesta, joka vastaa talouden muita sektoreita kuten maataloutta, teollisuutta ja palveluksia. Palkatonta kotityötä koskevassa kronologisessa katsauksessa todetaan kotityön arvon vaihtelevan tutkimuksesta riippuen 25-40 prosentin välillä bruttokansantuotteesta (Goldschmidt-Clermont 1982, preface).

Lars Ingelstam on Ruotsissa verrannut kotitaloussektorin laajuutta muihin taloussektoreihin. Kaikesta työhön käytetystä ajasta Ingelstam (1981, 69) arvioi noin puolet käytetyn kotityöhön. Rahassa mitattuna hän sai kotitaloussektorin arvoksi vain 20-25 prosenttia kokonaistalouden arvosta. Rahallisen arvon vähäisyys johtuu Ingelstamin mukaan siitä, että kotitaloussektori on muita sektoreita huonommin organisoitu.

Suomessa keskustelu naisten suorittaman palkattoman kotityön määrästä ja arvosta alkoi 1970-luvulla. Vuonna 1979 aloitettiin Suomessa sosiaali- ja terveysministeriön toimesta kotityötutkimus, joka perustui 2000 kotitaloutta käsittäneeseen otantatutkimukseen. Tutkimuksesta on julkaistu laaja raporttisarja (Kotityötutkimus, osat I-XIV).

Tutkimus perustui ajankäyttötietoihin ja siinä sovellettiin laskentamenetelmää, jossa esimerkiksi palkattoman lastenhoidon arvo laskettiin käyttäen mittana kunnallisen kotiavustajan tuntipalkkaa kerrottuna aktiivisella lastenhoitoon käytetyllä ajalla. Ajankäyttömenetelmällä saatiin alle 7-vuotiaiden lasten palkattoman kotihoidon arvoksi 5,1 prosenttia bruttokansantuotteesta (Kotityötutkimus 1986, Osa XIV, 3).

Alle kouluikäisten lastenhoidon arvoa selvitettiin myös tilastojen ja virallisten selvitysten avulla. Lastenhoidolla tarkoitettiin aikaa, jonka lapset

ovat kotona jonkun vanhemman henkilön valvonnassa. Tarkastelussa pyrittiin saamaan selville lastenhoidon arvo kodin ulkopuolella suoritettuna. Hoitopalkkana pidettiin kunnallisen perhepäivähoitajan tuntipalkkaa. Kotona suoritettua palkattoman lastenhoidon arvoksi saatiin tällä menetelmällä 5,7 prosenttia bruttokansantuotteesta vuonna 1979. Vuonna 1985 palkattoman lastenhoidon arvo oli laskenut 4,5 prosenttiin. Palkattomassa hoidossa olevien alle 7-vuotiaiden lasten määrä oli aikavälillä myös vähentynyt 26 000 lapsella (Suviranta & Heinonen 1980, 25, 43; Heinonen 1986, 24, 40).

Ajankäyttötietojen perusteella ruokataloustyön arvoksi laskettiin 13,3 prosenttia bruttokansantuotteesta kunnallisen kotiaivustajan palkan mukaan arvioituna. Siivoustyön arvoksi tuli 4,6 prosenttia ja pyykinpesun arvoksi 1,7 prosenttia. Koko palkattoman kotityön arvoksi saatiin 41,7 bruttokansantuotteen arvosta (Kotityötutkimus 1986, Osa XIV, 7-11). Mikäli kotona tuotetut hyödykkeet ja palvelut olisi ostettu kodin ulkopuolelta markkinakustannushintaan, kotityön arvo olisi ollut 30 prosenttia bruttokansantuotteesta eli neljäsosan alempi kuin ajankäytöllä mitattuna. Eräs palkattoman kotityön arvon määrittämisen hankaluuksia on kuitenkin se, miten erotella muista ne harrastusluonteiset kotityöt, joissa taloudellinen hyöty ei ole ensisijainen tavoite (Kotityötutkimus 1986, Osa XIV, 11-12).

Oakley'in (1974, 26) näkemyksen mukaan kotityö sisältää palkkaa lukuunottamatta kaikki ne tekijät, jotka sosiologisessa määrittelyssä liitetään 'työn' käsitteeseen. Palkkatyö ei ole kuulunut vaimon rooliin, joten kotityötä ei ole katsottu tarpeelliseksi sisällyttää 'työn' käsitteeseen. Koska kotityö on käyttöarvojen tuotantoa välittömään kulutukseen ja yksityistä työtä, sille ei aseteta Liljeströmin ja Dahlströmin mukaan samoja tehokkuusvaatimuksia kuin palkkatyölle. Näin kotityön taloudellinen merkitys jää näkymättömäksi. Liljeström ja Dahlström (1981, 32) esittävät, että tuottavaa työtä tarkoittava kielenkäyttö ulotettaisiin kotitaloudessa tai julkisella sektorilla tehtävään työhön. Sen sijaan käsitettä 'tuotanto' pitäisi käyttää vain tavaroiden ja palvelusten maksullisesta tuottamisesta työmarkkinoilla.

3.3

Naisten eläketurvaan liittyviä piirteitä

3.3.1

Tilastokatsaus

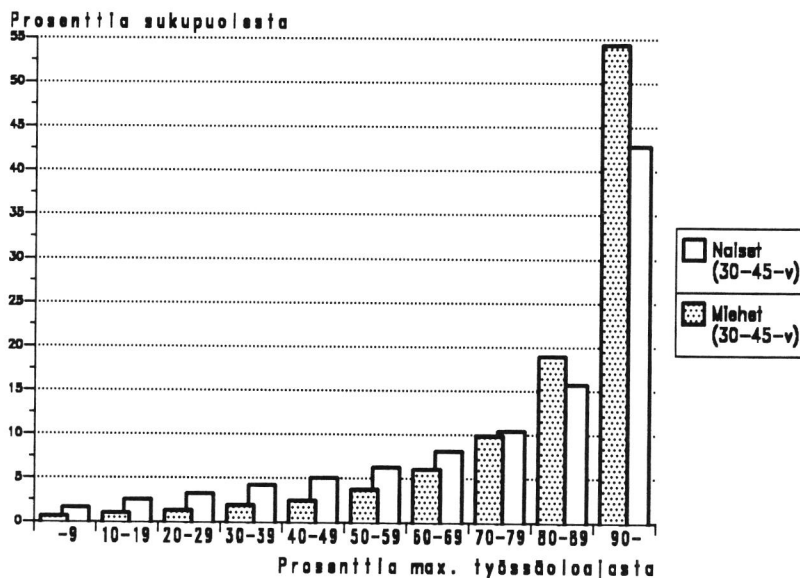
Sukupuolten väliset erot yksityisten työsuhteiden kestossa

Työeläke alkaa karttua 23 vuoden iässä. Yleinen vanhuuseläkeikä on 65 vuotta, joten työntekijällä on maksimaalisesti 42 vuotta aikaa kartuttaa eläkeoikeuttaan. Vuosittaisen karttumisprosentin ollessa 1,5 täyden 60 prosentin työeläkkeen saaminen edellyttää 40 vuoden työntekoa. Täyden vanhuuseläkkeen saamiseksi työntekijän pitäisi olla työssä lähes koko aktiiviaika 23 ikävuoden täyttämisen jälkeen.

Työeläkejärjestelmä tuli voimaan 1.7.1962. Asteittaisesta voimaantulosta johtuen täyden työeläkkeen saavuttavat ne työntekijät, jotka täyttivät 23 vuoden iän järjestelmän voimaantulon jälkeen. Henkilöillä, jotka olivat tätä vanhempia vuonna 1962, maksimaalinen eläkettä kartuttava työssäoloaika tarkoittaa 1.7.1962 jälkeistä aikaa 65 ikävuoden täyttämiseen saakka. ¹⁶

Eläketurvakeskus on tehnyt tutkimuksen työeläkettä kartuttaneiden työssäoloaikojen pituuksista yksityisellä sektorilla (Kannisto 1988). Kuvioissa 7 ja 8 on esitetty työntekijäin eläkelain eli TEL:n piiriin kuuluvien 30-45- ja 48-63-vuotiaiden miesten ja naisten työssäoloajat suhteutettuna maksimaaliseen eläkettä kartuttavaan työaikaan vuoden 1987 lopussa. Tarkastelujoukko käsittää ne työntekijät, jotka olivat vuoden 1987 lopussa TEL:n eli työntekijäin eläkelain mukaisessa työsuhteessa.

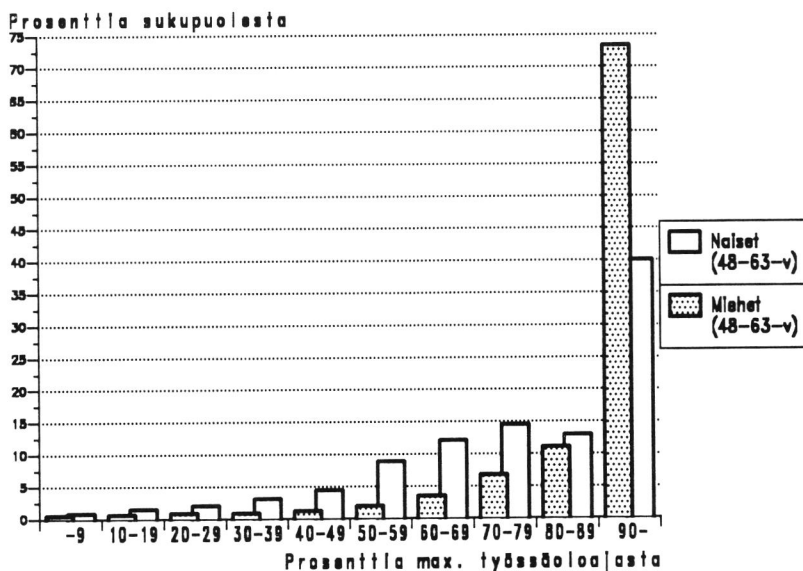
Työssäoloaikoihin eivät sisälly julkisen sektorin työsuhteet, vaikka osa tarkastelluista henkilöistä oli työskennellyt julkisella sektorilla. Julkisen sektorin työssäoloaikojen puuttuminen näkyy enemmän naisten kuin miesten työssäoloajoissa, sillä vuonna 1987 kolmannes työllisistä naisista, mutta alle viidesosa työllisistä miehistä oli julkisen sektorin palveluksessa (Kannisto 1989, 4).

Kuvio 7. 30-45-vuotiaiden, TEL:n piiriin kuuluvien miesten ja naisten työssäoloaikojen pituudet maksimaalisesta eläkettä kartuttavasta työssäoloajasta 31.12.1987 mennessä

Lähde: Jari Kannisto: Yksilölliselle varhaiseläkkeelle siirtyneiden työhistoria. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1991:3, liite 4, 13.

Kuviosta 7 käy ilmi, että 30-45-vuotiaista miehistä hieman yli puolella oli työssäoloa vähintään 90 prosenttia maksimaalisesta eläkettä kartuttavasta työajasta. Vähintään 70 prosenttiin maksimaalisesta työssäoloajasta ylsi 83 prosenttia miehistä. Samanikäisistä naisista huomattavasti harvemmat pääsivät 90 prosenttiin maksimaalisesta työajasta, osuus oli 43 prosenttia. Kun mukaan lasketaan vähintään 70 prosenttiin yltäneet, nousee naisten osuus kahteen kolmasosaan.

Kuvio 8. 48-63-vuotiaiden, TEL :n piiriin kuuluvien miesten ja naisten työssäoloaikojen pituudet maksimaalisesta eläkettä kartuttavasta työssäoloajasta 31.12.1987 mennessä

Lähde: Jari Kannisto: Yksilölliselle varhaiseläkkeelle siirtyneiden työhistoria. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1991:3, liite 4, 14.

Vanhempaan ikäryhmään kuuluvista miehistä kolme neljäsosaa oli ollut työssä vähintään 90 prosenttia maksimaalisesta eläkettä kartuttavasta työajasta, ja vain kymmenesosalla työssäolo jäi 70 prosenttia vähemmäksi. Se, että nuoremmilla miehillä vähintään 90 prosenttiin maksimaalisesta työajasta yltäneiden osuus jäi vanhempia miehiä pienemmäksi, kuvastanee koulutusajan pidentymistä ja työnteon entistä myöhempää aloituskäyttäytymistä. Vanhemman ikäryhmän korkean prosenttiosuuden perusteella ei sitä vastoin voi tehdä päätelmiä työnteon aloituksesta, ainoastaan sen intensiivisyydestä eläkkeen karttumisaikana.

Vanhemman ikäryhmän naisilla työssäolon suhteelliset osuudet eivät juuri poikenneet nuoremmista naisista. Erot ikäryhmän miehiin korostuivat kuitenkin nuorempia naisia enemmän. Kun nuoremmassa ikäryhmässä

sukupuolten välisiä eroja kasvattivat todennäköisesti eniten pienten lasten hoidon aiheuttamat poissaolot, niin monilla vuosien 1924-39 välillä syntyneillä, vanhemman ikäryhmän naisilla pienten lasten hoito oli jo ohi siinä vaiheessa, kun työeläkejärjestelmä tuli voimaan. Sukupuolten väliset erot kuvastavat vanhemmassa ikäryhmässä näin ollen myös naisten yleensä vähäisempää työhön osallistumista miehiin verrattuna.

Työväen taloudellinen tutkimuslaitos selvitti vuonna 1985 työuran pituuden eroja sukupuolten välillä (Santamäki 1987, 4). Vuosina 1921-30 syntyneiden, 55-64-vuotiaiden keskimääräiseksi työuraksi saatiin 35 vuotta. Miesten työura oli kestänyt keskimäärin 40 vuotta ja naisten 31 vuotta, joten eroa miesten ja naisten välillä oli yhdeksän vuotta. Tutkimuksen mukaan naisten työuran pituutta on lisännyt kotityön väheneminen. Koulutusajan pituuden vaikutus ei sen sijaan ole yhtä selvä. Pidentynyt koulutus alentaa työhönosallistuvuutta, mutta sitä toisaalta kompensoi nuorempien kohorttien korkeampi työvoimaosuus koulutusajan jälkeen. Naisten työhönosallistuvuuteen vaikuttavista tekijöistä koulutustaso näyttää yhdeltä tärkeimmistä.

Miesten ja naisten eläkkeet

Työeläke on ansiosidonnainen. Sen suuruus riippuu työntekijän ansio-
tasosta ja työvuosien määrästä. Täysi vanhuuseläke karttuu julkisella sektorilla 30 vuodessa ja yksityisellä sektorilla 40 vuodessa. Kaikki työsuhteiden katkot, joita työntekijällä on ollut työeläkejärjestelmän voimassa ollessa, alentavat työeläkettä.

Osa eläkeikäisistä naisista ei ole ollut lainkaan työsuhteessa, josta olisi karttunut työeläkettä. Työeläkettä kartuttaneiden työsuhteiden puuttuminen näkyy naisilla esimerkiksi siinä, että vuonna 1990 vanhuuseläkettä saaneista, 65-69-vuotiaista naisista 14,5 prosenttia sai pelkästään kansaneläkettä. Samanikäisillä miehillä osuus oli vain 3,9 prosenttia (Tilasto Suomen eläkkeensaajista 1990, taulu 1.3).

Eläkkeensaajien kokonaiseläke työeläke, kansaneläke ja perhe-eläke mukaanluettuna oli vuonna 1990 miehillä 4 591 markkaa ja naisilla 3 305 markkaa kuukaudessa (Tilasto Suomen eläkkeensaajista 1990, taulu 2.1A). Naisten kokonaiseläke oli siis 72,0 prosenttia miesten eläkkeestä. Naisten kokonaiseläkettä nostavat kansaneläke ja perhe-eläke, mutta jos

niitä ei oteta huomioon, jää naisten eläkkeiden osuus miesten eläkkeistä vielä pienemmäksi.

Miehillä leskeneläkkeen merkitys eläkkeessä on pienempi kuin naisilla. Vuonna 1990 toteutetun perhe-eläkeuudistuksen jälkeen ns. eläkesovitus, joka ottaa huomioon lesken oman työeläkkeen, myös tulevan työeläkkeen, vähentää leskeneläkkeen määrää. Miesten saamat leskeneläkkeet ovat puolta pienemmät jo ennen eläkesovituksen tekemistä. Eläkesovituksen jälkeen miesten leskeneläke on keskimäärin enää vain kolmasosa naisten saamasta leskeneläkkeestä (Lietsala 1992, 20).

Naisten miehiä alempi eläketaso johtuu paitsi alemmasta palkkatasosta myös lyhyemmästä työurasta, mikä tuli esille edeltävässä tarkastelussa. Vuonna 1990 alkaneissa työntekijäin eläkelain (TEL) mukaisissa vanhuuseläkkeissä naisten keskieläke oli 1 828 markkaa ja miesten keskieläke 4 097 markkaa kuukaudessa. Naisten eläke oli keskimäärin vain 44,6 prosenttia miesten eläkkeestä (Työeläkejärjestelmän tilastollinen vuosikirja 1990, Osa I, taulu 1.2.2).

Vuonna 1980, kymmenen vuotta aikaisemmin, naisten eläkkeiden taso oli alkaneissa TEL:n mukaisissa vanhuuseläkkeissä keskimäärin 41,6 prosenttia miesten eläkkeistä (Työeläkejärjestelmän tilastollinen vuosikirja 1980, Osa I, taulu 1.2.2). Naisten eläketaso on miehiin verrattuna siis noussut kymmenvuotiskaudella, mutta nousu on ollut hidasta.

Naisten työssäkäynnin yleistyminen ei kovin nopeasti näy vanhuuseläkkeiden tasossa johtuen kotityötä tehneiden määrästä vanhemmissa ikäryhmissä ja myös työeläkejärjestelmän asteittaisesta voimaantulosta. Vuonna 1980 vanhuuseläkkeelle siirtyneille ehti kertyä eläkettä kartuttanutta työaikaa vain 18 vuotta, kun ei oteta huomioon mahdollisia työvuosia ennen vuotta 1962. Vuonna 1990 vanhuuseläkkeelle jääneille eläkettä kartuttaneita työvuosia oli ehtinyt potentiaalisesti kertyä kymmenen vuotta enemmän, joka nosti myös naisten suhteellista eläketasoa. Osasyynä siihen lienee ollut myös naisten ja miesten palkkaerojen lievä supistuminen 1970-80-luvuilla (vrt. luku 3.1.3).

Vuonna 1990 alkaneissa täysissä työkyvyttömyyseläkkeissä naisten TEL:n mukainen keskieläke oli 2 068 markkaa ja miesten keskieläke oli 4 054 markkaa kuukaudessa. Naisten eläke oli siis 51,0 prosenttia miesten eläkkeestä (Työeläkejärjestelmän tilastollinen vuosikirja 1990, Osa I, taulu 4.2.1). Kymmenen vuotta aikaisemmin naisten vastaava elä-

ketaso oli 49,0 prosenttia miesten eläkkeistä (Työeläkejärjestelmän tilastollinen vuosikirja 1980, Osa I, taulu 4.2.2), joten myös työkyvyttömyyseläkkeiden kohdalla on nähtävissä hienoista nousua.

Edellä mainittuihin keskieläkkeisiin sisältyivät ns. vapaakirjaeläkkeet ja täysitehoiset työkyvyttömyyseläkkeet. Eläkkeissä on se ero, että täysitehoisiin eläkkeisiin on laskettu mukaan ns. tuleva aika, jolloin täysi työkyvyttömyyseläke on vanhuuseläkkeen suuruinen. Täysitehoiset eläkkeet voivat ilmentää ansioerojen lisäksi myös sukupuolten välisiä työssäolon pituuden eroja ainakin vanhemmissa ikäryhmissä, joissa tulevan ajan osuus on pienempi kuin nuoremmissa ikäryhmissä.

Vuonna 1990 naisten keskieläke oli täysitehoisissa työkyvyttömyyseläkkeissä 62,3 prosenttia miesten keskieläkkeestä. Osuus oli suurempi kuin edellä mainittu 51 prosentin osuus, jossa olivat mukana myös vapaakirjaeläkkeet. Ikäryhmittäin täysitehoisten työkyvyttömyyseläkkeiden taso vaihteli sukupuolen mukaa, kuten taulukosta 5 käy esille. Siinä on esitetty naisten ja miesten vuonna 1990 alkaneiden, TEL:n mukaisten täysien työkyvyttömyyseläkkeiden keskimäärät.

Taulukko 5. Naisten ja miesten keskieläke vuonna 1990 alkaneissa, TEL:n mukaisissa täysissä työkyvyttömyyseläkkeissä, kun mukana ovat vain täysitehoiset eläkkeet

Ikäryhmä	Naisten	Miesten	Naisten keskim. eläke miesten eläkkeestä
	keskieläke	keskieläke	
	mk/kk	mk/kk	%
30-34 v.	3 226	4 261	75,7
35-39 v.	3 494	4 555	76,7
40-44 v.	3 535	4 849	72,9
45-49 v.	3 507	5 367	65,3
50-54 v.	3 271	5 362	61,0
55-59 v.	2 916	5 210	56,0
60-64 v.	2 532	4 622	54,8

Lähde: Eläketurvakeskuksen julkaisematon tilasto

Naisten eläketaso oli 30-44-vuotiaiden ikäryhmissä noin kolme neljäsosaa miesten tasosta. Vanhemmissa ikäryhmissä naisten eläketason trendi on miehiin verrattuna laskeva ollen 45-54-vuotiailla noin kaksi kolmasosaa ja 55-64-vuotiailla runsas puolet miesten eläketasosta.

Ei ole aivan yksiselitteistä, missä määrin ikäryhmittäiset erot kuvastavat naisten lyhyempää työuraa miehiin verrattuna. Nuoremmissa ikäryhmissä työssäoloaika on jäänyt verraten lyhyeksi sekä naisilla että miehillä, ja eläkkeen aikakomponentista suuri osa on tulevaa aikaa. Eläke-eroihin vaikuttavat tällöin enemmän ansioerot kuin erot työsuhteiden kestossa.

Vanhemmissakin ikäryhmissä on vaikea päätellä, kuinka suuri osa naisten ja miesten eläke-eroista aiheutuu työssäoloajan eroista ja kuinka suuri osa ansiotason eroista. Vanhemmissa ikäryhmissä työuran pituuden merkitys on sinänsä suurempi kuin nuoremmissa ikäryhmissä. Esimerkiksi 55 vuotta täyttäneiden eläkkeessä on tulevaa aikaa enintään kymmenen vuotta, kun taas työssäoloa saattaa olla kertynyt parhaimmillaan vajaat 30 vuotta edellyttäen, että työssäolo on jatkunut keskeytymättä koko työeläkejärjestelmän voimassaoloajan. Toisaalta myös naisten ja miesten väliset ansioerot voivat olla suuremmat kuin palkkaerojen suhteista voi päätellä, sillä miesten naisia pitempi viikottainen työaika, ylityöt jne. nostavat miesten eläkepalkkaa naisiin verrattuna. Karkealla tasolla voidaan kuitenkin sanoa, että sukupuolten välisten eläke-erojen pienentyminen työkyvyttömyyseläkkeissä ilmentää myös naisten työssäkäynnissä tahtuneita muutoksia.

3.3.2

Naisten eläketurvan ongelmia

Perhe-eläketurva

Nykyisen perhe-eläketurvan juuret juontavat kauas 1800-luvun alkuun, jolloin valtion eri virkamiesryhmät alkoivat perustaa leski- ja orpokassoja (Tuominen 1988, 18). Koko väestön kattavat perhe-eläkejärjestelmät syntyivät Suomessa verraten myöhään, vasta 1960-luvun lopulla. Työntekijäin eläkelakiin (TEL) ja lyhytaikaisissa työsuhteissa olevien työntekijäin eläkelakiin tulivat perhe-eläkettä koskevat säännökset vuoden 1967

alusta. Yrittäjien eläkelakeihin sisältyi perhe-eläke niiden voimaantulo-
vuodesta 1970 lähtien. Yleinen koko väestöä koskeva perhe-eläkelaki tuli
voimaan vuonna 1969.

Niin kutsutun Kuusen klubin eläkepoliittisen ohjelman (Komiteanmietin-
tö 1967: B 23) mukaan kansaneläke takaa jokaiselle kansalaiselle koh-
tuulliseksi katsottuun toimeentuloon riittävän eläkkeen ja työeläke turvaa
eläkkeelle siirryttäessä kulutustason säilymisen. Työeläkejärjestelmässä
perhe-eläkkeen tarkoitus oli korvata sitä tulon menetystä, joka perheelle
aiheutuu edunjäntäjän kuolemasta. Perhe-eläkkeen suuruuden määritys
kytkettiin edunjäntäjälle karttuneeseen työeläketurvaan.

Lesken kulutustason katsottiin pysyvän entisellään, kun hän sai puolet
edunjäntäjän eläkkeestä. Perhe-eläkettä päätettiin maksaa naisleskelle ja
alle 18-vuotiaille lapsille. Yhden lapsen eläke oli neljäsosa edunjäntäjän
eläkkeestä. Jos lapsia oli useampia, eläke oli puolet siitä. Perheelle, jossa
oli naisleski ja kaksi alle 18-vuotiaista lasta, maksettiin siis edunjäntäjän
eläke kokonaisuudessaan.

Uusi perhe-eläkkeitä koskeva työeläkelakien muutos tuli voimaan heinä-
kuun alusta vuonna 1990. Perhe-eläkekomitean mietinnössä (1987:43, 16)
todetaan, että 1960-luvun loppupuolelta voimassa ollut perhe-eläkejärjes-
telmä ei enää vastaa muuttuneita olosuhteita. Aikaisempi järjestelmä pe-
rustui elinikäiseen avioliittoon sekä ydinperheeseen, jossa mies oli perheen
pääasiallinen huoltaja ja vaimon ansiotyö oli vähäistä kodin- ja lastenhoi-
don takia. Naisten ansiotyössä käyminen on yleistynyt ja perheessä ta-
pahtuneet muutokset ovat merkinneet avioliitossa olevien osuuden laskua
samalla kun avioliittojen ja yksinhuoltajaperheiden osuus on kasvanut. Sa-
moin ns. uusperheet ovat lisääntyneet.

Uudessa perhe-eläkejärjestelmässä, jossa myös mieslesket saivat oikeuden
leskeneläkkeeseen, leskeneläkettä vähentää hänen oma eläkkeensä tai elä-
kekertymänsä siltä osin kuin se ylittää tietyn rajan, ns. eläkesovituspe-
rusteen. Aviopuolisoiden henkilökohtaisen toimeentulon perustan näh-
dään muodostuvan yleensä omasta ansiotyöstä ja sen perusteella
karttuneesta eläkkeestä. Tosin tähän toimeentuloon saattaa tulla katkok-
sia silloin, kun toinen vanhemmista on poissa ansiotyöstä ja hoitaa per-
heen alle kouluikäisiä lapsia kotona (Komiteanmietintö 1987:43, 16, 25).

Vuonna 1988 voimaan tullut avioliittolain muutos ei myöskään sisällä nä-
kemystä perheestä elatuslaitoksena. Sen mukaan aviopuolisot velvoite-

taan osallistumaan yhtäältä perheen yhteisen talouden hoitamiseen ja toisaalta toistensa elatukseen (Avioliittolain § 46). Lain perusteluissa mainitaan, että elatusvelvollisuus voidaan edelleenkin toteuttaa joko tuloja hankkimalla tai kotityöskentelyllä. Ehdotukset lainsäädännön uudistamiseksi rakentuvat aikaisemmasta poikkeavan perhekäsityksen varaan. Perheen tehtävien, erityisesti elatusfunktion luonteen muuttumisen, on katsottu vähentäneen tarvetta sitoa puolisoita yhteen.

Vaikka avioliittoa ei enää pidetä elatuslaitoksena, on uudessakin perhe-eläkejärjestelmässä säilynyt ajatus turvata pitkään kotona olleiden naisten toimeentuloturva. Eläkesovitus ei vähennä niiden eläkettä, joilla on vain pieni oma eläke tai eläkekertymä tai ei ole sitä lainkaan. Katsotaan, että näillä naisilla ansiotyöhön paluu voisi monesti olla vaikeata esimerkiksi korkean iän takia (Komiteanmietintö 1987:43, 23, 78).

Kotona olleille naisille avioliiton taloudellinen merkitys on erilainen kuin miehille, samoin riippuvuus suhteen jatkuvuudesta. Kotona olevat naiset ovat alusta lähtien epätasa-arvoisessa asemassa. Avioerojen lisääntyminen on paljastanut myös kotona olleiden naisten riskialttiin aseman. Perheen sisäinen työnjako takaa naiselle toimeentulon vain niin kauan kuin avioliitto kestää. Kotona tehty palkaton koti- tai hoitotyö korvautuu aviopuolison kautta vain, jos avioliitto ei hajoa. Avioeron kokeneet naiset eivät kuulu perhe-eläkejärjestelmän piiriin riippumatta siitä, kuinka kauan avioliitto on kestänyt. Perinteisen työnjaon avioliitossa avioero merkitsee naiselle taloudellista turvattomuutta. Vanhenevalle naiselle työhön paluu ei mahdollisesti onnistu, eikä uuden avioliiton solmiminen ole tilastojen mukaan naisilla yhtä yleistä kuin miehillä.

Kotona hoitotyötä tekevien eläketurvan ongelmia

1970-luvulta lähtien on pohdittu kotona hoitotyötä tekevien naisten sosiaaliturvaa ja sen puutteita, jotka kulmineituvat erityisesti elämän kriisitilanteissa kuten avioerossa tai leskeksi jäädessä. Naisen asemaa tutkiva komitea jätti mientintönsä vuonna 1970 (Komiteanmietintö 1970:A 8), jossa todettiin yksilöllisen sosiaaliturvan tarve jokaiselle kansalaiselle riippumatta hänen perheasemastaan.

Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan sosiaalipoliittisen jaosto julkaisi vuonna 1975 raportin perheenemäntien sosiaaliturvan kehittämiseksi. Siinä

perheenemäntä määriteltiin työikäiseksi ja työkykyiseksi perheenjäseneksi, joka kotona työskennellen tai ansiotyönsä ohella korvauksetta hoitaa lasta, sairasta, vammaista tai vanhusta. Perheenemännän tehtävien rajaamisella hoitotyöhön haluttiin korostaa hoitotyön yhteiskunnallista merkitystä.

Sosiaalipoliittinen jaosto esitti perheenemäntien sosiaaliturvan kehittämistä siten, että jokaiselle kansalaiselle tulee turvata yksilöllinen, sukupuolesta ja siviilisäädystä riippumaton perustarpeet tyydyttävä sosiaaliturva. Jaoston käsityksen mukaan työvoimaan kuulumattomien tai suhteellisen lyhyen aikaa kuuluneiden perheenemäntien toimeentuloturva oli eräiden riskitilanteiden varalta kuitenkin vielä puutteellinen.

Perheenemännän heikko sosiaaliturva aiheutuu raportin mukaan siitä, ettei hänen työpanostaan lasten ja perheen hyväksi katsota kodin ulkopuolella tai yrityksessä tehtyyn työhön rinnastettavaksi eikä siten vastaviin etuihin oikeuttavaksi. Puutteet koskevat nimenomaan sosiaalivakuutuksen piiriin kuuluvia etuuksia, joihin kuuluvat muun muassa eläke-etuudet. Mikäli perheenemäntä ei ole toiminut lainkaan työelämässä, perustuu hänen sosiaaliturvansa pelkästään sairausvakuutus- ja kansaneläkejärjestelmän mukaisiin etuuksiin, joita puolison tulot ja varallisuus saattavat vähentää (Perheenemäntien sosiaaliturvan kehittäminen 1975, 11, 14).¹⁷

Kotona hoitotyötä tekevien eläketurvaan liittyvät kysymykset ovat vuosien mittaan olleet toistuvasti esillä myös Eläketurvakeskuksessa. Tilanne on ollut selkeä ainoastaan oman lapsen hoidossa ja perhepäivähoidossa. Yksiselitteisesti ensiksi mainittu ei ole ansiotyötä, kunnalliset perhepäivähoitajat ovat taas työsuhteessa kuntaan, ja yksityiset perhepäivähoitajat tekevät työtään joko yrittäjinä tai työsuhteessa lapsen vanhempiin siitä riippuen, onko hoitopaikkana hoitajan vai lapsen koti (Tapio 1988, 16).

Vuoden 1988 alussa tuli voimaan laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista (vammapalvelulaki). Vammainen on avustajansa työnantaja ja velvollinen muun muassa järjestämään hänelle työeläketurvan. Kunta korvaa tästä aiheutuvat kustannukset.

Vammaisten, vanhusten, pitkäaikaissairaiden sekä joidenkin muiden ryhmien perhehoidosta vastaavien henkilöiden työoikeudellista asemaa ja sosiaaliturvaa selvittämään asetettiin aikoinaan toimikunta. Toimikunnan mukaan perhehoitajien ei katsottu olevan työsuhteessa kuntaan kuin jois-

sakin erikoistapauksissa. Toimikunnan työtä jatkanut sosiaali- ja terveysministeriö päätyi esittämään uutta perhehoitajalakia, johon sisältyisivät myös perhehoitajan sosiaaliturvaa koskevat säännökset (Tapio 1988, 16).

Perhehoitoa koskeva lakiesitys annettiin eduskunnalle lokakuussa 1991. Lakiesityksessä korostettiin, ettei kyseessä ole työsopimussuhde, vaan perhehoitaja toimii kunnan toimeksiannon perusteella. Laki, jonka perusteella perhehoitajat pääsevät kunnallisen eläkelain piiriin, vahvistettiin huhtikuussa 1992.

Eläketurvan puutteet eivät koske pelkästään vammaista tai pitkäaikaisairasta hoitavaa perheenemäntää. Ne koskevat myös ansiotyössä käyviä naisia, joiden työura keskeytyy pienten lasten hoidon takia. Sosiaali- ja terveysministeriö pyysi jo vuonna 1974 Eläketurvakeskusta tutkimaan mahdollisuuksia, jotta erityinen perheenemäntien eläkettä koskeva lisä voitaisiin liittää työntekijäin ja yrittäjien eläkejärjestelmiin. Se korvaisi naisille sen ajan, jonka he joutuvat olemaan poissa ansiotyöstä pienten lasten hoidon vuoksi (Perheenemäntien sosiaaliturvan kehittäminen 1975, 1).

Kotona pieniä lapsia hoitavien eläketurvaan liittyvät kysymykset tulivat jälleen ajankohtaisiksi kotihoidon tukea ja hoitovapaata koskevan lainsäädännön myötä vuonna 1985. Työntekijät saivat äitiysraha- ja vanhempainrahakauden jälkeen oikeuden hoitovapaaseen siihen asti, kunnes lapsi täyttää kolme vuotta, ilman että työsuhde katkeaa. Hyväksyessään mainitut lait eduskunta edellytti, että hoitovapaalla olevan vanhemman sosiaaliturva järjestetään (Alaviuhkola 1988, 20).^{18 19}

Pekka Sirenin ja Esko Kalimon mukaan (1989, 176) kotona hoitotyötä tekevästä on tullut sosiaaliturvan näkökulmasta eräänlainen väliinpuotoajaryhmä. Sosiaaliturvan väliinpuotoajista tehdyn kartoituksen mukaan kotona pientä lasta hoitavien sairausvakuutuksen toimeentuloturvassa ja eläketurvan karttumisessa todettiin epäkohtia. Vain julkisella sektorilla eläkettä karttuu lain mukaan vanhempainrahakaudelta. Yksityisellä sektorilla se karttuu vain työntekijäin eläkelain (TEL), mutta ei muiden eläkelakien piirissä. TEL:n soveltamisohjeiden mukaan eläkettä kartuttavaksi ajaksi luetaan lastenhoidon ajalta vain työsuhteen sisään jäävä enintään vuoden mittainen palkaton aika (Laesvuori 1988, 11).

Monissa työryhmissä on pohdittu, miten kotona tehtävälle työlle voitaisiin laskea arvo niin, ettei se peruuttamattomasti heikentäisi naisten elä-

keturvaa. On kehitetty malleja, miltä osin kotityö voitaisiin rinnastaa työeläkettä kartuttavaan ansiotyöhön, ja miten lapsenhoito ja taloustyöt muunnettaisiin laskennalliseksi rahapalkaksi ja sen perusteella myöhemmin maksettavaksi ansioeläkkeeksi (Valpola 1988, 69, 71).

Kotona lastaan hoitavan sosiaaliturvan selvitystyöryhmä totesi muistiossaan vuonna 1986, että eläketurvan karttumisen pienten lasten hoitoajalta kotona tulisi turvata erityisjärjestelyin. Työryhmä laati työeläketurvan osalta erilaisia malleja eläkkeen karttumiseksi. Ansiosidonnainen karttuminen oli malleissa ulotettu vaihtoehtoisesti joko lapsen yksi- tai kolmevuotispäivään. Näitä täydentämään suunniteltiin ns. erillsvakuutusta, joka kohdistuisi alle kolmevuotiaan lapsen hoitoaikaan silloin, kun eläkettä ei karttuisi ansiotyön perusteella. Erillsvakuutus koskisi siis niitä äitejä, jotka eivät olleet työsuhteessa ennen hoitoaikaa (Laesvuori 1988, 11; Siren & Kalimo 1989, 176-179).

Sosiaali- ja terveysministeriö asetti edellä mainitun työryhmän muistioista annettujen lausuntojen pohjalta uuden työryhmän, jonka tuli tehdä esitys työeläkkeen yhdenmukaisesta kartumisesta yksityisen sektorin työeläkejärjestelmissä niissä tapauksissa, joissa henkilö jää äitiys-, isyys- tai vanhempainlomalle tai hoitovapaalle hoitamaan lasta. Työryhmä esitti, että kaikille yksityisen sektorin työ- ja yrittäjäsuhteista lastaan hoitamaan jääneille karttuisi eläketurvaa lapsen yksivuotispäivään saakka (Laesvuori 1988, 10-11).

Työryhmän esitykseen sisältyi keskeisenä myös ehdotus eläkepalkan korjaamisesta TEL:ssä aina, kun palkatonta äitiys-, isyys- tai vanhempainloma- tai hoitovapaa-aikaa sisältyy työsuhteen eläkepalkkavuosiin. Joissakin tapauksissa eläkepalkka, jonka laskemisessa otetaan huomioon työsuhteen neljä viimeistä vuotta, on saattanut kohtuuttomasti alentua palkattomien lastenhoitojaksojen takia. Työryhmän käsityksen mukaan eläkepalkan korjaaminen on eläketurvan kannalta jopa tärkeämpää kuin eläkettä kartuttavan ajan pidentäminen nykyisestäään, koska eläkepalkkakorjaus vaikuttaa koko työsuhteelta ansaittavaan eläkkeeseen (Laesvuori 1988, 12; Halla 1989, 39).

Vuoden 1991 alusta työntekijäin eläkelakia muutettiin siten, että palkattomalla, lakisääteisellä äitiys- tai vanhempainlomalla tai hoitovapaalla oleminen ei enää vaikuta alentavasti eläkepalkkaan. Eläkettä kartuttavan lastenhoitoajan osalta asia jäi ennalleen. Sosiaali- ja terveysministe-

riö on asettanut uuden työryhmän vuoden 1992 alusta pohtimaan muun muassa eläkkeen karttumista lapsenhoitoajalta.

Sosiaaliturvan puutteet eivät koske pelkästään naimisissa olevia naisia. Kotityötä tehneiden naisten heikko asema tulee esille esimerkiksi avioerotapauksissa. Avio-omaisuutena pidetään yleisesti vain aineellista omaisuutta. Kuitenkin varsin harvoin omaisuudella, asuntoa lukuun ottamatta, on juuri mitään merkitystä toimeentulon kannalta. Nyky-yhteiskunnassa todellista varallisuutta ovat yksilölle kertynyt sosiaaliturva ja hänen hankkimansa ammattitaito. Jos nainen on joutunut olemaan kotona lasten takia tai miehensä vaatimuksesta, hän on menettänyt varsin paljon tätä varallisuutta. Mies sen sijaan on voinut hankkia näitä rahanarvoisia etuja enemmän kuin vaimo (Jaakkola 8.2.1990).²⁰

Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön toimesta on Eläketurvakeskuksessa selvitetty mahdollisuutta parantaa eronneen perheenemännän eläketurvaa jakamalla puolisoille karttunut työeläke avioeron yhteydessä. Eläketurvakeskuksen muistiossa (Työeläkkeen jakaminen avioeron yhteydessä 1980) todettiin, että avioero ei sinänsä voi olla peruste eläkkeen myöntämiselle, vaikka avioerolla saattaa olla välitön vaikutus perheenemännän toimeentuloon. Erotilanteen varalle suunniteltavien erityisratkaisujen tulisi kuitenkin perustua puolisoitten vakuutusmaksuihin tai kertyneiden eläkeoikeuksien välisiin siirtoihin. Työeläkkeen jakaminen olisi se linja, jonka pohjalta tarvittavat ratkaisut voitaisiin tehdä.²¹

Sosiaaliturvan puutteet, muun muassa kotona lastaan hoitavien vanhempien osalta ovat viime aikoina saaneet varsin paljon julkisuutta. Myös jotkut muut järjestelyt, kuten pienten lasten vanhempien työajan lyhentäminen, koulutusvapaa ja ilmeisesti toteutuva sapattivapaa eivät kartuta eläketurvaa. Työttömyysaikoja ja asevelvollisuutta ei eläkelainsäädännössä ole myöskään otettu huomioon. Lehdissä onkin innokkaasti tuotu esille eläketurvaan liittyviä ongelmia.²²

Artikkeleissa on useimmin korostettu sitä, että lastenhoitovapaat ja muut vastaavat järjestelyt eivät saisi heikentää naisten eläketurvaa. Samoin on kannustettu miehiä käyttämään perhepoliittisia oikeuksiaan, etteivät kaikki hoitovapaiden rasitukset kasaudu naisille. On esitetty, että miesten osallistumista lastenhoitoon pitäisi tukea antamalla isyysloma isälle erillisenä lomana. Isyysloma ei saisi kuitenkaan lyhentää vanhempainrahakautta.

Ammattijärjestön taholta on tuotu esille se näkökohta, että suuri osa yksityisen sektorin palkkatyöläisistä ei tulevaisuudessa yllä tavoitteeksi asetettuun 60 prosentin työeläkkeeseen. Täyteen eläkkeeseen vaadittava 40 vuoden aika jää monilla vajaaksi. Erityisesti tämä koskee naisia, jotka käytännössä useimmiten käyttävät työntekijöille kuuluvia oikeuksia vanhempainlomiin ja hoitovapaisiin. Myös miehillä vakituisen palkkatyön alkaminen on pidentyneen koulutusajan takia siirtynyt yhä myöhemmäksi. On ehdotettu työeläkkeen korjaamista niin, että täysi 60 prosentin eläke karttuisi nykyisten 40 vuoden sijaan julkisen sektorin tavoin 30 vuodessa.

Viimeaikaiset valtion säästötoimet ovat kuitenkin kohdistuneet julkisen sektorin eläke-etujen leikkaamiseen, joten suuntaus näyttää olevan julkisen sektorin etujen yhdenmukaistaminen yksityisen sektorin kanssa eikä päinvastoin. ²³

3.3.3

Naisten eläketurvan järjestelyjä muissa maissa

Useissa Euroopan maissa naisten eläkejärjestelyt eroavat siitä, mitä ne ovat miehillä. Euroopan 30 maasta yli puolessa naisilla ja miehillä on eri eläkeikä. Pohjoismaiden voidaan katsoa olevan Euroopan maista tasa-arvoisimpia. Kussakin viidessä Pohjoismaassa naisten ja miesten vanhuuseläkeikä on sama, Ruotsissa ja Suomessa se on 65 vuotta, muissa 67 vuotta. Niissä eläkejärjestelmissä, joissa naisilla ja miehillä on eri eläkeiät, on naisten eläkeikä aina miesten eläkeikää alhaisempi. Euroopassa ero on tavallisimmin viisi vuotta (Janhunen 1987b, 36).

Naisten alennettua eläkeikää on perusteltu sillä, että naiset joutuvat tekemään kahta työtä, hoitamaan kodin ja käymään ansiotyössä. Alennetun eläkeiän tarkoitus on ollut korvata tämä tilanne. Esimerkiksi Neuvostoliitossa viisi lasta kasvattaneet naiset pääsevät eläkkeelle 50 vuoden iässä (Janhunen 1987a, 21). Toinen yleinen perustelu on ollut antaa aviopuolisoille mahdollisuus jäädä vanhuuseläkkeelle samaan aikaan, koska mies on tavallisesti vaimoan jonkin verran vanhempi (Janhunen 1987b, 36).

Useissa läntisissä teollisuusmaissa on viime vuosina ollut selvää pyrkimystä naisten ja miesten eläkeikien yhtenäistämiseen. Eläkeikien yhtenäistäminen merkitsee poikkeuksetta naisten eläkeiän nostamista, koska miesten eläkeiän alentamista pidetään liian kalliina. Päätökset eläkeikien yhtenäistämistä on tehty Japanissa ja eräiltä osin Euroopan talousyhteisössä. Euroopan talousyhteisön päätöksen mukaan on jäsenmaiden vuoteen 1993 mennessä yhtenäistettävä miesten ja naisten eläkeiät yleistä eläketurvaa täydentävissä vapaa-ehtoisissa ja yrityskohtaisissa lisäeläkejärjestelmissä. Päätös ei kuitenkaan koske niitä maita, joiden yleisessä eläkejärjestelmässä naisilla on eri eläkeikä kuin miehillä. Näin ollen yhtenäistämispäätöksen ulkopuolelle jäi puolet jäsenmaista (Janhunen 1987b, 36).

Sukupuolten välisten erojen poistaminen eläkejärjestelmistä koskee myös perhe-eläke-etuuksia. Suomessa miehet saivat oikeuden perhe-eläkkeeseen vuoden 1990 heinäkuusta. Samoin Ruotsissa tuli vuoden 1990 alusta lähtien voimaan perhe-eläkeudistus, jossa miehet saivat oikeuden perhe-eläkkeeseen kansaneläkejärjestelmässä ja yleisessä lisäeläkejärjestelmässä. Väliaikaisen eläkkeen jälkeen leskille maksettava perhe-eläke sidotaan heidän mahdollisuuksiinsa hankkia toimeentulo omalla työllään. Useimmilta leskiltä jatkuva eläke poistuu kokonaan pitkän siirtymäkauden kuluessa. Siirtymäkausi kestää noin 50 vuotta (Janhunen 8.11.1989).

Naisten työssäkäynnin yleistyessä on muissakin maissa alettu vaatia leskeneläkkeen sitomista lesken eläketarpeeseen. Tarveharkintaisessa leskeneläkkeessä olisi leskeneläkeoikeuden antaminen miehille huomattavasti helpompaa kuin järjestelmässä, jossa eläke maksetaan lesken muista tuloista riippumatta. Kasvavat eläkemenot ja eläkkeiden rahoitusongelmat ovat epäilemättä lisänneet vaatimuksia leskeneläkkeen tuloharkinnasta (Janhunen 1987c, 65).

Viimeisten kymmenen vuoden aikana myös Itävalta, Saksan liittotasavalta ja Tanska ovat toteuttaneet sukupuolten välisen tasa-arvon leskeneläkkeissä. Tanskan kansaneläkejärjestelmässä leskeneläkkeet korvattiin aikaiseläkkeillä, jotka ovat osa työkyvyttömyyseläketurvaa. Kustannussyistä leskeneläkkeet tehtiin näissä maissa kummallekin sukupuolelle tuloharkintaisiksi lesken eläkeaikaisiin tuloihin nähden. Nämä maat liittyivät tässä Belgian, Norjan ja Ranskan käytäntöön (Janhunen 1987c, 65).

Norjassa leskeneläke maksetaan nais- ja miesleskelle ja se on muista eläkkeistä poiketen tulosidonnainen. Lesken ansiokyky otetaan huomioon siten, että ansiotulot pienentävät leskeneläkettä. Todellisten ansiotulojen lisäksi otetaan huomioon se tulo, jonka asianomaisen voidaan odottaa saavan, kun otetaan huomioon ansiokyky ja ansiomahdollisuudet (Janhunen 1987a, 56). Samoin Alankomaiden kansaneläkejärjestelmässä on päätetty maksaa leskeneläkettä myös miehille. Laki ei ole vielä kuitenkaan tullut voimaan (Janhunen 1991, 42).

Tietyin edellytyksin leskeneläke voidaan Norjassa myöntää myös eronneelle puolisolle. Samoin Tanskassa eronneet naiset saavat leskeneläkkeen. Eläkkeen määrä on kuitenkin suhteessa avioliiton aikaisiin vakuutusvuosiin. Saksan liittotasavallassa eronneelle puolisolle maksetaan eläkettä avioliiton kestoajalta. Sen saaminen edellyttää, että eläkettä hakeva puoliso huoltaa lapseneläkkeeseen oikeutettua lasta. Eronneen puolison oikeutta leskeneläkkeeseen säätelee avioliitto- ja perheoikeuslaki, joka uusittiin vuonna 1977. Sen mukaan avioliiton aikana aviopuolisolle kertynyt eläkeoikeus jaetaan avioerossa tasan puolisoliden kesken. Eläkeoikeus jaetaan avioliiton kestoajalta siten, että enemmän eläkeoikeutta hankkinut puoliso luovuttaa eläkeoikeuttaan vähemmän hankkineelle niin paljon, että eläkeoikeudet tulevat yhtä suuriksi (Janhunen 1987a, 56, 104 175-176).

Ruotsissa on vuodesta 1982 lähtien alle 3-vuotiasta lasta kotona hoitamaan jääneet äidit tai isät sisällytetty eläkejärjestelmän piiriin siten, että he voivat lukea hoitovuoden vakuutusajakseen. Hoitovuodelle ei lasketa eläkepistettä, vaan hoitovuosi otetaan huomioon siinä vaiheessa, kun vakuutetulle lasketaan keskimääräistä eläkepistettä hänen siirtyessään eläkkeelle. Näin vuosi, jolta ei ole saatu tuloa, ei vaikuta alentavasti lopulliseen eläkkeeseen. Vuosi lasketaan hoitovuodeksi, jos lasta on hoidettu kotona vähintään puolen vuoden ajan (Janhunen 7.11.1988).

Sairaan lapsen hoito on vuoden 1991 alusta huomioitu Ruotsissa siten, että kansaneläke-etuutena siellä maksetaan erityiseläkelisää sille vanhemmista, joka on hoitanut kotona sairasta tai vammaista lastaan vähintään kymmenen vuoden ajan. Etuuden edellytyksenä on lisäksi se, ettei vanhemmalla ole tänä aikana ollut ansiotuloja. Vuoden 1992 heinäkuun alusta vaatimus kymmenen vuotta kestäneestä hoitoajasta alennettiin kuuteen vuoteen (Laitinen 1992, 26).

Kotona lastaan hoitavan äidin sosiaaliturva on huomioitu myös Saksan liittotasavallan eläkejärjestelmässä. Omaa lastaan kotiin hoitamaan jäävät naiset voivat tulevaisuudessa kartuttaa ansioeläketurvaansa kolmen vuoden ajan lapsen syntymän jälkeen. Säännös koskee niitä naisia, jotka synnyttävät vuoden 1991 jälkeen (Janhunen 29.3.1989).

4

EMPIIRISEN TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

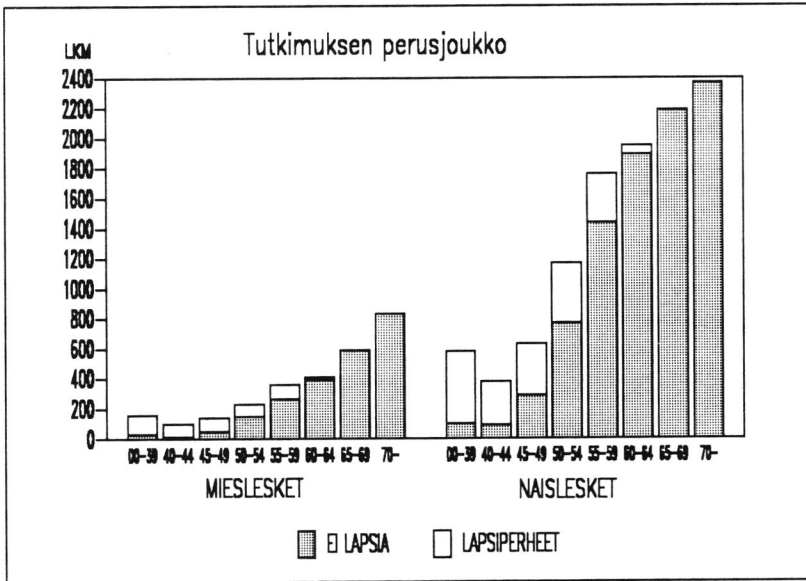
4.1

Tutkimusaineisto

Eläketurvakeskuksen perhe-eläketutkimusprojektia varten kerätyistä tiedoista suuri osa liittyy leskeytymisen aiheuttamaan toimeentulon muutokseen, mutta tietoja saatiin myös muilta alueilta kuten esimerkiksi leskien työssäolosta, terveydentilasta, asumisesta, sosiaalisista suhteista jne. Projektista on tähän asti julkaistu kaksi tutkimusraporttia, joista toinen liittyy leskeksi jääneiden toimeentulon muutokseen (Tuominen 1988) ja toinen leskien ansiotyöhön ja terveydentilaan (Hyrkkänen 1988).

Suuri osa tarvittavista tiedoista oli sellaisia, joita voitiin saada vain henkilökohtaisella kyselyllä tai haastattelulla. Tutkittavan elämäntilanteen vaikeuden ja tiedusteltavien asioiden lukuisuuden takia päädyttiin haastattelututkimukseen, koska postikyselyssä vastauskato olisi oletettavasti jäänyt suureksi. Osa tiedoista saatiin erilaisista rekistereistä.

Tutkimus kohdistettiin vuonna 1980 leskeksi jääneisiin henkilöihin, jolloin seuranta-aikaa leskeytymisen jälkeen tuli keskimäärin kolme vuotta. Kohdejoukko rajattiin alle 80-vuotiaisiin siitä syystä, että vastauskato iäkkäimpien keskuudessa on yleensä suuri. Vuonna 1980 leskeksi jääneiden, alle 80-vuotiaiden naisten ja miesten muodostama perusjoukko käsittää 13 992 henkilöä. Näistä naisia on 79,7 prosenttia. Perusjoukon jakautuminen lesken sukupuolen, iän ja lasten huoltajuuden mukaan nähdään seuraavasta kuviosta.

Kuvio 9. Vuonna 1980 leskeksi jääneet alle 80-vuotiaat henkilöt lesken sukupuolen, iän ja lapsiperheiden osuuden mukaan

Lähde: Eila Tuominen: Perhe-eläketurva muuttuvassa yhteiskunnassa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1988:1, 112.

Perusjoukosta poimittiin 3 535 henkilön otos niin sanotulla kaksivaiheisella ryväotannalla. Otokseen sisältyi keskimäärin joka neljäs perusjoukkoon kuulunut henkilö. Korkea otantasuhde johtui siitä, että analyysissä oli neljä luokittelumuuttujaa, joiden perusteella muodostettaviin ryhmiin piti saada riittävä määrä

- eri sukupuolta olevia leskiä
- eri ikäisiä leskiä
- eri kokoisia leskiperheitä
- eri eläkelakien piiriin kuuluvia henkilöitä.

Haastattelut suoritettiin huhti-lokakuun välisenä aikana vuonna 1984. Suomen Gallup Oy teki haastatteluja 283 kunnassa eri puolilla Suomea.

Haastattelu saatiin 2 793 leskeltä eli 80 prosentilta otoshenkilöistä. Haastattelutiedot kerättiin kaikilta tutkimusvuosilta eli puolison kuolemaa edeltäneeltä vuodelta 1979, sen jälkeiseltä vuodelta 1981 ja seurantavuodelta 1983, eli siis kolmen vuoden kuluttua kuolemantapauksesta.

Näiltä kolmelta vuodelta kerättiin myös tulotietojen perustana olevat rekisteritiedot:

- *tulo- ja varallisuustiedot verorekisteristä*
- *työeläketiedot Eläketurvakeskuksen rekisteristä*
- *kansaneläke-, sairausvakuutus- ja äitiyspäivärahatiedot Kansaneläkelaitoksen rekistereistä*
- *sotilasvammaeläkkeitä ja valtion tapaturmaeläkkeitä koskevat tiedot Tapaturmaviraston rekisteristä*
- *asumistukitiedot Asuntohallituksen rekisteristä.*

Kadon osuudeksi jäi 20 prosenttia, mitä haastattelututkimuksessa voidaan pitää kohtuullisena. Haastatellut edustavat luokittelumuuttujien eli sukupuolen, iän, lasten lukumäärän ja työeläkelakien piiriin kuuluvuuden suhteen hyvin tutkimuksen perusjoukkoa. Asuinalueen mukaan tarkasteltuna ilmeni vähäistä vinoutta siten, että Uudenmaan läänistä saatujen haastateltujen osuus jäi hieman alemmaksi kuin vastaava osuus perusjoukossa.

Uudenmaan läänin keskimääräistä hieman korkeampi katoprosentti ei kuitenkaan vaikuttanut tulojen edustavuuteen. Tulojen edustavuutta selvitettiin työeläketietojen avulla, koska näistä oli käytettävissä koko perusjoukon tiedot. Sekä edunjättäjien vuoden 1979 omaeläkejakaumien että vuoden 1981 perhe-eläkejakaumien perusteella saatu aineisto on tulojen suhteen edustava.

Suoritetusta otannasta johtuen tutkimustulokset on laskettu niin sanotusta painotetusta aineistosta. Tästä syystä johtuen yksinkertaiseen otantaan suunniteltuja standarditestejä ei voitu käyttää. ²⁴

4.2

Aineiston kuvaus

4.2.1

Avioliitot

Tutkimuksen empiirisessä osassa tarkastellaan palkansaajaväestöön kuuluvien leskien, sekä naisten että miesten, työssäoloa avioliiton aikana. Koska työssäkäynnin arvioinnissa pyritään pitkittäistarkasteluun, *on tutkimusjoukko rajattu niihin leskiin, jotka olivat puolison kuollessa ensimmäisessä avioliitossaan.* Työstä poissaolojen tarkastelussa on haluttu selvittää erityisesti lastenhoidon aiheuttamat palkattomat jaksot avioliiton aikana.

Yli 90 prosenttia palkansaajaväestöön kuuluvista, leskeksi jääneistä naisista oli puolison kuollessa ensimmäisessä avioliitossaan. Osuus oli yhtä korkea myös alle 50 vuoden iässä leskeytyneillä miehillä. Vanhemmista miehistä kymmenesosa oli toisessa ja viisi prosenttia kolmannessa avioliitossaan. Naisista vain muutama oli kolmannessa avioliitossaan.

Taulukko 6. Keskimääräinen avioitumisikä ensimmäisestä avioliitostaan leskeksi jääneillä naisilla ja miehillä

Lesken ikä v. 1980	Naislesket v.	Mieslesket v.
Alle 35 v.	21,6	24,0
35-44 v.	22,7	24,8
45-54 v.	23,0	25,1
55-64 v.	25,0	26,0
65+ v.	26,1	28,5

Leskeksi jääneiden naisten ja miesten avioitumisikä on taulukon 6 mukaisesti laskenut. Alle 35-vuotiaat naiset ja miehet olivat avioituneet 4,5

vuotta nuorempina kuin eläkeikäiset, 65 vuotta täyttäneet. Naisten avioitumisikä oli kauttaaltaan pari vuotta alempi kuin miesten.

Myös väestössä on nähtävissä avioitumisiän yleinen lasku, kuten taulukosta 7 voi todeta. Naisilla se laski 1930-luvulta 1970-luvulle noin kaksi vuotta ja miehillä noin kolme vuotta. Ne leskeksi jääneet, jotka solmivat avioliiton 1930-40-luvuilla, avioituivat väestöön verrattuna hieman nuoremalla iällä, mutta 1960-70-luvuilla he olivat väestöä vanhempia. Huomiota herättää 1960-luvulla avioituneiden naisten neljä vuotta väestöä korkeampi avioitumisikä, 1970-luvulla ero oli peräti kuusi vuotta. Kuolinpesän osakkaiden tarkastelu viittasi kuitenkin siihen, että monissa tapauksissa edesmenneellä puolisoilla oli aikaisempi avioliitto takanaan. Myös leskeksi jääneet miehet olivat 1960-luvulla avioliittoon mennessään noin kolme vuotta ja 1970-luvulla noin kaksi vuotta vanhempia koko väestöön verrattuna.

Taulukko 7. Ensimmäisen avioliittonsa solmineiden keskimääräinen avioitumisikä väestössä ja leskeksi jääneillä naisilla ja miehillä avioliiton solmimisvuoden mukaan

Avioliiton solmimis- vuosi	Naiset		Miehet	
	Väestö v.	Lesket v.	Väestö v.	Lesket v.
1931-40	25,9	23,9	28,3	27,1
1941-50	25,7	25,0	28,2	26,8
1951-60	24,4	24,7	26,3	25,9
1961-70	23,0	27,0	25,3	28,2
1971-80	23,7	29,6	25,5	27,8

Lähde: Suomen tilastollinen vuosikirja 1985/86. Tilastokeskus 1986, taulu 39.

Tilastojen mukaan suomalaiset naiset solmivat 1950-70-luvuilla avioliiton yleisimmin 20-24-vuotiaana. Vuonna 1975 oli hedelmällisyysikäisistä naisista yli puolet mennyt naimisiin tuon ikäisinä, ja joka viides ei ollut vielä täyttänyt 20 vuotta solmiessaan avioliiton. Samoin joka viides nainen oli

naimisiin mennessään 25-29-vuotias. Tätä vanhempana avioituneita oli vain viisi prosenttia (Riihinen et al 1980, 46).

Edellä esitetty tilastollinen jakauma vastaa niiden leskeksi jääneiden naisten avioitumisikää, jotka menivät naimisiin 1950-luvulla, mutta ei sen jälkeen avioliiton solmineiden. 1960-luvulla avioituneista naisista joka neljäs oli avioliittoon mennessään jo 30-vuotias, 1970-luvulla avioituneista joka kolmas. Myös leskeksi jääneiden aviomiehet olivat avioliittoon mennessään keskimääräistä vanhempia: 1960-luvulla keskimäärin 30-vuotiaita ja 1970-luvulla 35-vuotiaita.

Leskien avioliiton keskimääräisessä kestossa oli ikäryhmien välillä yleensä 9-10 vuoden ero (taulukko 8). Poikkeuksen tekevät 45-54-vuotiaat, joilla avioliiton kesto oli vain kahdeksan vuotta lyhyempi kuin heitä vanhemmassa ikäryhmässä. Ero kuvastaa avioitumisiän alentumista tässä pääasiassa 1950-luvulla naimisiin menneiden ikäryhmässä. Alle 45-vuotiailla miesleskillä avioliiton kesto oli keskimäärin pari vuotta lyhyempi kuin naisleskillä avioitumisiän erosta johtuen. Tätä vanhempien naisten ja miesten välillä oli noin vuoden ero.

Taulukko 8. Avioliiton keskimääräinen kesto ensimmäisestä avioliitostaan leskeksi jääneillä naisilla ja miehillä

Lesken ikä v. 1980	Naislesket v.	Mieslesket v.
Alle 35 v.	8,2	6,4
35-44 v.	17,7	15,2
45-54 v.	26,6	25,4
55-64 v.	34,5	33,7
65+ v.	43,5	42,2

Leskien haastattelut suoritettiin vuonna 1984, jolloin puolison kuolemasta oli kulunut neljä vuotta. Osa leskeksi jääneistä oli tähän ajankohtaan mennessä solminut uuden avioliiton tai eli avoliitossa. Vain kolmasosa alle 35-vuotiaana leskeksi jääneistä miehistä eli enää yksin, 35-44-vuotiaista hieman yli puolet.

Taulukko 9. Uuden avioliiton solmineiden tai avoliitossa olevien osuudet leskeksi jääneistä naisista ja miehistä vuonna 1984

Lesken ikä v. 1980	Naislesket		Mieslesket	
	Avio- liitto %	Avo- liitto %	Avio- liitto %	Avo- liitto %
Alle 35 v.	10	26	50	15
35-44 v.	3	9	29	15
45-54 v.	1	4	13	11
55-64 v.	0	3	8	4
65+ v.	0	0	6	1
Kaikki	1	3	12	5

Miehet olivat useammin avio- kuin avoliitossa, mutta nuorten leskeksi jääneiden naisten kohdalla avoliitto näytti olleen avioliittoa suositumpi. Uuden avioliiton solmineet tai avoliitossa elävät naiset olivat jääneet leskeksi yleensä alle 35 vuoden iässä. Vanhemmista naisleskistä vain harvat olivat solmineet uuden avioliiton, eikä kovin moni elänyt avoliitossakaan.

4.2.2

Perherakenne

Äitiyslomat ja lastenhoitajaksot voivat keskeyttää naisten työssäkäynnin useaksi vuodeksi, josta syystä lapset ovat keskeinen tekijä naisten työssäolon tarkastelussa. Taulukosta 10 nähdään, että suurimmassa osassa nuorten leskeksi jääneiden naisten perheistä oli alle 18-vuotiaita lapsia leskeytymistä edeltäneenä vuonna 1979.

Alle 45-vuotiaista naisista vain viidesosalla ei ollut perheessään alaikäisiä lapsia välittömästi ennen leskeytymistä. Alle 35-vuotiaiden kohdalla kysymys oli lapsettomista perheistä, mutta 35-44-vuotiailla alaikäisten lasten

puuttuminen merkitsi useimmiten sitä, että lapset asuivat jo muualla. Alaikäisiä lapsia oli yleensä yksi tai kaksi, vain kymmenesosassa perheistä lapsia oli kolme tai useampia. Enää kolmasosassa 45-54-vuotiaiden naisten perheistä oli alaikäisiä lapsia.

Taulukko 10. Alle 18-vuotiaiden lasten luku leskeksi jääneiden naisten perheissä vuonna 1979

Lesken ikä v. 1980	Ei lapsia %	Yksi lapsi %	Kaksi lasta %	Kolme+ lasta %	Yht. %
Alle 35 v.	18	35	38	9	100
35-44 v.	18	32	38	12	100
45-54 v.	64	26	8	2	100
55-64 v.	93	6	1	0	100

Perhe-eläketutkimuksen toimeentulotarkastelussa lesken talouteen kuului viki katsottiin alle 18-vuotiaiden lasten lisäksi ne 18-25-vuotiaat opiskelevat lapset, jotka eivät olleet vielä irtautuneet vanhempiensa taloudesta (Tuominen 1988, 98). Viidesosassa 35-44-vuotiaiden naisten perheistä oli leskeytymistä edeltäneenä vuonna 18-25-vuotiaita opiskelevia lapsia, jotka elivät vielä vanhempien taloudessa. Tämänikäisiä huollettavia lapsia oli 45-54-vuotiaiden talouksista vielä useammassa eli neljäsosassa, sen sijaan vanhemmissa ikäryhmissä osuudet jäivät muutamaa prosenttiin.

Joissakin luvuissa aineisto on rajattu lapsiperheisiin. Tutkimusaiheesta johtuen kysymys ei ole pelkästään leskeytymisen ajankohdan lapsiperheistä, vaan myös entisistä lapsiperheistä, joista lapset olivat jo muuttaneet pois. Lapsiperheiden rajausta on perustunut niihin tietoihin, joita oli perheessä asuvista alle 18-vuotiaista ja huollettavista 18-25-vuotiaista lapsista samoin kuin kuolinpesän osakkaiksi ilmoitetetuista lapsista.

Vanhoissa, eliniän kestäneissä avioliitoissa kuolinpesään kuuluvat lapset olivat yleensä puolisoiden yhteisiä. Kuolinpesään kuuluvat kuitenkin myös puolison edellisestä avioliitosta olevat lapset. Naislesken iän, perheessä asuvien lasten ja kuolinpesän osakkaina olevien lasten lukumäärän

vertailun perusteella kaikki kuolinpesän lapset eivät nuorissa perheissä olleet puolisoiden yhteisiä. 1960- ja 1970-luvuilla avioliiton solmineiden naisten kuten myös heidän edesmenneiden puolisoitensa avioitumisikä oli keskimääräistä korkeampi väestöön verrattuna. Vaikka avioliitto oli leskeksi jääneille ensimmäinen, niin puolisoille se ei aina sitä ollut.

Lapsiperheiksi on tutkimuksessa katsottu ne, joissa oli kotona asuvia alle 18-vuotiaita lapsia tai huollettavia 18-25-vuotiaita lapsia. Jos kotona asuvia, huollettavia lapsia ei ollut, on lapsiperheiksi luettu ne, joissa oli kuolinpesän lapsia. Kuolinpesän lapset on edellä mainitusta syystä otettu huomioon kuitenkin vain 45 vuotta täyttäneillä naisilla.

Perheen kaikenikäisten lasten lukumäärä on taulukossa 11 esitetty edellisen määrittelyn mukaisesti. Lasten lukumäärä on 35-44-vuotiaiden naisten kohdalla ehkä todellista hieman pienempi, koska myös heillä saattoi olla jo kotoa poismuuttaneita lapsia. Muissa ikäryhmissä lapsiluku vastannee perheeseen syntyneiden lasten lukua. Joka tapauksessa vertailu heijastaa lasten lukumäärän eroja eri ikäisillä naisilla.

Perheen koon pienentyminen näkyy selvimmin tarkasteltaessa alle 45-vuotiaita naisia. Näillä pääasiassa 1960-70-luvuilla avioituneilla naisilla oli keskimäärin yksi lapsi vähemmän kuin heitä vanhemmilla naisilla. Eläkeikäisten, 65 vuotta täyttäneiden keskimääräisesti muita pienempi lapsiluku johtuu siitä, että tässä ikäryhmässä oli suhteellisesti enemmän lapsettomia kuin kahdessa edeltävässä ikäryhmässä. Jos tarkastellaan pelkästään lapsiperheitä, eläkeikäisten kaikenikäisten lasten luvuksi saadaan kuitenkin 2,9 lasta. Keskimääräisesti eniten lapsia oli 55-64-vuotiailla naisilla eli 3,1 lasta.

Taulukko 11. Kaikenikäisten lasten luku leskeksi jääneillä naisilla

Lesken ikä v. 1980	Ei lapsia %	Yksi lapsi %	Kaksi lasta %	Kolme+ lasta %	Yht. %	Keskim. lapsi- luku
-34 v.	20	34	37	9	100	1,4
35-44 v.	15	27	37	21	100	1,7
45-54 v.	6	15	35	44	100	2,7
55-64 v.	7	16	29	48	100	2,9
65+ v.	12	23	25	40	100	2,5
Kaikki	10	20	29	41	100	2,5

Leskien ansiotyötä ja terveydentilaa koskevassa raportissa verrattiin alle kouluikäisten ja alle 18-vuotiaiden lasten lukumäärän muutoksia väestön lapsiperheissä vuosina 1960 ja 1980. Tarkastelu osoitti, että esimerkiksi 35-44-vuotiaiden ikäryhmässä, jossa alle 18-vuotiaita lapsia oli suhteellisesti eniten, lasten lukumäärä oli aikavälillä laskenut keskimäärin yhdellä lapsella. Vuonna 1960 perheissä oli keskimäärin alle kolme lasta, vuonna 1980 alle kaksi lasta (Hyrkkänen 1988, 30).

Suomalainen perhe alkoi pienentyä jo ennen 1960-lukua. Vuonna 1920 kaupungeissa ja kauppaloissa tehdyn väestölaskennan mukaan vähintään 25 vuotta naimisissa olleiden perheisiin oli syntynyt keskimäärin 4.7 lasta. Vuoden 1970 väestölaskennassa vastaava lapsiluku oli alentunut tasan kolmeen (Riihinen et al 1980, 62).

1970-luvun kehityksen perusteella on oletettu keskimääräisen lapsiluvun edelleen pienenevän. Toisaalta on mahdollista, että lasten ajoitusmallissa tapahtuu erityisesti koulutuksen pidentymisen vuoksi muutoksia ja että lasten hankkimista siirretään hedelmällisen kauden alkupuolta myöhemmäksi. 1970-luvulla naimisiin menneet naiset synnyttivät ensimmäiset lapsensa pitemmällä aikavälillä kuin 1950-luvulla avioituneet (Riihinen et al 1980, 59, 63). Tämän tyyppistä kehitystä tukee myös se seikka, että ensisynnyttäjien keski-ikä alkoi 1960-luvun loppupuolen jälkeen nousta niin, että vuonna 1984 se oli 25,8 vuotta (Haavio-Mannila 1990, 447).

4.3

Sukupolvinäkökulma

Olavi Haimi (1987, 32) toteaa monikielisen väestötieteen sanakirjan määrittelevän sukupolven 'täsmällisesti määriteltynä periodina syntyneiden henkilöiden ryhmäksi'. Sukupolvi tarkoittaa tässä merkityksessä samaa kuin väestötieteen syntymäkohortti. Sukupolvella on sanakirjan mukaan myös toinen merkitys 'vanhempien samanasteisina jälkeläisinä'. Samaan sukupolveen kuuluvien ei tässä merkityksessä tarvitse olla samanikäisiä.

Sukupolvikäsitettä käytetään sosiaalitieteissä väljemmässä merkityksessä kuin väestötieteessä. Allardt (1983, 88) mielestä sosiologiassa on tärkeämpi edellä esitetyistä poikkeava sukupolven määrittely. Sukupolvi ei tällöin ole ikäryhmä eikä sukulaisuusjärjestelmän osa, vaan se koostuu kaikista niistä, jotka ovat reagoineet yhteisesti kokemuksiinsa ulkoisiin historiallisiin tapahtumiin ja muutoksiin suurin piirtein samalla tavalla sekä tehneet niistä samanlaisia johtopäätöksiä. Tätä yleensä tarkoitetaan puhuttaessa esim. sotaa edeltäneestä, sodan aikaisesta ja sodan jälkeisestä sukupolvesta.

J. P. Roos on pyrkinyt erottamaan toisistaan eräänlaisia suomalaisen elämäntavan perustyyppisiä, jotka liittyvät sukupolviin. Roos erittelee neljä keskeistä sukupolvea. Ensimmäinen on syntynyt suurin piirtein vuosina 1900-1918 ja Roos sanoo sitä sotien ja pulan sukupolveksi. Toinen sukupolvi, sodanjälkeisen jälleenrakennuksen ja nousun sukupolvi, on syntynyt 1920- ja 1930-luvuilla. Se muistaa vielä sota-ajan elävästi ja on ollut aktiivi-iässä heti sodan jälkeen tai sen kestäessä. Tämä sukupolvi on, kuten Roos sanoo, nykyisen Suomen rakentajia ja hallitsijoita ja on nyt siirtämässä valtaansa nuorempiin käsiin. Kolmas sukupolvi on suuren murroksen sukupolvi. Se on syntynyt viime sotien aikana ja sen jälkeen, ja se on Roosin sanoin 'kokenut aktiivikautensa 60-luvun murroksen kummankin puolen'. Roos tähdentää, että tämä on nimenomaan maalta kaupunkiin muuttanut sukupolvi. - Tämän jälkeen on ainakin yksi sukupolvi, jota Roos sanoo lähien sukupolveksi (Roos 1987, 53-56; Allardt 1983, 88-99).

Lesket voidaan jakaa Roosin tyyppitelemiin kolmeen sukupolveen. Vanhin, 65 vuotta täyttäneiden ikäryhmä, joka syntyi ennen vuotta 1916, vastanee Roosin 'sotien ja pulan' sukupolvea. Vuosien 1916-35 välillä

syntyneet 45-64-vuotiaat ovat lähellä Roosin 'jälleenrakennuksen ja nousun' sukupolvea. Alle 45-vuotiaat kuuluvat leskien nuorimpiin ikäryhmiin. Nämä vuoden 1935 jälkeen syntyneet lesket vastaavat suurin piirtein Roosin 'suuren murroksen' sukupolvea.

Myös avioliiton solmimisen ajankohdan perusteella lesket sijoittuvat tiettyille vuosikymmenille (taulukko 12). Eläkeikäisistä yli kaksi kolmasosaa avioitui 1920- ja 1930-luvuilla, 45-54-vuotiaista ja 55-64-vuotiaista lähes 90 prosenttia meni naimisiin 1940- ja 1950-luvuilla. Alle 45-vuotiaista suurin osa solmi avioliiton 1960- ja 1970-luvuilla. Avioliiton solmimisen ajankohdalla voi ajatella olevan siinä mielessä merkitystä, että puolisoiden saama kasvatusta ja sosiaalistuminen viitoittavat perheen käytäntöjä myös tulevaisuudessa. Sosiaalistuminen tapahtuu kunkin aikakauden ideologioiden mukaisesti, ja ihmisten asenteiden ja käytäntöjen voi olettaa muuttuvan varsin hitaasti.

Taulukko 12. Ensimmäisestä avioliitostaan leskeksi jääneiden naisten avioliiton solmimisvuosi

Lesken ikä v. 1980	Avioliiton solmimisvuosi						Yht.
	-1929 %	30-39 %	40-49 %	50-59 %	60-69 %	1970- %	
Alle 35 v.					32	68	100
35-44 v.				30	61	9	100
45-54 v.			23	66	9	2	100
55-64 v.		12	73	12	1	2	100
65+ v.	15	56	24	4		1	100

Tutkimuksessa on pyrkimys kohortinomaiseen tarkasteluun, johon viitataan kuitenkin vain tekstin yhteydessä. Kvantitatiivista aineistoa ei ole luokiteltu sukupolvien vaan ikäryhmien mukaisesti. Työssäolon ja eläkkeen karttumisajan tarkastelussa ikä on tärkein luokittelija. Työssäolon tarkastelussa ei voi jättää huomioonottamatta 65 vuoden eli yleisen eläkeiän rajausta, joka jakaa tarkasteltavien aikuisiän aktiivi- ja passiivikauteen.

4.4

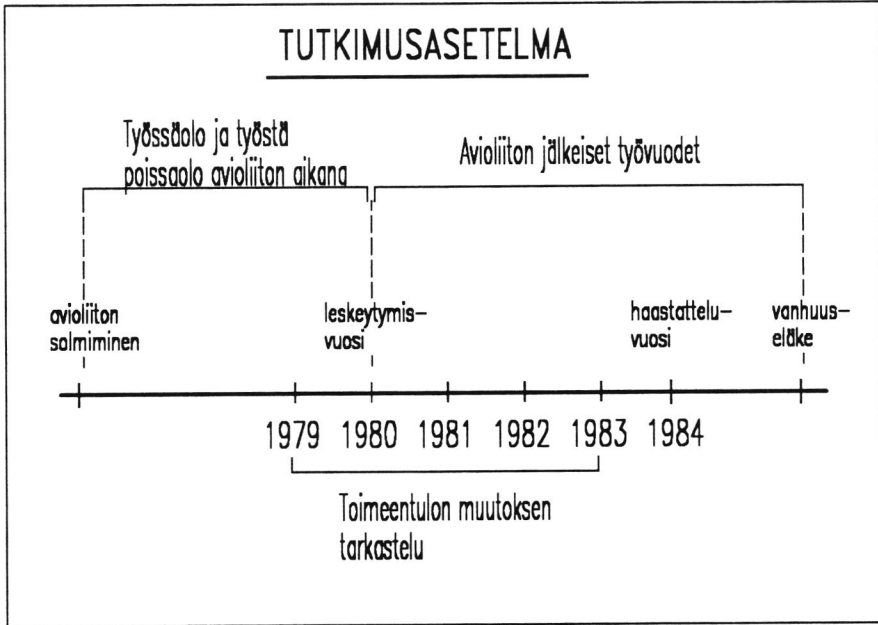
Tutkimusasetelma

Tutkimuksen empiirisessä osassa selvitetään palkattoman kotityön muutoksia ja sen merkitystä leskeytymisen jälkeisen toimeentulon ja eläketurvan karttumisen kannalta eri iässä leskeksi jääneillä naisilla. Palkaton kotityö vastaa määrittelyltään Tilastokeskuksen kotitaloustyön tekemistä ja tarkoittaa tässä pääasiassa lasten- tai kodinhoidon aiheuttamaa työstä poissaoloa. Palkattomaksi kotityöksi ei ole katsottu työstä poissaoloa esimerkiksi eläkkeelläolon takia.

Tutkimusasetelmasta (kuvio 10) käy esille, että palkattoman kotityön laajuutta on selvitetty kartoittamalla leskeksi jääneiden naisten työssä- ja kotonaolo avioliiton aikana samoin kuin työstä poissaolosten syyt. Vertailukohtana saamiseksi naisleskien työssäolo- ja työstä poissaolotietoja verrattiin miesleskiin. Haastattelussa leskien työssäolo ja työstä poissaolo avioliiton aikana kartoitettiin vuoden tarkkuudella. Lisäksi heiltä kysyttiin tutkimusvuosien 1979, 1981 ja 1983 työssäolo kuukauden tarkkuudella. Myös haastatteluvuoden 1984 työssäolosta saatiin tutkimuksessa tieto.

Eläkkeen karttumisaikaa on tarkasteltu niiden tietojen pohjalta, joita saatiin leskeksi jääneiden naisten ja miesten työssäkäynnistä avioliiton aikana ja leskeysajalta haastatteluvuoteen asti. Leskeytymisen jälkeinen työssäolo projisoitiin eläkeikään saakka haastatteluvuoteen ulottuvien työssäolotietojen perusteella.

Toimeentulon muutosta on selvitetty ainoataan naisleskien osalta vuosien 1981 ja 1983 perusteella, joita on verrattu leskeksi jäämistä edeltäneeseen vuoteen 1979. Toimeentulon muutoksia on tarkasteltu erikseen leskeysajan työssä käyneiden ja kotona olleiden naisleskien osalta. Tulotiedot perustuivat pääasiassa eri rekistereistä saatuihin tietoihin.

Kuvio 10. Tutkimusasetelma

Luvussa 5.1 selvitetään leskeksi jääneiden työssäkäyntiä ja työstä poissaoloja avioliiton aikana. Työstä poissaolojen tarkastelu on keskittynyt suurelta osin lastenhoidon aiheuttamien urakatkojen eroihin eri iässä leskeytyneillä naisilla. Avioliiton aikaista työssäoloa on koetettu sovittaa myös yleisiin naisten työssäkäyntiä koskeviin malleihin. Samoin on pyritty löytämään sellaisia tekijöitä, joilla oli yhteyttä leskeksi jääneiden naisten työssäkäyntiin tai kotonaoloon avioliiton aikana. Luvussa 5.2 tarkastellaan puolisoiden keskinäiseen työnjakoon liittyen perheen kotitöiden jakoa ennen puolison kuolemaa. Tulokset kertovat osaltaan arkielämässä tapahtuneista muutoksista eri-ikäisten leskeksi jääneiden perheissä.

Palkattoman kotityön leskeksi jääneille naisille aiheuttamia taloudellisia vaikutuksia käsitellään luvuissa 5.3 ja 5.4. Ensin mainitussa luvussa tarkastellaan leskeytymisen jälkeistä kulutustason muutosta ja leskiperheiden toimeentulon tasoa väestön keskimääräiseen verrattuna. Siinä arvioidaan

myös toimeentulotukinormin avulla pienituloisten leskiperheiden osuutta. Viimeisessä tuloksia koskevassa luvussa arvioidaan naisleskien eläkkeen karttumisaikaa avioliiton ja sen jälkeisten työvuosien ajalta ja verrataan sitä miesleskien karttumisaikaan. Niiden naisten osalta, jotka olivat avioituneet työeläkejärjestelmän voimassaoloaikana, selvitetään myös lastenhoitojaksojen mahdolliset vaikutukset eläketurvan karttumiseen.

5

TUTKIMUSTULOKSET

5.1

Leskien työssäolo ja työstä poissaolo avioliitossa

5.1.1

Ansiotyön yhteys yhteiskunnallisiin muutoksiin

Naisten palkkatyön kehitys Suomessa on seurannut elinkeinorakenteen kehitystä. Tämä heijastuu myös perhe-eläketutkimuksen naisleskien työsäkäynnissä. Hidas teollistumiskehitys ja agraariyhteiskunnan vallitsevuus loivat aikaisemmin ideologisen pohjan naisten palkkatyötä vieroksuvalla asenteelle, joka on murtunut vasta elinkeinorakenteen muutoksen seurauksena ja naistyövoiman tarpeen tultua välttämättömäksi. Asenteista ja ideologioista riippumatta osa naisista on kuitenkin aina joutunut käymään työssä toimeentulon hankkimiseksi itselleen ja perheelleen.

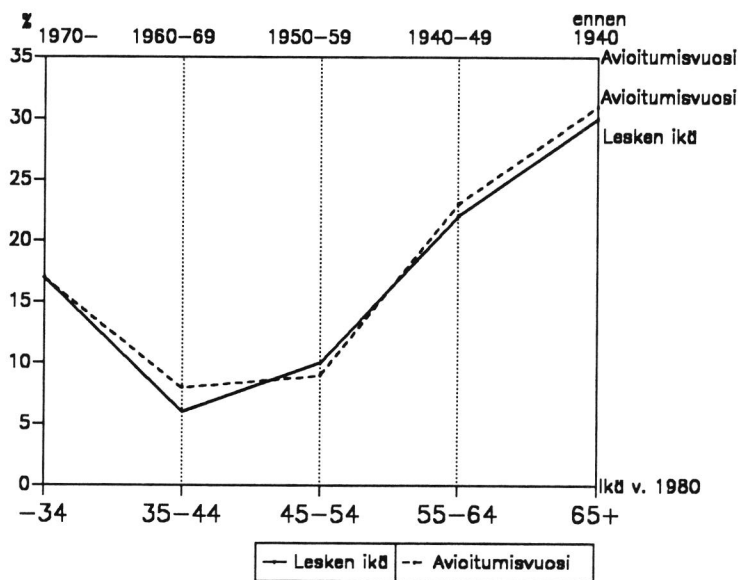
Leskien haastattelut suoritettiin vuonna 1984, jolloin puolison kuolemasta oli kulunut neljä vuotta. Leskiltä kysyttiin, miten monta vuotta he olivat avioliiton aikana olleet ansiotyössä ja miten monta vuotta poissa työstä. Miesleskistä vain alle prosentti ei ollut käynyt ansiotyössä avioliiton aikana, mutta kaikista naisleskistä joka viides oli ollut pelkästään kotona avioliitossa ollessaan.

Pelkästään kotityötä tehneiden naisten osuus on leskien keskuudessa kuitenkin suhteellisen alhainen. Haavio-Mannilan (1986, 121, 130) mukaan kotona oleva perheenäiti ei ole koskaan ollut yhtä yleinen ilmiö Suomessa kuin muissa läntisissä maissa. Suomesta on puuttunut laaja kaupunkilaisporvaristo samoin kuin suuri työväenluokka, jonka piirissä patriarkaalinen perhemalli kotona olevine perheenäiteineen kehittyi Länsi-Euroopassa. Esimerkiksi 1960- ja 1970-luvuilla työnsä aloittaneet naiset siirtyivät työmarkkinoille suoraan ilman kotonaolovaihetta, joka on ollut yleinen piirre muissa läntisissä maissa.

Avioliiton aikana vain kotityötä tehneiden naisleskien osuus oli vanhemmissa ikäryhmissä suurempi kuin nuoremmissa kuvastaen naisten työssäkäynnin historiallista kehitystä. Kuviossa 11 kotityötä tehneiden naisleski-

en osuudet on esitetty paitsi ikäryhmittäisesti myös avioliiton solmimisvuoden mukaan, josta ilmenevät erot eri vuosikymmenillä avioliiton solmineiden leskien välillä.

Ikäryhmittäisen ja avioliiton solmimisvuoden mukaiset käyrät osoittavat, että joka kolmas pääasiassa ennen toista maailmansotaa avioitunut, leskeksi jäädessään jo eläkeikäinen nainen oli tehnyt vain kotityötä avioliitossa ollessaan. Kokonaan työstä poisolleiden osuudet laskivat jo 1940- ja 1950-luvun avioliitoissa, leskeksi jäädessään 45-64-vuotiailla naisilla. 1950-luvulla samoin kuin 1960-luvulla naimisiin menneistä naisista vain kymmenesosa oli ollut koko avioliiton ajan kotona.

Kuvio 11. Avioliitossa pelkästään kotityötä tehneiden naisten osuudet leskeytymisiään ja avioliiton solmimisvuoden mukaan

Selvin poikkeama verrattaessa ikäryhmittäistä käyrää avioliittovuotta osoittavaan näkyy 35-44-vuotiaiden ikäryhmässä, josta vain kuusi pro-

senttia oli ollut kotona koko avioliiton ajan, kun taas 1960-luvulla avioituneilla osuus oli hieman korkeampi. Ero johtuu siitä, että osa tämänikäisistä naisista oli avioitunut 1950-luvun puolella, ja heistä lähes kaikki olivat jo palanneet työhön. 1970-luvulla avioituneilla pelkästään kotityötä tehneiden osuus nousee; näillä naisilla oli myös eniten pieniä lapsia.

Ennen sotia avioituneiden naisleskien samoin kuin muidenkaan samaan aikaan avioituneiden naisten mahdollisuudet ansiotyöhön eivät olleet kovin hyvät. Nämä 'sotien ja pulan' sukupolveen kuuluvat naiset kohtasivat nimensä mukaisesti 1920-luvun lopulla talouspulan ja joukkotyöttömyyden (Karisto et al 1984, 67-68). Palkkatyön merkitys toimeentulon hankinnassa oli yleensäkin vähäisempi nykyiseen verrattuna, sillä toisen maailmansodan päättyessä vielä noin puolet ammatissa toimivasta väestöstä työskenteli maa- ja metsätaloudessa (Alestalo 1985, 103).

Jo teollisuuden varhaisaikoina naisten työura tehtaissa jäi yleensä lyhyeksi. Naimisiin mentyään tai viimeistään lasten synnyttyä he tavallisimmin jättivät palkkatyön (Karisto et al 1984, 19). Teollistumiskehityksen myötä alkoi myös familistisen perhekäsityksen juurtuminen, joskin verraten myöhään muihin Länsi-Euroopan maihin verrattuna. Mies irtaantui kodin ulkopuoliseen työelämään, kun koti alkoi sulkeutua naisten ja lasten yksityiseksi maailmaksi. Näin tapahtui erityisesti ylemmissä yhteiskuntaluokissa sekä niissä väestöryhmissä, joissa miehen työpanoksella pystyttiin elättämään koko perhe (Sulkunen 1989, 80-81).

1920-luvulla yleinen suhtautuminen naisten ansiotyöhön muuttui kielteiseksi. Kodin ulkopuolinen ansiotyö nähtiin vieraaksi naisen perheenemäntä- ja äitiroolille ja tämän perusmallin rikkominen poikkeavuutena naisen varsinaista kutsumustyötä vastaan. Tämä roolimudostus oli teollistumisen vakiintumisvaiheessa niin vahva ja sen ideologinen propagointi niin hallitsevaa, että nämä seikat eivät Irma Sulkusen (1989, 81-82) mielestä ole voineet olla jättämättä jälkeään työmarkkinoilla vielä nykyisinkin vallitseviin sukupuolijakoihin ja naisten alipalkkauskäytäntöön.

Yhtäältä vaadittiin kotitalouden aseman tunnustamista uuden valtiolaitoksen keskeisenä kansantaloudellisena elementtinä ja toisaalta perheenemännän ammattitaidon kohottamista emansipatoriseksi miellettyä naisidentiteettiä vastaavaksi. Kunnollisesti järjestettyjen kotitalouksien väitettiin sekä palauttavan järkkynyttä yhteiskuntarauhaa että purkavan sosiaalilainsäädännöllisiä paineita (Sulkunen 1989, 82-83).

Eri naispiirejä yhdistäväksi iskulauseeksi nousi erityisesti 1930-luvulla vaatimus 'kotitalous kansantalouden osaksi'. Tuolloin myös sosiaalidemokraattisten naisten oikeistosiipi asettui julkisesti tukemaan samaa tehokasta, ututteraa ja arvonsa tuntevaa perheenemäntäidentiteettiä, jota porvarilliset naisasiajärjestöt ja erityisesti Marttaliike propagoivat. Monille työläisnaisille sellaiset yksityiset järjestöt kuin Marttaliitto ja naisasiayhdistykset jäivät vieraiksi; niiden nähtiin edustavan porvarillista aatemaailmaa ja porvarillista valtiokoneistoa (Sulkunen 1989, 86). Poliittiset järjestöt ja muut yhdistykset eivät olleet kuitenkaan ainoat perheen keskeisyyttä ajaneet elimet, familistisen perhekäsityksen syntyyn oli myös kirkolla keskeinen asema (Karjalainen 1990, 111).

Toisen maailmansodan jälkeen teollisuus alkoi laajemmin kehittyä samanaikaisesti kun maatalousväestön määrä väheni romahdusmaisesti. Absoluuttisesti laskien ammatissa toimivan maatalousväestön määrä putosi vuosien 1950-75 välillä kolmasosaan. Maatalousväestön määrän vähentyessä ja teollisuusväestön määrän lisääntyessä myös palveluelinkeinojen piirissä työskentelevä väestönosa kasvoi runsaasta puolesta miljoonasta yli miljoonaan. Suomi tavallaan siirtyi suoraan agraariyhteiskunnasta palveluelinkeinojen yhteiskuntaan (Karisto et al 1984, 79-80).

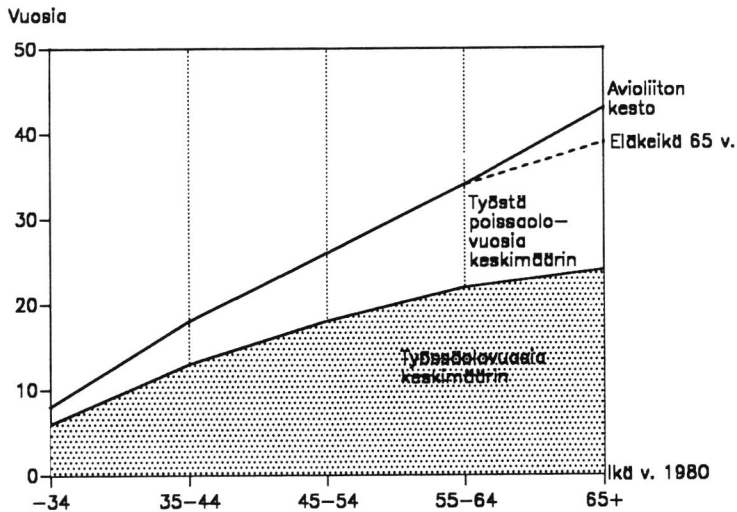
Avioliiton aikana työssä käyneet lesket

Vielä 1950-luvun jälleenrakennusvuosina voimakkaana eläneeltä perheideologialta mursi pohjaa paitsi rakennemuutos myös perinne, jonka mukaan erityisesti maaseudun naiset ovat osallistuneet työhön miestensä rinnalla. Roolimalli 'uudelle' työssä käyvälle naiselle saatiin tuotannollista työtä tekevästä, suhteellisen itsenäisestä maalaisnaisesta (Haavio-Mannila 1986, 121). Perheideologia korvattiin 1960-luvun yhteiskunnalliseen tilanteeseen paremmin sopivalla tasa-arvoideologialla. Tasa-arvoideologian kannattajien silmissä koti menetti entisen, porvarilliseksi arvostetun tehtävänsä myös lasten kasvatusalustana. Vastuuta siirrettiin yhteiskunnan harteille, päiväkodeihin ja kouluihin (Kolbe 1991).

Olavi Riihinen (1990, 688) toteaa yhteiskunnan ja kulttuurin uudenai-kaistumisen muuttaneen 1960-luvulta lähtien suuresti keskeistenkin instituutioiden luonnetta. Uudenaikaistumisella on ollut seurauksia esimerkiksi perheen toiminnoille ja luonteelle pelkästään naisten ansiotyön yleistymisestä johtuen. Maaseudun emännät on luettu ammatissa toimi-

viksi, joten ammatissa toimivuuden lisääntyminen näkyy erityisesti palkansaaja- ja yksinäisyrittäjäväestöä tarkastellen. Jos maaseudun emäntiä ei oteta huomioon, niin muissa perheissä, joissa oli molemmat vanhemmat ja vähintään yksi alle 18-vuotias lapsi, äideistä vain neljäsosa oli vuonna 1960 palkansaajia tai yrittäjiä, mutta vuonna 1975 jo 60 prosenttia.

Uudenaikaistuminen ja familistisen perhekäsityksen murtuminen kuvastuvat jo 1940- ja 1950-luvuilla naimisiin menneiden, palkansaajaväestöön kuuluvien naisleskien keskimääräisessä työssäoloajassa avioliiton aikana. Avioliiton aikana työssä käyneiden naisleskien keskimääräiset työssäolovuodet ja työstä poissaolovuodet ilmenevät kuviosta 12. Näiden yhteismäärä ilmaisee samalla avioliiton ikäryhmittäisen keston. Eläkeikäisten, 65 vuotta täyttäneiden laskennallisesti keskimäärin neljän vuoden vanhuuseläkkeelläolo on erotettu katkoviivalla avioliiton kestoja osoittavasta käyrästä.

Kuvio 12. Työssäolovuosien ja työstä poissaolovuosien keskimäärä avioliiton aikana työssä käyneillä naisilla

Kaikista leskeksi jääneistä naisista 79 prosenttia kävi avioliiton aikana työssä. Kun eläkeikäiset olivat ehtineet olla työssä keskimäärin 24 vuotta, niin pääasiassa 1940-luvulla naimisiin menneiden, 'jälleenrakennuksen ja nousun' sukupolveen kuuluvien 55-64-vuotiaiden työura, jota oli avioliiton aikana kertynyt 22 vuotta, ei jäänyt tätä paljon lyhyemmäksi. 1950-luvulla avioituneet 45-54-vuotiaat olivat olleet työssä keskimäärin 18 vuotta. 'Suuren murroksen' sukupolvessa työssäoloa oli kertynyt 35-44-vuotiaille keskimäärin 13 vuotta ja alle 35-vuotiaille kuusi vuotta.

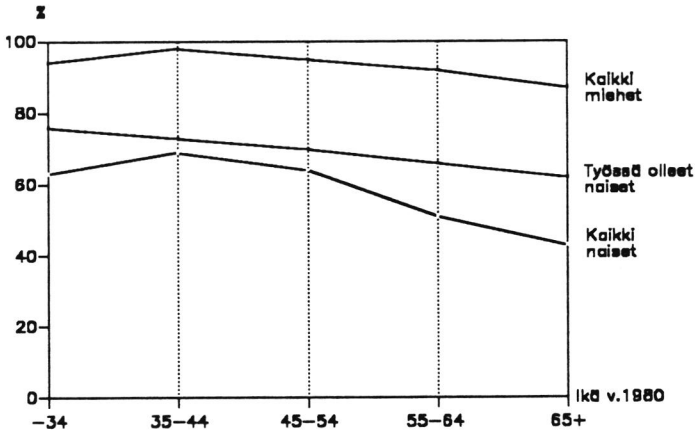
Arvatenkin suuri osa 'jälleenrakennuksen ja nousun' sukupolveen kuuluvista, 1940- ja 1950-luvuilla naimisiin menneistä leskistä samoin kuin 'suuren murroksen' sukupolveen kuuluvista oli maalta kaupunkiin muuttaneita. Tälle loi maaperää se, että laajeneva julkinen ja myös yksityinen palvelusektori tarvitsivat lisää naistyövoimaa. Naisille avautui lukuisasti työpaikkoja terveyden- ja sosiaalihuollon samoin kuin koulutuksen aloilla sekä alemman tason hallinnossa ja myyntityössä.

Näiden alojen kasvu näkyy myös alle 45-vuotiaiden ja tätä vanhempien leskien ammattirakenteen eroissa (Hyrkkänen 1988, 72). Alle 45-vuotiaista naisleskistä, jotka solmivat avioliiton 1960- ja 1970-luvuilla, yli puolet työskenteli pääasiassa näissä ammateissa, kun osuus heitä vanhemmissa ikäryhmissä oli enintään kolmaosa.

Vaikka naisten ansiotyö on huomattavasti yleistynyt viime vuosikymmenillä, niin lasten- ja kodinhoito verottaa edelleen aktiivi-ikäisten naisten potentiaalista työssäoloaika. Nuortenkaan naisleskien työssäoloajat eivät yllä samanikäisten miesleskien tasolle, kuten voi todeta kuviosta 13, jossa keskimääräiset työssäoloajat on esitetty osuutena avioliiton kestosta. Työssäoloajan osuus on eläkeikäisillä miehilläkin lähes 90 prosenttia aktiivi-ikään eli 65 ikävuoteen rajatusta avioliiton kestosta. Vanhemmilla miesleskillä työssäolon osuudet jäivät nuorempia alemmiksi lähinnä työkyvyttömyyseläkkeellä olemisen takia.

Työssä käyneiden naisten osuudet ovat luonnollisesti korkeammat kuin kaikkia naisia koskevat, joihin sisältyvät myös avioliiton aikana pelkätään kotityötä tehneet naiset. Alle 35-vuotiaiden ikäryhmässä ilmenevä ero työssä käyneiden ja kaikkien naisten osuuksien välillä selittyy sillä, että osa pienten lasten äideistä ei ollut vielä ehtinyt palata työhön. Nuo-

rimpien kotona olleiden työhönpaluuta leskeytyminen ilmeisesti nopeutti, sillä suuri osa heistä hakeutui ansiotyöhön heti leskeksi jäätyään. Työssä käyneiden muita ikäryhmiä korkeampi osuus (76 %) johtunee lapsettomi- en avioliittojen yleisyydestä tässä ikäryhmässä.

Kuvio 13. Työssäolon osuus avioliiton kestosta leskeksi jääneillä naisilla ja miehillä

Avioliiton keston suhteutetut työssäolon osuudet eivät sen sijaan suuresti eroa työssä käyneillä (73 %) ja kaikilla 35-44-vuotiailla naisilla (69 %). Myös tätä vanhemmassa 45-54-vuotiaiden ikäryhmässä vastaava ero jää pieneksi (osuudet 70 % ja 64 %). Erojen pienuus kuvastaa pelkästään kotityötä tehneiden naisten vähäisyyttä näissä ikäryhmissä.

Kotityön tekemisen yleisyys heijastuu 55-64-vuotiaiden ja eläkeikäisten nuorempia ikäryhmiä pienemmissä työssäolon osuuksissa. Työssä käyneillä, 55 vuotta täyttäneillä osuus ylittää päälle 60 prosentin, mutta jää huomattavasti alemmaksi kaikkia 55-64-vuotiaita (51 %) ja eläkeikäisiä (43 %) tarkastellen.

Taulukosta 13, jossa on esitetty avioliiton aikana työssä käyneiden nais- ja miesleskien työssäolovuosien jakaumat, käyvät esille ikäryhmittäiset ja

myös sukupuolten väliset erot työuran pituudessa. Taulukon oikeasta laidasta voi nähdä, mikä oli keskimääräinen työssäoloaika kussakin ikäryhmässä ja millaiset erot vallitsivat naisten ja miesten työssäoloajoissa vuosissa mitattuna.

Osa vanhempiin ikäryhmiin kuuluvista, 45 vuotta täyttäneistä naisista oli käynyt työssä varsin satunnaisesti, sillä vajaalle viidesosalle työssäoloaika oli kertynyt vähemmän kuin kymmenen vuotta. Jos alle kymmenen vuotta työssä käyneisiin lasketaan mukaan ne naiset (kuvio 11 sivulla 95), jotka olivat kotona koko avioliiton ajan, niin eläkeikäisistä eli pääasiassa 1930-luvulla naimisiin menneistä naisista noin puolet oli ollut vain vähän aikaa työssä tai tehnyt pelkästään kotityötä. Tällä tavoin arvioitu osuus on etupäässä 1940-luvulla avioliiton solmineiden 55-64-vuotiaiden kohdalla enää runsas kolmasosa ja 1950-luvulla avioituneiden 45-54-vuotiaiden kohdalla neljäsosa. Naisten työssäkäynti alkoi siis lisääntyä jo 1940-luvun avioliitoissa.

Vajaa puolet 45-54-vuotiaista naisista oli sitä vastoin käynyt työssä varsin pitkään eli vähintään 20 vuotta. Potentiaalista, leskeytymisen jälkeistä työssäoloaika heillä oli vielä jäljellä 10-20 vuotta. Näiden etupäässä 1950-luvulla avioituneiden naisten työura tulee eläkeikään mennessä muodostumaan pitemmäksi kuin 1930-40-luvuilla naimisiin menneiden, leskeksi jäädessään 55 vuotta täyttäneiden naisten. Vain runsaalle neljäsosalle 55-64-vuotiaista ja noin 40 prosentille eläkeikäisistä työssäolo oli kertynyt vähintään 30 vuotta.

Täyteen vanhuuseläkkeeseen vaaditaan 40 vuoden työnteko. Työeläkejärjestelmän suhteellisesta nuoruudesta johtuen 40 vuoden eläkettä kartuttavaan työssäoloaikaan yltyvät vain nuorimmat lesket. Jos ajatellaan, että eläkeikäisten koko työssäolo olisi kartuttanut eläkettä, niin vähintään 35 vuoteen olisi yltenyt noin 40 prosenttia miehistä ja neljäsosa naisista. Alhaiset osuudet heijastanevat sodanaikaisen työstä poissaolon lisäksi myös monien maalta muuttaneiden ansiouran myöhäistä aloitusta.

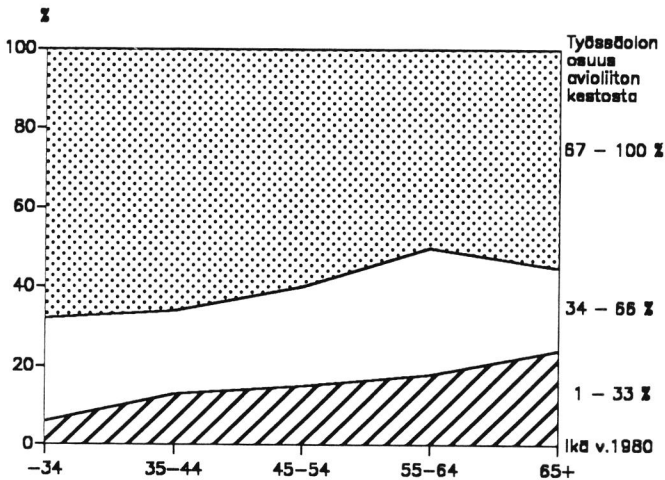
Taulukko 13. Työssäoloajan pituus avioliiton aikana työssä käyneillä naisilla ja miehillä

Lesken ikä v. 1980	Työssäolovuodet avioliiton aikana						Yht. %	Keskim. työ- vuodet
	1-9 %	10-19 %	20-29 %	30-34 %	35-39 %	40- %		
35-44 v.								
Naiset	30	58	12				100	12,9
Miehet	17	62	21				100	14,8
45-54 v.								
Naiset	16	37	42	5			100	18,1
Miehet	1	16	66	17			100	24,4
55-64 v.								
Naiset	10	26	36	17	8	3	100	22,3
Miehet	1	3	26	48	20	2	100	31,0
65+ v.								
Naiset	18	20	19	18	9	16	100	24,2
Miehet	0	3	25	33	20	19	100	32,8
Kaikki								
Naiset	16	30	30	13	5	6	100	20,9
Miehet	2	12	32	32	14	8	100	28,9

Naisilla avioliiton aikaisen työuran kesto jäi keskimäärin lyhyemmäksi kuin miehillä sillä tavoin, että nuorimpien, 35-44-vuotiaiden naisten ja miesten välille muodostui eroa noin kaksi vuotta ja 45-54-vuotiaiden välille kuusi vuotta. Leskeksi jääneiden naisten ja miesten välinen ero oli 55-64-vuotiaiden sekä eläkeikäisten ryhmissä noin yhdeksän vuotta. Avioliiton aikaisen työuran pituudessa ilmenevä ero 55-64-vuotiaiden nais- ja miesleskien välillä vastaa sitä eroa, joka todettiin väestön vastaavan ikäisten naisten ja miesten työurassa (vrt. luku 3.3.1).

Nais- ja miesleskien työssäoloaikojen keskimääräiset erot eivät kuvasta niitä eroavuuksia, jotka vallitsisivat aviopuolisoiden välillä. Tämä johtuu siitä, että miesleskillä avioliiton kesto jäi naisleskiä noin kaksi vuotta lyhyemmäksi. Jos kysymys olisi ollut aviopuolisosta, niin miesten keskimääräiset työssäoloajat olisivat olleet taulukossa esitettyjä parisen vuotta korkeammat ja naisten ikäryhmittäin tarkastellut erot vastaavasti tämän verran suuremmat miehiin verrattuna.

Kuvion 14 voi katsoa ilmentävän avioliiton aikana työssä käyneiden naisleskien työssäolon intensiteettiä. Kuviosta käy esille, miten suuri osa erikikäisistä naisleskistä työskenteli avioliittoajasta suurimman osan eli vähintään 67 prosenttia sen kestoista, kuinka suuri osa noin puolet eli 33-66 prosenttia ja kuinka suuri osa alle 33 prosenttia eli vain vähän aikaa sen kestoista.

Kuvio 14. Avioliiton keston suhteutettujen työssäolon osuuksien jakauma avioliiton aikana työssä käyneillä naisilla

Ansiotyössä käyneiden naisten työssäolo oli yleisesti ottaen ollut varsin intensiivistä, sillä alle 55-vuotiaista naisleskistä noin kaksi kolmannesta oli tehnyt työtä suurimman osan avioliittoaajasta. Kuviosta ei käy esille se seikka, että tämänikäisistä naisista noin 40 prosentilla työssäoloajan osuus avioliiton kestosta nousi peräti yli 90 prosenttiin. Myös vanhemmista, 55 vuotta täyttäneistä naisista noin puolet oli käynyt työssä suurimman osan avioliiton ajasta. Kaikista työssä käyneistä naisista noin viidesosan työssäolo oli jäänyt varsin vähäiseksi eli alle 33 prosentin avioliiton kestosta. Eläkeikäisten ryhmässä näitä vain vähän aikaa työskennelleitä oli suhteellisesti kaksinkertainen määrä aktiivi-ikäisiin verrattuna.

Edeltävässä tarkastelussa erottuivat selvästi kaksi seikkaa: koko ajan vähentynyt palkaton kotityö ja niiden naisten kasvava osuus, jotka olivat työssä suurimman osan avioliiton ajasta. Avioliitossa pelkästään palkatonta kotityötä tehneiden suhteellinen määrä oli vuosikymmenten mittaan vähentynyt kahdella kolmanneksella. Leskeksi jääneiden naisten työssäkäynti lisääntyi voimakkaasti jo 1950-luvun avioliitoissa. Muutos lähti kuitenkin jo 1940-luvulla avioliiton solmineista. Naisleskien työssäolon suhteellisen pitkät kestot kuvastavat samalla työuran intensiivisyyttä.

Haavio-Mannila ja Jallinoja (1980, 11) näkevät naisten ansiotyöllä olleen merkittävän yhteyden myös perhe-elämän muutokseen 1960-luvulla. Naisleskien kohdalla työssäkäynnin muutoksen voi nähdä ilmentävän myös perhemallien muutosta. Avioliitossa vain kotityötä tehneiden naisten perheissä noudatettiin perinteistä perhemallia, kun taas työssä käyneiden naisten perheet edustavat muuttuvaa perhemallia. Luvussa 5.2 selvitetään, oliko naisten työssäkäynnin muutoksella ilmentymiä myös perheiden arkielämässä, kotitöiden jakamisen alueella.

Seuraavissa luvuissa käsitellään leskeksi jääneiden naisten ja myös miesten työstä poissaoloja ja niiden syitä. Työstä poissaolojen syyt paljastavat, että lasten- ja kodinhoito oli nuorilla naisilla lähes ainoa työuran keskeyttäjä. Nuorilla lastenhoidon ja vanhemmilla taas sairauden aiheuttamia katkoja lukuunottamatta naisten työssäolo jatkui yleensä koko avioliiton ajan. Lastenhoitojaksot olivat eri-ikäisten naisten, samoin kuin eri sukupuolten, työssäkäyntiä eniten erotteleva tekijä.

5.1.2

Työstä poissaolojen kesto ja syyt

Leskiltä kysyttiin, miten monta vuotta he olivat olleet poissa työstä avioliiton aikana. Poissaolovuosien määrää kysyttiin niiden syiden mukaan. Leskien poissaoloista on näin ollen tiedossa kokonaisuena vuoden tarkkuudella kunkin synn vuoksi, mutta poissaoloaika esimerkiksi lasten- tai kodinhoidon takia koskee koko avioliiton aikaa, eikä eri poissaolojaksoja ole mahdollista erotella toisistaan. Sama pätee myös muihin syihin. Koska poissaoloja kysyttiin niin karkeasti kuin vuoden tarkkuudella, eivät esimerkiksi lyhyet äitiyslomat tulleet haastattelussa esille, mikäli niiden yhteismäärä jäi alle vuoden.

Aktiivi-ikäisistä naisista vain 14 prosenttia oli käynyt työssä koko avioliiton ajan siten arvioituna, että heillä ei ollut vähintään vuoden mittaista työstä poissaltoa. Koko avioliiton ajan työssä käyneitä oli eniten alle 45-vuotiaissa naisissa, joista neljäsosalla ei ollut pitkiä työstä poissaoloja.

Lähes kahdella kolmasosalla aktiivi-ikäisistä miesleskistä ei ollut niin pitkiä työstä poissaoloja avioliiton aikana, että niiden yhteismäärä olisi ylittänyt yhden vuoden. Koko ajan työssä käyneiden osuus väheni kuitenkin 55-64-vuotiaiden ikäryhmässä kuvastaen työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymisen yleistymistä tässä ikäryhmässä.

Taulukko 14. Koko avioliiton ajan työssä käyneiden osuudet leskeksi jääneistä naisista ja miehistä

Lesken ikä v. 1980	Naislesket %	Mieslesket %
Alle 45 v.	26	86
45-54 v.	18	75
55-64 v.	7	47
Kaikki	14	63

Taulukossa 15 on esitetty yleisimpiä työstä poissaolon syitä esittäneiden naisten osuudet. Ne on laskettu koko ikäryhmästä, ei pelkästään näitä syitä esittäneistä. Leskeksi jääneet ilmoittivat työstä poissaoloilleen yleensä vain yhden syyn. Jos työstä poissaoloille oli ilmoitettu useampia syitä kuin yksi, esimerkiksi lasten- ja kodinhoito sekä sairaus, niin silloin tämä henkilö sisältyy kumpaakin syytä koskevaan osuuteen. Avioliiton aikana pelkästään kotityötä tehneiden ja työssä käyneiden naisten esittämät syyt poikkesivat hieman toisistaan, joten heidän osuutensa on esitetty erikseen.

Taulukko 15. Yleisimpiä työstä poissaolon syitä esittäneiden osuudet avioliiton aikana työssä käyneistä ja pelkästään kotityötä tehneistä naisista

Lesken ikä v. 1980 ja toiminta avioliitossa	Yleisimmät työstä poissaolon syyt		
	Lasten/ kodin- hoito %	Sairaus/ eläke %	Ei talou- dellista pakkoa %
Alle 45 v.			
Kotona	87	2	5
Työssä	63	4	0
45-54 v.			
Kotona	73	0	28
Työssä	69	14	4
55-64 v.			
Kotona	71	21	24
Työssä	63	39	5

Suurin osa avioliiton aikana pelkästään kotityötä tehneistä naisista ilmoitti työstä poissaolon syyksi lasten- ja kodinhoidon. Neljäsosa 45-64-vuotiaista naisista ilmoitti kotonaolon syyksi sen, ettei ansiotyössä käymiseen ollut taloudellista tarvetta. Näiden perheiden tulotaso oli myös keskimääräistä korkeampi puolison kuolemaa edeltäneenä vuonna.

Avioliiton aikana työssä käyneistä, aktiivi-ikäisistä naisista kaksi kolmasosaa oli ollut vähintään vuoden poissa työstä lasten- tai kodinhoidon takia. Eläkeikäisillä työssäkäyneillä, jotka eivät sisälly taulukkoon poissaolojen hankalan selvittämisen takia, tämä osuus oli aktiivi-ikäisiä pienempi eli alle puolet. Aktiivi-ikäisiä pienempi osuus johtui ilmeisesti osaksi siitä, että eläkeikäiset olivat muita ikäryhmiä useammin olleet kokonaan kotona. Siihen on saattanut vaikuttaa myös se, että heidän työssäoloaikanaan puuttuivat perhepoliittiset tukitoimet äitiyslomineen. Vasta toisen maailmansodan jälkeen äitiyttä alettiin tukea esimerkiksi lapsilisien ja kaikkiin äiteihin kohdistuvien äitiysavustusten muodossa (Karisto et al 1984, 310).

Sairaus ja työkyvyttömyys- tai muulla eläkkeellä oleminen korostuivat työstä poissaolon syinä enemmän työssä käyneillä kuin kotona olleilla naisilla. Työssä käyneitä naisia useammin edellä mainittuja syitä esittivät kuitenkin aktiivi-ikäiset miehet. Kun näiden syiden osuus oli 45-54-vuotiailla naisilla 14 prosenttia, samanikäisillä miehillä osuus oli 16 prosenttia. Vanhemmassa, 55-64-vuotiaiden ikäryhmässä 39 prosenttia naisista ja 45 prosenttia miehistä mainitsi näitä syitä.

Työssä käyneistä alle 45-vuotiaista naisista kuusi prosenttia mainitsi työstä poissaolon syyksi työttömyyden ja viisi prosenttia opiskelun. Miehet olivat olleet suhteellisesti hieman useammin kuin naiset poissa työstä opiskelun takia, työttömyyttä taas miehillä oli esiintynyt naisia harvemmin. Muutamat vanhempiin ikäryhmiin kuuluvat naiset olivat jääneet pois työstä ammatin raskauden tai hankalien työolojen takia. Vajaa puolet eläkeikäisistä miehistä mainitsi työstä poissaolon syyksi taas sodassaolon.

Työssä käyneisiin naisiin verrattuna miesten keskimääräiset työstä poissaoloajat jäivät melko lyhyiksi (taulukko 16). Alle 45-vuotiaat naiset olivat olleet 3,5 vuotta pitempään poissa työstä kuin samanikäiset miehet, 55-64-vuotiaiden ikäryhmässä naisten ero miehiin verrattuna oli jo yli yhdeksän vuotta. Poissaoloaikojen erot johtuivat enimmäkseen lasten- ja kodinhoidon aiheuttamista urakatkoista, joita käsitellään seuraavassa luvussa.

Taulukko 16. Työstä poissaolon kesto avioliiton aikana työssä käyneillä naisilla ja miehillä

Lesken ikä v. 1980	Keskim. työstä poissaolo avioliiton aikana	
	Naislesket v.	Mieslesket v.
Alle 45 v.	4,1	0,4
45-54 v.	8,3	1,2
55-64 v.	12,3	2,9

Sairaudesta, työkyvyttömyydestä tai muusta eläkkeelläolosta aiheutuneiden työstä poissaolojen erot eivät olleet merkittävät nais- ja miesleskien välillä. Poissaolot ko. syistä lisääntyivät 55-64-vuotiaiden ikäryhmässä, jossa naiset olivat olleet ko. syiden takia poissa työstä keskimäärin 2,3 vuotta, miehet 2,4 vuotta. Mainitut keskimääräiset ajat koskevat kaikkia avioliiton aikana työssä käyneitä. Niillä työssä käyneillä, jotka ilmoittivat vähintään vuoden kestäneitä poissaoloja ko. syistä, kestot olivat kuitenkin pitemmät: naisilla 5,8 vuotta ja miehillä 5,3 vuotta.

Sairaudesta tai eläkkeelläolosta johtuneiden poissaolojen kestoissa voidaan 55-65-vuotiailla huomata nousua eläkeikäisiin, avioliiton aikana työssä käyneisiin nähden. Vertailu eläkeikäisiin voitiin tehdä kuitenkin vain laskennallisesti, sillä kaikki vanhuuseläkkeellä olevat eivät maininneet eläkkeelläoloa tai sen kestoja. Seuraavassa tarkastellaan niiden avioliiton aikana työssä käyneiden, 65 vuotta täyttäneiden leskien poissaolojen kestoja sairauden ja työkyvyttömyys- tai muulla eläkkeelläolon takia, jotka ilmoittivat näitä syitä. Leskien oletettiin siirtyneen vanhuuseläkkeelle 65 vuoden iässä. Kun haastateltujen ilmoittamasta poissaoloajasta vähennetään laskennallisesti saatu vanhuuseläke-aika, pitäisi erotuksen kertoa, kuinka pitkään he olivat aktiiviaikanaan olleet poissa työstä sairauden tai eläkkeelläolon takia.

Sairaudesta tai eläkkeelläolosta johtuva poissaolo aktiivi-aikana		
	Eläkeikäiset naislesket	Eläkeikäiset mieslesket
Ilmoitettu poissaolo sairauden tai eläkkeellä- olon takia	9,6 v.	9,0 v.
Laskennallisesti saatu vanhuuseläkeaika	- 5,6 v.	- 6,0 v.
Työstä poissaolo sairau- den tai eläkkeelläolon takia ennen eläkeikää	= 4,0 v.	= 3,0 v.

Ennen vanhuuseläkkeelle siirtymistään naiset olivat laskelman perusteella olleet keskimäärin neljä vuotta ja miehet kolme vuotta poissa työstä sairauden tai eläkkeelläolon takia. Verrattaessa näitä kestoja 55-64-vuotiaiden, vastaavia poissaoloja ilmoittaneiden kestoihin todetaan eläkeikäisten miesten ja naisten poissaolojen olleen keskimäärin kaksi vuotta lyhyempiä kuin nuorempaan ikäryhmään kuuluvien.

Eläkeikäiset lesket alkoivat siirtyä vanhuuseläkkeelle jo 1960-luvun lopussa, joten vain osa heistä ehti kuulua vuonna 1973 voimaantulleiden osatyökyvyttömyyseläkkeiden piiriin, joka kasvatti työkyvyttömiä osuutta väestöstä. Myös täydelle työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneiden määrä lisääntyi voimakkaasti 1970-luvun puolivälin jälkeen. Työkyvyttömiä väestöosuuden kasvun myötä myös niiden kestot ovat pidentyneet kuvastaen yhä varhaisempaa eläkkeelle siirtymistä. Eläkkeiden kestoista ei ole julkaistuja tilastoja kaikilta vuosilta, mutta esimerkiksi vuosien 1980-90 välillä täyden työkyvyttömyyseläkkeen keskimääräinen kesto kasvoi 55-59-vuotiaiden ikäryhmässä 5,0 vuodesta 6,7 vuoteen ja 60-64-vuotiaiden ikäryhmässä 6,3 vuodesta 8,7 vuoteen (Työeläkejärjestelmän tilastollinen vuosikirja, Osa I, 1980, 78; Työeläkejärjestelmän tilastollinen vuosikirja, Osa I, 1990, 101).

5.1.3

Palkattomat lastenhoitajaksot

Naisilla on perinteisesti ollut vastuu lastenhoidosta. Joissakin tapauksissa lastenhoidon aiheuttamat urakatkat voivat johtaa pysyvään ansiotason laskuun, eikä myöskään työeläke kartu palkattomana lastenhoitoaikana. Tässä luvussa pyrkimyksenä on selvittää lastenhoidon aiheuttamien palkattoman kotityön jaksojen pituuksia eri ikäisillä naisleskillä. Palkattomilla lastenhoitajaksoilla tarkoitetaan tässä vähintään vuoden pituisia jaksoja, joita leskillä oli lasten- tai kodinhoidon takia.

Tarkastelua on hieman vaikeuttanut se seikka, että haastattelussa kysyttiin työstä poissaoloja 'lasten tai kodin hoidon' takia, nimenomaan tässä sanamuodossa. Selvityksessä on lähdetty siitä, ettei lastenhoitoa ole mahdollista erottaa muusta kotityöstä ainakaan niillä vanhempiin ikäryhmiin kuuluvilla naisilla, jotka tekivät kotityötä koko avioliiton ajan. Olihan lasten- tai kodinhoito heillä omasta tai lasten iästä riippumatta yleisin työstä poissaolon syy. Näin ollen *palkattomien lastenhoitajaksojen tarkastelu on rajattu niihin naisiin, jotka kävivät avioliiton aikana työssä*. Lähtökohtana on se oletamus, että työstä poissaolo johtui heillä ensisijaisesti lastenhoidosta.

Tarkastelua ei ole rajattu ainoastaan leskeytymisen ajankohdan lapsiperheisiin, vaan mukana ovat myös entiset lapsiperheet. Lapsiperhe on tässä määritelty luvussa 4.2.2 esitetyn mukaisesti. Avioliiton aikana työssä käyneet perheelliset naiset muodostavat 68 prosenttia kaikista leskeksi jääneistä naisista.

Avioliiton aikana työssä käyneistä aktiivi-ikäisistä naisista noin kahdella kolmasosalla oli ollut vähintään vuoden kestäneitä lasten- tai kodinhoitajaksoja. Eläkeikäisillä oli ollut aktiivi-ikäisiä harvemmin urakatkoja, työssä käyneistä vain alle puolet ilmoitti poissaoloja lasten- tai kodinhoidon takia. Toisaalta eläkeikäisten ryhmässä oli nuorempia enemmän niitä, jotka eivät käyneet lainkaan työssä avioliiton aikana.

Suomalaisen perheen lapsilukua koskevassa tutkimuksessa todetaan avioliiton alkuvuosina hankittujen lasten lukumäärän olevan odotetusti yhteydessä myös työssäoloon. Niillä naisilla, jotka eivät olleet avioiduttakaan tehneet ansiotyötä tai jotka olivat toimineet avustavina perheenjäseninä, oli

enemmän lapsia kuin ansiotyöhön osallistuneilla naisilla. Vähiten lapsia oli syntynyt perheisiin, joissa ainakin toinen puolisoista lukeutui toimihenkilöihin tai opiskelijoihin (Riihinen et al 1980, 60).

Samoin niiden leskeksi jääneiden naisten lapsiluku oli keskimäärin muita pienempi, jotka olivat työskennelleet yhtäjaksoisesti lastenhoitokatkoja pitämättä (taulukko 17). Alle 45-vuotiaiden ikäryhmässä myös vähintään vuoden pituisen työkaton pitäneiden lapsiluku oli pienempi kuin koko avioliiton ajan kotityötä tehneiden. Sen sijaan 45 vuotta täyttäneiden lapsiluvussa ei juuri ollut eroa työkatoja pitäneiden ja kotona olleiden välillä. Eläkeikäisillä, työkatoja pitäneillä se oli jopa kotona olleita suurempi. Työhön paluuta tai lastenhoidon jälkeistä kotiin jäämistä ei voi ainakaan vanhemmissa ikäryhmissä selittää lasten lukumäärän eroilla. Kaikenikäisten lasten lukuun sisältyivät myös ne lapset, jotka eivät enää asuneet kotona.

Taulukko 17. Leskeksi jääneiden naisten kaikenikäisten lasten keskimääräinen luku avioliiton aikaisen toiminnan ja lastenhoitokatojen mukaan

Keskimääräinen lapsiluku avioliiton aikana				
Lesken ikä v. 1980	Työssä käyneet: Ei lasten- hoito- katkoja	Oli katkoja	Kotityötä tehneet	Kaikki
Alle 45 v.	1,7	1,9	2,3	1,9
45-54 v.	2,4	3,0	3,1	2,9
55-64 v.	2,6	3,3	3,3	3,1
65+ v.	2,4	3,3	3,0	2,9

Nuoremmissa ikäryhmissä toiminnan mukaiset erot näkyvät myös suurperheitten osuuksissa. Alle 45-vuotiaista, kotona olleista naisista lähes 30 prosentilla oli leskeytymisen ajankohtana vähintään kolme alle 18-vuotiaasta lasta. Samanikäisistä työssä käyneistä vain alle kymmenesosalla oli

näin suuri perhe. Alle 45-vuotiaiden, kotona olleiden naisten lapset olivat myös muita nuorempia. Leskeytymistä seuranneena vuonna kolmasosalla heistä oli alle 7-vuotiaita lapsia, työssä käyneistä vain alle viidesosalla.

Samalla kun perheiden lapsiluku on pienentynyt, myös työssä käyvien naisten lastenhoitojaksot ovat lyhentyneet. Taulukossa 18 leskeksi jääneiden naisten lastenhoitojaksot on esitetty ikäryhmittäin suhteessa muihin poissaoloihin samoin kuin avioliiton koko työssäoloaikaan ja sen kestoon. Muusta syystä kuin lasten- ja kodinhoidosta aiheutuneet poissaolot jäivät kestoltaan lyhyiksi niihin verrattuna. Eläkeikäisten kohdalla muissa poissaoloissa on huomioitu myös vanhuuseläkkeellä oleminen.

Taulukko 18. Työssäoloaika avioliitossa, työstä poissaoloaika lasten- ja kodinhoidon sekä muiden syiden takia ja avioliiton keskimääräinen kesto avioliiton aikana työssä käyneillä naisilla

Lesken ikä v. 1980	Työssä- oloaika v.	Työstä poissaoloaika		Avioliiton kesto v.
		Lasten/ kodin- hoito v.	Muu poissa- olo ja eläk- keelläolo v.	
Alle 35 v	7,0	2,2	0,4	9,6
35-44 v.	12,7	4,5	0,7	17,9
45-54 v.	17,9	6,9	2,0	26,8
55-64 v.	22,1	8,8	3,8	34,7
65+ v.	24,6	9,5	10,5	44,6

Lasten- ja kodinhoidosta johtuvat työkatkot olivat lyhentyneet tasaisesti siten, että alle 35-vuotiaiden ja eläkeikäisten välinen ero oli supistunut yli seitsemällä vuodella. Tosin alle 35 vuoden iässä leskeksi jääneiden naisten työkatkojen lopullista kestoa ei voi arvioida, heistähän kolmasosa oli haastatteluvuonna uudessa avio- tai avoliitossa, ja monet olivat kotona hoitamassa uudessa liitossa syntyneitä lapsia. Keskimääräisen työkatkon

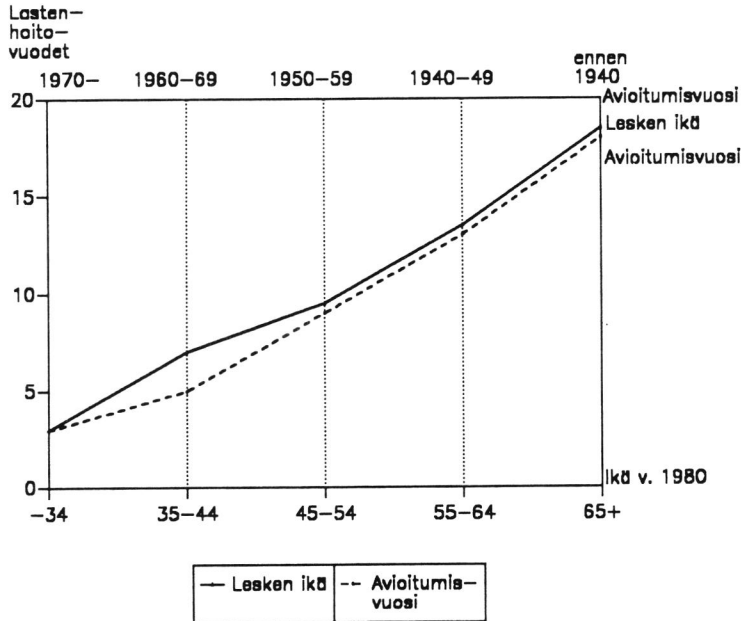
pituus oli 35-44-vuotiailla naisilla noin kaksi ja puoli vuotta lyhyempi kuin heitä vanhemmassa ikäryhmässä. On tietysti mahdollista, että ilman leskeytymistä myös 35-44-vuotiaiden työkatkojen lopulliset kestot olisivat muotoutuneet havaittua pidemmiksi.

Edellä mainitussa vuonna 1980 julkaistussa tutkimuksessa suomalaisen perheen lapsiluvusta todetaan, että kun 'tilastojen mukaan nykyisin noin 80 % lapsista hankitaan jo alle 30-vuotiaina, voidaan 30 vuotta ylittäneiden naisten ikäluokissa jo olettaa perheen vähitellen lähestyvän lopullista kokoaan' (Riihinen et al 1980, 63). Tämän perusteella päätellen lastenhoitojaksojen kestot eivät olisi 35-44-vuotiaiden naisten kohdalla kovin paljon pidentyneet, vaikka leskeytymistä ei olisi tapahtunut.

Myös muissa maissa työuran katkosten on todettu lyhentyneen. Esimerkiksi Iso-Britanniassa arvioidaan 1980-luvun kehityksen perusteella, että nykyisin äidiksi tulevien kohorttien lastenhoitojakson pituudeksi tulee keskimäärin seitsemän vuotta. Jo 1970-luvulla niiden äitien määrä kolminkertaistui, jotka palasivat työhön viimeistään vuoden kuluttua synnytyksestä (Land 1987, 79).

Niillä leskeksi jääneillä naisilla, joilla oli vähintään vuoden pituisia työkatkoja lasten- ja kodinhoidon takia, niiden kestot olivat huomattavan pitkät kaikkiin työssä käyneisiin verrattuna. Kuviosta 15 nähdään, että eläkeikäisillä, 'sotien ja pulan' sukupolven kuuluvilla naisilla lasten- ja kodinhoito oli vienyt lähes 18 vuotta potentiaalisesta työajasta. 1940- ja 1950-luvuilla avioituneilla, 45-64-vuotiailla 'jälleenrakennuksen ja nousun' sukupolven naisilla lastenhoitoaika oli lyhentynyt 5-9 vuodella eläkeikäisiin naisiin verrattuna.

Jos lastenhoitoaika ajatellaan yhtäjaksoiseksi, niin myöhemmällä vuosikymmenellä avioituneet naiset olivat palanneet työhön edellisellä vuosikymmenellä avioituneita nopeammin. Keskimääräisessä lapsiluvussa ei nimittäin ollut suurta eroa 45 vuotta täyttäneiden kohorttien välillä. Erot työntensiteetissä näkyvät myös koko avioliiton ajan kotona olleiden naisten osuuden pienenemisenä.

Kuvio 15. Lasten- ja kodinhoitoajan keskimääräinen pituus leskeytymisen ja avioitusvuoden mukaan niillä avioliiton aikana työssä käyneillä naisilla, joilla työstä poissaolo ko. syystä kesti vähintään vuoden

Vähintään vuoden pituisia työkatoja ilmoittaneiden naisten leskeytymisen ja avioliiton solmimisvuoden mukaiset käyrät kulkevat yleensä rinnakkain, mutta 35-44-vuotiailla ja 1960-luvulla avioituneilla työkaton pituudessa on kahden vuoden ero. 1960-luvulla avioituneiden potentiaalisesta työssäoloajasta lastenhoito oli vienyt noin viisi vuotta, 35-44-vuotiailta seitsemän vuotta. Osa 35-44-vuotiaista oli mennyt naimisiin jo 1950-luvun puolella, ja he olivat olleet kotona pitempään kuin 1960-luvulla avioliiton solmineet. 'Suuren murroksen' sukupolven edellisistä vuosikymmenistä poikkeavat käytännöt näkyvät myös leskeksi jääneiden kohdalla.

Lastenhoitoajan lyhentyminen tulee erityisen selvästi esille, kun sen kesto- ja tarkastellaan ikäryhmittäin perheen kaikenikäisten lasten lukumäärän mukaan (taulukko 19). Kun perheessä oli yksi tai kaksi lasta, niin niillä alle 45-vuotiailla naisilla, jotka olivat ilmoittaneet vähintään vuoden pituisia työkatoja, lastenhoito oli voinut potentiaalisesta työssäoloajasta noin kaksi vuotta lyhyemmän ajan kuin 45-54-vuotiailla naisilla. Nuorten leskien vertaaminen vanhempiin ei tosin anna oikeata kuvaa työkatojen eroista siitä syystä, että nuorissa perheissä lapsiluku ei ollut vielä vakiintunut leskeytymisen ajankohtana.

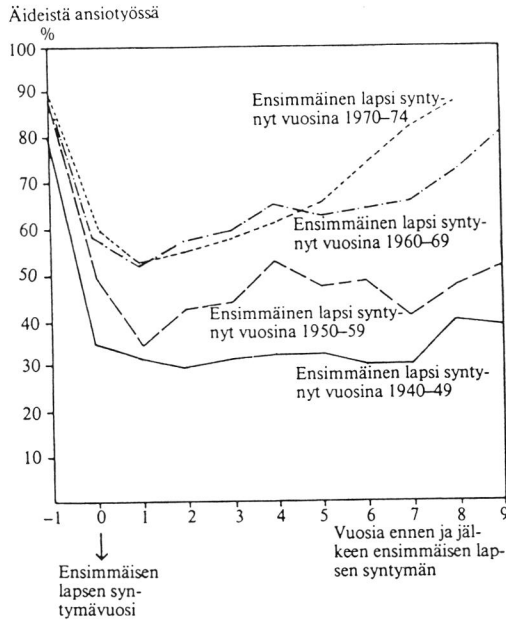
Pääasiassa 1950-luvulla avioituneet, 45-54-vuotiaat yhden tai kahden lapsen äidit olivat olleet kotona 2,5 vuotta lyhyemmän ajan kuin heitä vanhempaan ikäryhmään kuuluvat naiset. Niissä perheissä, joissa lapsia oli kolme tai useampia, 45-54-vuotiaiden työkato oli jäänyt noin neljä vuotta lyhyemmäksi kuin 55-64-vuotiailla naisilla. Selvin lapsiluvun mukainen ero näkyykin siinä, että nämä 1950-luvulla avioituneet monen lapsen äidit palasivat työhön nopeammin kuin 1940-luvulla avioituneet suurperheiden äidit.

Taulukko 19. Lasten- ja kodinhoitoajan keskimääräinen pituus kaikenikäisten lasten lukumäärän mukaan niillä leskeksi jääneillä naisilla, jotka kävivät työssä avioliiton aikana ja joilla työkato ko. syystä kestävä vähintään vuoden

Lesken ikä v. 1980	Lasten- ja kodinhoitoajan keskimääräinen pituus	
	1-2 lasta	3+ lasta
Alle 45 v.	4,7 v.	9,3 v.
45-54 v.	6,9 v.	11,5 v.
55-64 v.	9,4 v.	15,4 v.

Jallinoja (1983, 235) on tarkastellut kaupunkilaisäitien työhön siirtymistä väestössä ja verrannut työhönpaluun ajankohtaa eri vuosikymmenillä ensimmäisen lapsensa synnyttäneiden naisten osalta. 1960-luvulla tässä ta-

pahtunut murros näkyy selvästi kuviosta 16, jossa on esitetty työssä käyneiden kaupunkilaisnaisten osuudet ensimmäisen lapsen syntymän jälkeisinä vuosina.

Kuvio 16. Työssä käyvien äitien osuus kaikista perheellisistä kaupunkilaisäideistä ensimmäisen lapsen syntymävuoden mukaan

Lähde: Jallinoja, Riitta: Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet. Juva 1983, 235.

Niistä väestöä edustavista kaupunkilaisäideistä, jotka saivat ensimmäisen lapsensa 1940- tai 1950-luvuilla, noin kolmasosa oli työssä vuoden kuluttua lapsen syntymästä. 1960- ja 1970-luvuilla osuus oli noussut jo runsaaseen puoleen. Kun heihin verrataan avioliiton aikana kaupungeissa asuneita naisleskiä, niin 1940- ja 1950-luvulla avioituneista noin neljäsosa ja 1960-luvulla avioituneista vajaa puolet oli palannut työhön melko pian

lapsen syntymän jälkeen. Heillä lasten- ja kodinhoidon aiheuttama työstä poissaolo jäi vuotta lyhyemmäksi.

Työhön palanneiden kaupunkilaisäitien osuudet alkoivat väestössä nousta jo 1950-luvulla, vaikka kehitys ei ollut kovin suoraviivaista. Ensimmäisen lapsensa 1960-luvulla saaneista naisista noin 80 prosenttia oli työssä yhdeksän vuoden kuluttua lapsen syntymästä. Niistä leskiväestöön kuuluvista naisista, jotka avioituivat 1960-luvulla, taas suhteellisesti yhtä moni ilmoitti olleensa poissa työstä enintään yhdeksän vuotta. Vain viidesosa leskeksi jääneistä kaupunkilaisnaisista oli ollut kotona kymmenen vuotta tai pitempään. Kuviosta 11 nähtiin, että 1960-luvulla avioituneista naisleskistä vain joka kymmenes oli ollut koko avioliiton ajan kotona. Yli kymmenen vuottakin kotona olleista osa ehti siis palata työhön ennen leskeksi jäämistään.

Leskeksi jääneiden naisten vertailu väestöön jää kuitenkin arvailun vaaraan, koska ei ole tietoa siitä, millä vuosikymmenellä ensimmäinen lapsi syntyi. Myöskään työstä poissaolojen ajoittumista ei tiedetä. Lastenhoitajaksojen lyhentynyt trendi on kuitenkin selvä sekä väestöä että naisleskiä tarkastellen.

5.1.4

Työssäkäynnin muuttuvat mallit

Myrdal ja Klein (1956, 27-41) erottivat naisten työssäkäynnissä 1950-luvulla kolme mallia, jotka perustuivat englantilaisten, ranskalaisten, ruotsalaisten ja amerikkalaisten naisten tilastolliseen tarkasteluun. Ensimmäinen oli koulunkäynnin ja naimisiinmenon välinen noin seitsemästä kymmeneen vuotta kestänyt työjakso ja toinen naimattomien naisten työssäkäynti. Kolmas oli naimisissa olevien naisten työhönpaluu 40 ikävuoden jälkeen.

Mikäli leskeksi jääneiden naisten keskimääräisten työssäolo- ja lastenhoitoaikojen perusteella tehdään yleistyksiä, niin 65 vuotta täyttäneistä, eläkeikäisistä naisista kolmasosa oli noudattanut Myrdalin ja Kleinin kolmatta mallia palatessaan työhön oletettavasti 1950-luvun puolivälissä päälle 40 vuoden ikäisinä ja noin parinkymmenen kotonaolovuoden jäl-

keen. Kolmasosa näistä 'sotien ja pulan' sukupolven naisista, jotka olivat menneet naimisiin pääasiassa 1930-luvulla, ei kuitenkaan palannut työhön, vaan pysyi kotona koko avioliiton ajan.

Myrdalin ja Kleinin malleihin ei sisältynyt sellaista työnteon mallia, jossa naimisissa olevat naiset olisivat yhtäjaksoisesti työskennelleet koko avioliiton ajan. Tätä mallia oli kuitenkin noudattanut kolmasosa eläkeikäisistä naisleskistä. Vaikka valtaosa heistä oli ollut pitkään kotona lapsia hoitamaan, jos yleensä palasi työhön, niin koko avioliiton ajan työssä käyneiden osuus oli huomattavan korkea ottaen huomioon senkin, että naisten ansiotyöhön kohdistuvat asenteet eivät 1930-luvun koti-ideologian mukaisesti olleet yleisesti myönteiset.

1940-luvulla avioituneet 'jälleenrakennuksen ja nousun' sukupolven naiset ovat niin sanottujen suurten ikäluokkien synnyttäjiä. Hieman yli puolet naisista noudatti mallia, jossa ansiotyöhön palattiin lasten vartuttua kouluikänsä. 1950-luvun loppupuolella ja 1960-luvun alussa työhön palanneet naiset olivat olleet kotona perheen koosta riippuen 10-15 vuotta. Kokonaan kotiin jääminen oli vähemmän yleistä kuin edellisellä vuosikymmenellä avioituneiden kohdalla.

Pääasiassa 1950-luvulla naimisiin menneiden, vuosina 1925-29 syntyneiden amerikkalaisten naisten työssäkäynnissä erotetaan neljä erilaista mallia. Myrdalin ja Kleinin esittämiä vastaavat mallit ovat *perinteisen uran malli*, jossa naiset lopettavat työnteon mentyään naimisiin, ja *keskeytyneen uran malli*, jossa työhön palataan keski-ikässä. Näiden lisäksi kohortissa esiintyi myös uusia työssäkäynnin muotoja: *katkonaisen uran malli* ja *kaksoisuran malli*. Edellistä noudattavat olivat välillä kotona ja välillä työssä. Kaksoisuran mallissa naisten työnteko keskeytyi vain siksi aikaa, kun perheeseen syntyi uusi lapsi. Tämä työnteon muoto oli tavallista yleisempi niillä naisilla, jotka olivat avioituneet hyvin nuorina ja joiden elämää leimasivat sosiaalisen deprivaaation eri muodot (Elder & Rockwell 1976, 36 ja 51).

Katkonaisen uran ja kaksoisuran mallin toteutumista ei leskeksi jääneiden naisten kohdalla voi tarkastella, koska ei ole tietoa työstä poissaolojen ajoittumisesta. 1950-luvulla avioituneilla naisilla perinteinen malli ei ollut kuitenkaan enää yhtä yleinen kuin aikaisemmin. Kun vielä 1940-luvulla oli tapana, että kaupunkilaisäidit hoitivat lapsensa itse, niin 1950-luvulla naiset siirtyivät aikaisempaa useammin ansiotyöhön. Raija Kinnunen (1987, 47-48) huomauttaa, että monille naimisiinmeno ja lasten syntymä

merkitsivät kuitenkin työstä poisjäämistä. Lapset legitimoivat työläisnais-
tenkin kotonaolon.

Leskeksi jääneistä, 1950-luvulla naimisiin menneistä 'jälleenrakennuksen
ja nousun' sukupolven naisista vain kymmenesosa ei palannut työhön las-
ten vartuttua. Kahdella kolmasosalla naisista lasten- ja kodinhoitojakso
kesti perheen koosta riippuen 7-12 vuotta eli todennäköisesti nuorimman
lapsen kouluikänsä asti. 1960-luvulla työhön palatessaan he eivät olleet
vielä ehtineet keski-ikänsä. Keskeytyneen uran malli alkoi korvautua entis-
tä yhtenäisemmän työuran mallilla. Työhönpaluuta vauhdittivat myös
naisille avautuneet uudet työmarkkinat.

Iso-Britanniassa, samoin kuin monissa muissa maissa, oli vielä 1960-lu-
vulla ja 1970-luvun alussakin tavallista, että naisten ansiotyö loppui
avioitumiseen tai ensimmäisen lapsen syntymään. Asenteet korostivat voi-
makkaasti äitien ensisijaista velvollisuutta lastensa hoitamiseen, ja ansio-
työssä käyminen sopi siihen huonosti. Nykyäänkin pienten lasten äidit
käyvät Iso-Britanniassa vähemmän työssä kuin monissa muissa maissa,
mutta suuntaus on Jane Lewis'in (1989, 598-599) mukaan kohti yhtenäis-
tä työuraa, jonka keskeyttävät vain lyhyet lastenhoitojaksot.

Yhtenäiseen työuraan pyrkimystä voidaan nähdä myös 1960-luvulla
avioituneilla, leskeksi jääneillä naisilla, joista lähes kaikki lapsia pitem-
pään hoitaneetkin palasivat työhön keskimäärin noin seitsemän vuoden
tauon jälkeen. Perheen kaikki lapset tuskin olivat ehtineet kouluikänsä hei-
dän palatessaan työhön 1970-luvun alkupuolella. 1970-luvulla avioituneil-
la naisilla lasten lukumäärä ei ollut vielä vakiintunut, joten heidän poissa-
olonsa lastenhoidon takia jäi keskimäärin vain kolmen vuoden
mittaiseksi. 'Suuren murroksen' sukupolven naisilla oli myös vähemmän
lapsia kuin heitä vanhemmilla naisilla, mikä sekin oli lyhentänyt lasten-
hoitoon käytettyä aikaa.

Perinteinen työssäkäynnin malli, jossa ansiotyöhön ei palata enää avioliit-
ton aikana, väheni leskeksi jääneillä naisilla koko ajan. Naisten työssä-
käynnissä oli enemmän vaihtelua kuin mitä voi päätellä mainituista kes-
kimääräisistä luvuista, mutta yleinen trendi oli se, että lastenhoitoon
käytetty aika oli voimakkaasti lyhentynyt, samalla kun perhekokoo oli pie-
nentynyt. Oma merkityksensä on varmasti sillä, että asennoituminen
naisten ansiotyöhön on muuttunut entistä tasa-arvoisemmaksi tyttöjen li-
sääntyneen koulutuksen ja naistyövoiman tarpeen myötä. Toisaalta noin

neljäsosa naisista, 1930-luvulla avioituneista jopa kolmasosa, kävi tai joutui käymään koko avioliiton ajan työssä yleisistä asenteista välittämättä.

1960- ja 1970-luvuilla avioituneiden naisten työssäkäynti näyttäisi osoittavan palkattomien lastenhoitojaksojen edelleen lyhentyvän. Julkisen lastenhoitopolitiikan muuttuminen kotihoitoa suosivaksi saattaa kuitenkin kääntää kehityksen päinvastaiseksi siten, että kaikille periaatteessa mahdolliset lastenhoitolomat pidentävät lastenhoidosta johtuvien työkatkojen kestoja.

5.1.5

Ansiotyössä käymiseen liittyvät tekijät

Naisten ansiotyössä käymiseen vaikuttavista tekijöistä tarkastellaan muun muassa koulutusta, sekä perus- että ammattikoulutusta. Toisaalta selvitetään myös tekijöitä, jotka ovat voineet ehkäistä ansiotyöhön hakeutumista kuten puolison korkea koulutusaste tai asuinpaikan syrjäisyys.

Palkattoman kotityön tarkastelu on tutkimuksessa joko välillisesti tai välittömästi keskittynyt paljolti lastenhoidon aiheuttamiin työkatkoihin. Tästä syystä ansiotyössä käymiseen liittyvien tekijöiden selvitys kohdistuu niihin naisiin, joilla oli *leskeytymisen ajankohtana tai sitä ennen lapsia lasten iästä riippumatta*. Tarkastelu ei koske vain avioliiton aikana työssä käyneitä naisia. Työssäkäyntiä rajoittavien tekijöiden selvittämiseksi on välttämätöntä sisällyttää siihen myös avioliiton aikana pelkästään koti-työtä tehneet naiset.

Lesken koulutus

Väestön koulutustaso, niin naisten kuin miesten, on noussut viime vuosikymmeninä. Kun yli 15-vuotiaasta väestöstä 13 prosenttia oli vuonna 1961 suorittanut kansakoulun jälkeisen tutkinnon, niin osuus oli vuonna 1970 noussut neljäsosaan. Vuonna 1981 jo 40 prosenttia väestöstä oli suorittanut kansakoulun tai peruskoulun jälkeisen tutkinnon. Yleissivistävän

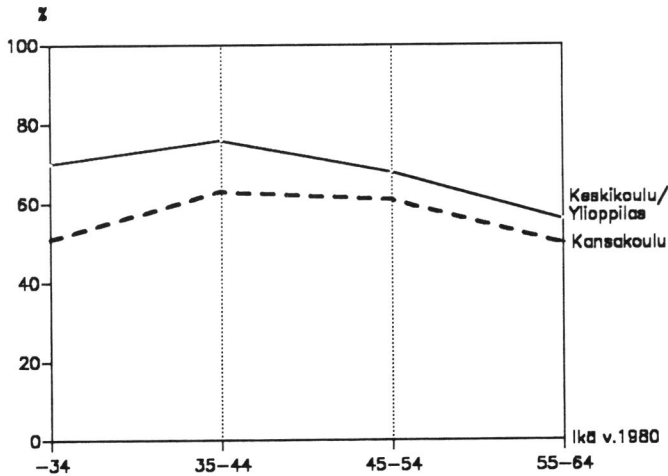
koulutuksen taso on naisilla miehiä korkeampi, miehillä taas ammatillisen koulutuksen taso on korkeampi kuin naisilla (Naisten asema 1984, 41).

1950-luvulta lähtien tyttöjen osuus on ollut ylioppilastutkinnon suorittaneista suurempi kuin poikien osuus. Vaikka tytöt ovat suorittaneet ylioppilastutkinnon poikia yleisemmin, he eivät kuitenkaan aikaisemmin siirtyneet korkeakouluihin samassa suhteessa. Näin oli asianlaita etenkin 1950-luvulla, jolloin naiset myös keskeyttivät opintonsa miehiä yleisemmin. 1960- ja 1970-luvuilla naisten osuus korkeakouluopiskelijoista on kuitenkin ollut suunnilleen sama kuin loppututkinnon suorittaneista eli noin puolet (Jallinoja 1985b, 269).

Yleinen koulutustason nousu näkyi myös 'suuren murroksen' sukupolveen kuuluvilla, leskeksi jääneillä naisilla. Alle 35-vuotiaista naisista yli 40 prosenttia oli käynyt keskikoulun tai suorittanut ylioppilastutkinnon, 35-44-vuotiaista lähes 30 prosenttia. Sen sijaan 45-64-vuotiaista vain kymmenesosa oli käynyt vähintään keskikoulun ja 65 vuotta täyttäneistä enää seitsemän prosenttia.

Avioliiton keston suhteutettu työssäolon osuus oli kansakoulun käyneillä naisilla pienempi kuin keskikoulun käyneillä tai ylioppilastutkinnon suorittaneilla (kuvio 17). Merkittävin ero ilmenee nuorimmassa ikäryhmässä, jossa vähintään keskikoulun käyneillä osuus oli noin 70 prosenttia, mutta kansakoulun käyneillä se jäi 50 prosenttiin. Ero heijastanee osaltaan työhön palaamisen nopeutta lasten syntymän jälkeen. Peruskoulutuksen mukainen ero oli pienempi 45-64-vuotiailla kuin tätä nuoremmilla naisilla.

Naisten työssäkäynnin lisääntyminen näkyy 35-54-vuotiaiden ikäryhmissä sillä tavoin, että näiden pääasiassa 1950- ja 1960-luvuilla avioituneiden ryhmissä työssäkäynnin osuus oli pelkän kansakoulun käyneilläkin korkeampi kuin 1940-luvulla avioituneilla 55-64-vuotiailla, jotka olivat käyneet keskikoulun tai suorittaneet ylioppilastutkinnon.

Kuvio 17. Työssäolon osuus avioliiton kestosta niiden naisleskien peruskoulutuksen mukaan, joilla oli lapsia

Myös muissa tutkimuksissa naisten työkatkojen pituuden on todettu olevan yhteydessä naisten koulutustasoon. Esimerkiksi vuosina 1978-79 suoritettun lasten kotihoidon tuen kokeilun yhteydessä selvitettiin pienten lasten äitien valintamahdollisuuksia ansiotyön ja kotiin jäämisen välillä. Tutkimuksessa tarkasteltiin äidin työhön palaamisen ja myös kotiin jäämisen syitä äitiysloman jälkeen. Perheenäidin koulutuksella oli selvä yhteys ansiotyöhön palaamiseen. Mitä korkeampi peruskoulutus, sitä todennäköisemmin äidit palasivat työhön (Säntti & Husa 1981, 23).

Leskeksi jääneistä naisista vajaat 20 prosenttia oli suorittanut tutkinnon jossakin oppilaitoksessa, joko ammattikoulussa, opistossa tai korkeakoulussa. Taulukon 20 perusteella ammattikoulutuksella oli merkitystä sen kannalta, muodostuiko avioliiton aikainen työura yhtenäiseksi vai keskeytykö se lastenhoiden takia. Jossakin oppilaitoksessa ammatillisen

tutkinnon suorittaneiden osuudet on esitetty erikseen koko avioliiton ajan työssä käyneillä, työkatkoja pitäneillä ja avioliiton aikana pelkästään kotityötä tehneillä naisilla.

Taulukko 20. Ammatillisen tutkinnon suorittaneiden osuudet avioliiton aikaisen toiminnan mukaan niistä naisleskistä, joilla oli lapsia

Lesken ikä v. 1980	Ammatillisen tutkinnon suorittaneiden osuus avioliiton aikana			
	Työssä käyneet:		Kotityötä tehneet	Kaikki
	Ei lasten- hoito- katkoja	Oli katkoja		
	%	%	%	%
Alle 45 v.	42	34	11	34
45-64 v.	33	15	7	18

Suhteellisesti eniten ammatillisen tutkinnon suorittaneita oli niissä naisissa, jotka olivat käyneet yhtäjaksoisesti työssä. Alle 45-vuotiaista vajaalla puolella oli ammattikoulutusta. Samanikäisistä työkatkoja pitäneistä ammatillista koulutusta oli saanut kolmasosa. Koulutustason tarkemmassa selvityksessä ilmeni, että yhtäjaksoisesti työssä käyneistä tämänikäisistä neljäsosalla oli vähintään opistotasoinen koulutus, työkatkoja pitäneillä sen sijaan harvemmin eli vajaalla viidesosalla.

Yhtäjaksoisesti työskennelleistä 45-64-vuotiaista kolmasosa oli saanut ammatillista koulutusta, työkatkoja pitäneillä osuus jäi puolta pienemmäksi. Yhtäjaksoisesti työskennelleistä naisista vajaalla viidesosalla oli vähintään opistotasoinen koulutus, työkatkoja pitäneistä vain muutamalla prosentilla.

Koko avioliiton ajan kotona olleista, alle 45-vuotiaista naisista ammatillista koulutusta oli vain kymmenesosalla, heitä vanhemmista naisista vielä

harvemmalla. Ammattikoulu oli korkein koulutustaso sekä nuoremmilla että vanhemmilla kotona olleilla naisilla.

Lastenhoidosta johtuvien työkatkojen pituuksia koskeva ruotsalainen tutkimus osoittaa samoin, että äidin kotiin jääminen ensimmäisen lapsen syntymän jälkeen riippuu voimakkaasti naisten koulutustasosta. Korkeasti koulutetut naiset olivat yleensä jo palanneet työhön siinä vaiheessa, kun lapsi täytti vuoden (Bernhardt 1988, 122). Myös Ruotsin tasa-arvokomitean raportissa painotettiin sitä, että halu jäädä kotiin lapsia hoitamaan liittyi yleensä äidin vähäiseen koulutukseen (Ingelstam 1981, 310).

1970-luvulla Neuvostoliitossa tehdyn tutkimuksen mukaan vain kuusi prosenttia äideistä ei halunnut palata vuoden mittaisen äitiysloman jälkeen takaisin työhön, vaan aikoi hoitaa lapsensa itse kolmivuotiaaksi asti. Sielläkin työhönpaluun todettiin olevan selvästi yhteydessä äitien koulutustasoon, sillä parhaiten koulutetut naiset palasivat äitiyslomalta muita nopeammin (Katkova 1982, 231-232).

Puolison koulutus

Lähtökohtana edesmenneiden puolisoitten koulutuksen tarkastelulle on se, että koulutus heijastaa karkeasti myös perheen taloudellista asemaa ja että tässä mielessä sillä voi olla merkitystä naisten ansiotyössä käymiseen tai kotonaoloon. Taulukosta 21, jossa on esitetty ammatillisen tutkinnon jossakin oppilaitoksessa suorittaneiden aviomiesten osuudet, voi todeta puolisoitten saaneen ammatillista koulutusta leskeksi jääneitä naisia yleisemmin. Alle 45-vuotiaiden naisten aviomiehistä vajaa puolet ja 45-64-vuotiaiden naisten miehistä neljäsosa oli suorittanut ammatillisen tutkinnon. Leskeksi jääneillä naisilla vastaavat osuudet jäivät kolmasosaan ja vajaaseen viidesosaan.

Taulukko 21. Ammatillisen tutkinnon suorittaneiden aviomiesten osuus niiden naisleskien avioliiton aikaisen toiminnan mukaan, joilla oli lapsia

Ammatillisen tutkinnon suorittaneiden aviomiesten osuus naisleskien toiminnan mukaan				
Lesken ikä v. 1980	Työssä käyneet: Ei lasten- hoito- katkoja %	Oli katkoja %	Kotityötä tehneet %	Kaikki %
Alle 45 v.	42	43	40	42
45-64 v.	24	23	31	25

Ammatillisen tutkinnon suorittaneiden aviomiesten osuuksissa ei juuri ollut eroa, kun tarkastellaan alle 45-vuotiaana leskeksi jääneitä naisia. Nuorempien naisten avioliiton aikainen toiminta ei näyttänyt siis riippuvan puolison koulutuksesta. Tarkempi selvitys osoitti tosin, että lastenhoitokatkoja pitäneiden naisten aviomiehet olivat muita hieman usemmin suorittaneet korkeakoulututkinnon.

Avioliiton aikana pelkästään kotityötä tehneiden, 45-64-vuotiaiden naisten aviomiehillä oli suhteellisesti useammin oppilaitoksessa suoritettu tutkinto kuin työssä käyneiden naisten puolisoilla. Kotityötä tehneiden naisten puolisoista vajaalla viidesosalla oli vähintään opistotasoinen tutkinto ja seitsemällä prosentilla korkeakoulututkinto, kun muissa ryhmissä ammatillisen tutkinnon suorittaneiden miesten osuudet jäivät alle neljäsosan.

Myös aviomiesten palkkatulojen tarkastelu osoitti, että koko vuoden työssä olleiden miesten bruttomääräiset ansiot olivat vuonna 1979 korkeimmat niissä perheissä, joissa vaimo ollut koko avioliiton ajan kotona. Perheen taloudellisen aseman vaikutus ilmenee myös siinä, että kotona olleista, 45 vuotta täyttäneistä naisista neljäsosa ilmoitti työstä poissaolon syyksi sen, ettei työhönmenoon ollut taloudellista tarvetta (vrt. taulukko 15).

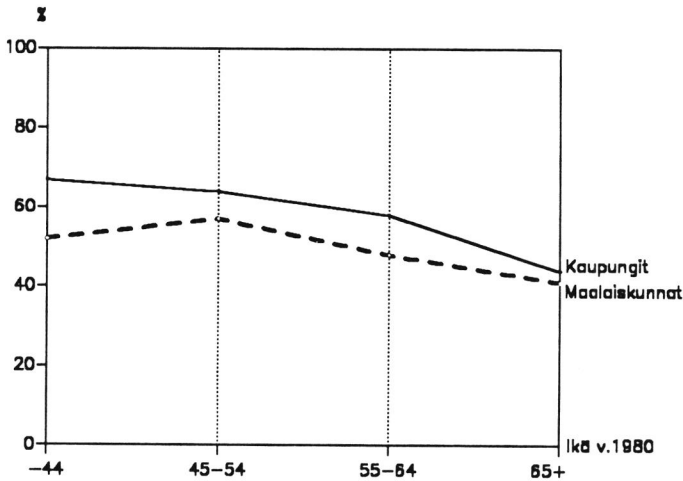
Haavio-Mannilan (1990, 447) mielestä naimisissa olevien naisten elämäntavan selittäminen aviomiehen ammatin, koulutuksen tai tulojen avulla ei ole Suomessa tarkoituksenmukaista. Naiset eivät enää liity yhteisöön pääasiassa perheensä, vaan omien ominaisuuksiensa välityksellä. Perheeseen ja työelämään liittyvät käyttäytymismallit heijastavat naisilla ennen kaikkea heidän omia voimavarojaan, eivät puolison aseman mukaan määräytyviä resursseja. Asian voi todeta olevan näin myös nuorimpien leskeksi jääneiden naisten kohdalla, mutta vanhempien naisten työssäkäyntiä miehen hyvä tulotaso näytti selvästi vähentäneen.

Asuinpaikka

Leskiperheiden asuinpaikan mukainen tarkastelu liittyy niiden tekijöiden selvittämiseen, jotka olivat mahdollisesti hankaloittaneet leskeksi jääneiden naisten ansiotyöhön hakeutumista avioliiton aikana. Maalaiskunnissa asuneilla työssäolon osuus avioliiton kestosta oli odotetusti pienempi kuin kaupungeissa asuneilla. Maaseudulla asuneille, palkansaajaväestöön kuuluville naisille esimerkiksi lastenhoidon järjestäminen tuotti aikaisemmin vaikeuksia kunnallisten päivähoitojärjestelyjen puuttuessa.

Kuvion 18 mukainen tarkastelu on tehty sillä perusteella, asuiko perhe vuonna 1979 eli vuotta ennen puolison kuolemaa kaupungissa vai maalaiskunnassa. Koska ei ole tietoa perheen muutoista avioliiton aikana, kuvion informaatio on lähinnä suuntaa antava.

Huomattavin ero avioliiton aikaisen työssäolon osuuksissa tulee esille alle 45-vuotiaiden naisten kohdalla. Kaupunkilaisnaiset olivat käyneet työssä lähes 70 prosenttia avioliiton kestosta, maaseudun naiset vain noin puolet sen kestosta. Erilaiset työssäkäynnin osuudet kuvastavat samalla työhönpaluun nopeuden riippuvuutta asuinpaikkakunnan työmahdollisuuksista ja päivähoitojärjestelyistä. Kaupungeissa asuneilla 45-64-vuotiailla naisilla työssäolon osuus oli noin kymmenen prosenttia korkeampi kuin maalaiskunnissa asuneilla. Eläkeikäisten kohdalla, joilla avioliiton kesto huomioitiin eläkeikään asti, ero maalaiskuntien ja kaupunkilaisnaisten välillä jäi varsin pieneksi.

Kuvio 18. Työssäolon osuus avioliiton kestosta niiden naisleskien asuinpaikan mukaan, joilla oli lapsia

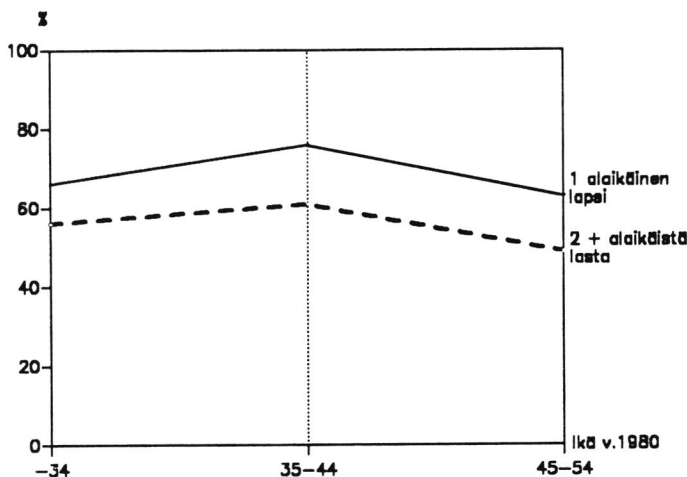
Ikäryhmittäiset erot kertovat osaltaan paitsi asuinpaikan vaikutuksesta, myös maaseudulla asuneiden naisten ansiotyön yleistymisestä. Maalaiskunnissa asuneilla 45-54-vuotiailla, jotka avioituivat pääasiassa 1950-luvulla, työssäolon osuus nousi yhtä korkeaksi kuin 1940-luvulla avioituneilla kaupunkilaisnaisilla. 1940-luvulla avioituneilla maaseudun naisilla, jotka jäivät leskeksi 55-64-vuotiaana, työssäolon osuus oli taas korkeampi kuin 1930-luvulla avioituneilla kaupunkilaisnaisilla. Maalaiskunnissa asuneet naiset ylsivät suunnilleen samaan työssäolon osuuteen kuin avioliiton edellisellä vuosikymmenellä solmineet kaupunkilaisnaiset.

Voisi olettaa, että naisten työssäkäynnissä olisi eroja myös Etelä-Suomessa ja Itä- tai Pohjois-Suomessa asuvien naisten välillä. Kun Etelä-Suomeksi katsottiin Uudenmaan, Turun ja Porin, Hämeen sekä Kymen läänit ja Itä- ja Pohjois-Suomeksi taas Kuopion, Pohjois-Karjalan, Oulun

ja Lapin läänit, niin eroja ilmeni ainoastaan alle 45-vuotiaiden naisten välillä. Etelä-Suomessa asuvilla naisilla työssäkäynnin osuus avioliiton kestosta oli yli 60 prosenttia, Itä- ja Pohjois-Suomessa asuvilla 50 prosenttia. Tätä vanhempien naisten työssäkäynnissä ei ollut maantieteellisiä eroja.

Perherakenne

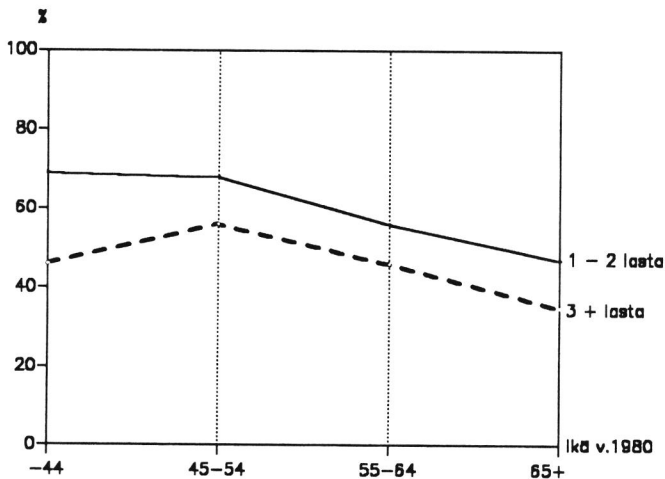
Lastenhoitojaksojen pituuksia selvitettäessä todettiin, että keskimääräisesti pienin lapsiluku oli niillä naisilla, jotka olivat työskennelleet yhtäjaksoisesti koko avioliiton ajan. Kuviossa 19 työssäolon osuutta avioliiton kestosta tarkastellaan perheen alle 18-vuotiaiden lasten lukumäärän mukaan vuonna 1980 eli vuotta ennen leskeytymistä. Sen mukaan yhden alaikäisen lapsen äidit olivat käyneet yleisemmin työssä kuin kahden tai useamman lapsen äidit.

Kuvio 19. Työssäolon osuus avioliiton kestosta leskeksi jääneiden naisten alle 18-vuotiaiden lasten lukumäärän mukaan

Alle 35-vuotiaiden naisten työssäolossa ei ollut alaikäisten lasten lukumäärän mukaan yhtä paljon eroa kuin vanhempien ikäryhmien välillä. Nuorissa perheissä lapset olivat vielä pieniä, eivätkä monet äidit olleet vielä ehtineet palata työhön leskeksi jäädessään. Alle 35-vuotiaiden välinen ero merkitsee ajallisesti sitä, että yhden lapsen äidit olivat olleet noin vuoden pitempään työssä kuin useamman lapsen äidit. Vastaava ero oli 35-44-vuotiaiden naisten välillä noin 1,5 vuotta ja 45-54-vuotiaiden välillä vajaat kaksi vuotta.

Kun naisten työssäkäyntiä verrataan perheen kaikenikäisten lasten lukumäärän mukaan kuviossa 20, niin korkeimman työssäolon osuuden saavuttavat alle 45-vuotiaat yhden tai kahden lapsen äidit (69%). Sen sijaan kolmen tai useamman lapsen äideillä osuus jäi tätä selvästi alemmaksi (46%). Lasten lukumäärän kasvaessa naisten työssäkäynti väheni myös vanhemmissa ikäryhmissä.

Kuvio 20. Työssäolon osuus avioliiton kestosta leskeksi jääneiden naisten kaikenikäisten lasten lukumäärän mukaan

Ansio työn yleistyminen tulee 45-54-vuotiaiden, pääasiassa 1950-luvulla avioituneiden naisten kohdalla esille siten, että työssäolon osuus oli kolmen tai useamman lapsen äideillä suunnilleen yhtä korkea kuin niillä 55-64 vuotiailla yhden tai kahden lapsen äideillä, jotka olivat solmineet avioliiton pääasiassa 1940-luvulla. 'Jälleenrakennuksen ja nousun' sukupolveen kuuluvilla 45-64-vuotiailla naisilla, jotka olivat hoitaneet kolmea tai useampaa lasta, työssäoloaika jäi ajallisesti 3-4 vuotta lyhyemmäksi kuin yhden tai kahden lapsen äitien. Eläkeikäisille, suurten perheitten äideille oli aktiivi-iässä kertynyt noin viisi vuotta vähemmän työssäoloaika kuin yhden tai kahden lapsen äideille.

Leskeksi jääneiden naisten työssäkäyntiin vaikuttavista tekijöistä koulutustason merkitys korostui ehkä eniten. Naiset kävivät avioliiton aikana sitä yleisemmin työssä, mitä parempi perus- ja ammattikoulutus heillä oli. Sitä vastoin puolison koulutuksella, jonka voi katsoa jossain määrin heijastavan myös puolison sosiaalista asemaa, ei ollut erityisempää merkitystä nuorempien naisten ansiotyössä käymiseen. Sitä enemmän sen yleisyyttä näyttivät tarkastelluista tekijöistä säätelevän lasten ikä, perhekoko ja kaupungissa asuminen.

5.2

Kotitöiden jakaminen ennen leskeytymistä

5.2.1

Kotitöiden muutokset

Ajankäyttötutkimusten mukaan kotitöille on ominaista se, että ne ovat sukupuolen mukaan eriytyneitä: miehet tekevät kotonakin eri töitä kuin naiset. Toinen oleellinen piirre on se, että naiset tekevät niitä enemmän kuin miehet (vrt. 3.2.1). Kotitöiden tasa-arvoisempaa jakoa on vaadittu sen tähden, että ne jakautuvat epätasaisesti silloinkin, kun vaimo käy työssä kodin ulkopuolella. Tässä luvussa tarkastellaan kotitöiden jakamista leskeksi jääneiden perheissä ennen puolison kuolemaa. Tarkastelulla pyritään selvittämään, oliko eri-ikäisten leskien välillä joitakin eroja perheen sisäisen työnjaon suhteen.

Kotitöinä tutkimuksessa tarkastellaan kaupassakäyntiä, ruuanlaittoa, astiainpesua, siivousta, pyykinpesua, korjausten tekemistä ja lastenhoitoa. Viimeksi mainittua käsitellään erikseen, koska sitä esiintyi yleensä vain nuorissa perheissä. Leskien perheissä erilaiset kotiaskareet hoidettiin yleensä omin voimin. Vierasta apua käytettiin vähäisessä määrin siivouksessa, pyykinpesussa ja kodin korjauksissa.

Haastatelluilta kysyttiin, kenen vastuulla kotityöt pääasiassa olivat ennen puolison kuolemaa. Koska kodin- ja lastenhoito on perinteisesti ollut naisten vastuulla, perheen työnjaon muutoksia kuvataan etupäässä miesten osallistumisen kannalta. Taulukossa 22 on esitetty kuitenkin ensin niiden nais- ja miesleskien osuudet, joiden mielestä kotityöt olivat lähinnä vaimon vastuulla. Leskien vastauksia on verrattu Suomen Gallupin väestöä edustavaan, Haavio-Mannilan analysoimaan aineistoon vuodelta 1977. Koska leskeytymisvuosi oli 1980, myös leskeksi jääneiden vastaukset edustavat samaa ajankohtaa.

Vertailututkimuksessa kotitöiden jakamista kysyttiin yksityiskohtaisemmin kuin leskiltä. Esimerkiksi ruuanlaitossa ensimmäinen prosenttiluku tarkoittaa aamuaterian ja jälkimmäinen päivällisen valmistamista. Siivouksessa ensiksi mainittu prosenttiluku tarkoittaa viikkosiivousta ja jälkimmäinen päivittäistä siivousta (Haavio-Mannila 1980, 186).

Naisleskien vastausten perusteella näyttäisi siltä, että kotityöt olivat useammin vaimon vastuulla kuin vertailututkimuksessa. Erot johtunevat vastaajien erilaisesta ikärakenteesta. Leskien ikärakenne oli väestöä vanhempi, joten perinteinen, sukupuolen mukainen työnjako korostui heidän vastauksissaan enemmän.

Miesleskien vastauksista taas voisi päätellä, että kotityöt olivat harvemmin vaimon vastuulla kuin väestössä keskimäärin. Kiinnostavaa vastauksissa on se, että leskeksi jääneiden naisten ja miesten perheissä näyttäisi vallinneen aivan erilainen työnjako. Vastausten perusteella vaimon vastuu oli leskeksi jääneiden miesten perheissä ollut vähäisempi kuin naisleskien perheissä. Ottaen huomioon miesleskien ikärakenteen, joka oli leskeksi jääneitä naisia vanhempi, asia ei liene ollut aivan näin.

Taulukko 22. Niiden vastaajien osuudet, joiden mielestä kotityöt olivat pääasiassa vaimon vastuulla

	Vastaajina naiset		Vastaajina miehet	
	Lesket	Väestö	Lesket	Väestö
	%	%	%	%
Ruokaostokset	64	61	39	50
Ruuanlaitto	85	77-83	68	67-75
Astianpesu	81	70	59	60
Siivous	74	67-78	47	57-68
Korjaukset	12	8	4	4

Vertailututkimuksen miehet ja naiset kuuluivat samoihin perheisiin, mutta vastausten suunta on sama kuin leskeksi jääneillä. Myös vertailututkimuksen naiset katsoivat vastanneensa kotitöistä useammin kuin mitä voi päätellä heidän puolisoitensa vastauksista. Naisten ja miesten vastauserot johtuvat Haavio-Mannilan mukaan (1980, 187) siitä, että kumpikin sukupuoli pyrkii korostamaan omaa osuuttaan, mikä on todettu muissakin tutkimuksissa. Kotitöiden tekemistä näytetään pitävän ihanteellisena ja hyväksyttävänä käyttäytymisenä, jota kannattaa tuoda esille.

Taulukon 23 perusteella voisi tehdä sen johtopäätöksen, että mieslesket olivat osallistuneet kotitöihin useammin kuin leskeksi jääneiden naisten aviomiehet. Taulukon osuudet tarkoittavat niitä nais- ja miesleskiä, jotka ilmoittivat kotitöitä tehdyn yhdessä puolison kanssa tai miehen olleen yksin vastuussa niistä. Korjauksia ja kaupassakäyntejä lukuunottamatta miehet kuitenkin varsin harvoin vastasivat kotitöistä yksin, yleensä niitä tehtiin yhdessä vaimon kanssa. Eroa nais- ja miesleskien vastausten välillä selittäisi se, että miesten osallistuminen oli todennäköisesti epäsäännöllisempää kuin naisten. Naiset eivät ehkä ottaneet huomioon aviomiehen satunnaista osallistumista yhtä tarkasti kuin leskeksi jääneet miehet oman osuutensa.

Taulukko 23. Niiden leskeksi jääneiden osuudet, jotka ilmoittivat molempien puolisoiden yhdessä tai miehen yksin vastanneen kotitöistä

	Vastaaajina naislesket %	Vastaaajina mieslesket %
Kaupassakäynti	33	59
Ruuanlaitto	13	30
Astiainpesu	17	38
Siivous	20	45
Pyykinpesu	9	34
Korjaukset	56	68

Tutkimuksissa on todettu nuorten miesten tekevän kotitöitä vanhempia miehiä yleisemmin, joskin on saatu myös päinvastaisia tuloksia. Taulukon 24 prosenttiosuuksien perusteella eroja ilmeni tässä suhteessa myös eri-ikäisten leskeksi jääneiden naisten perheissä. Miesleskien vastauksissa ikäryhmittäiset erot eivät tulleet yhtä selvästi esille.

Kaikissa tarkastelluissa ikäryhmissä kolmasosa aviomiehistä oli käynyt kaupassa ja vähintään puolet oli tehnyt kotona erilaisia korjaustöitä. Korjausten tekeminen riippui tosin ehkä enemmän siitä talotyypistä, jossa perhe asui kuin muista tekijöistä. Muihin kotitöihin miehet olivat osallistuneet edellä mainittuja harvemmin. Miesten osallistuminen oli sitä yleisempää, mitä nuoremmasta perheestä oli kysymys.

Jos halutaan etsiä sukupolvien välisiä eroja, niin eläkeikäisten, 'sotien ja pulan' sukupolveen kuuluvien naisten aviomiehet olivat tehneet kotitöitä varsin harvoin. 'Jälleenrakennuksen ja nousun' sukupolveen kuuluvien, 1950-luvulla naimisiin menneiden naisten perheissä miehet olivat siivonneet ja tiskanneet selvästi useammin kuin tätä vanhempien naisten perheissä (45-54-v. ikäryhmä). 'Suuren murroksen' sukupolvessa myös ruokaa laittavien miesten osuus näytti kasvaneen, alle 35-vuotiaiden naisten perheissä jopa pyykinpesuun osallistuneiden miesten osuus. Miesten koti-

töihin osallistuminen vastaa leskeksi jääneiden naisten perheissä myös muissa tutkimuksissa tehtyjä havaintoja (vrt. luku 3.2.1).

Taulukko 24. Kotitöihin osallistuneiden miesten osuudet eri-ikäisten leskeksi jääneiden naisten vastausten mukaan

	Kotitöihin osallistuneiden miesten osuudet naisten leskeytymisiän mukaan				
	-34 v. %	35-44 v. %	45-54v. %	55-64 v. %	65+ v. %
Kaupassakäynti	36	39	30	38	29
Ruuanlaitto	29	26	18	14	7
Astiaainpesu	28	22	23	16	12
Siivous	30	30	25	19	16
Pyykinpesu	17	8	9	9	9
Korjaukset	54	75	62	56	50

Miesten lisääntyneen kotitöiden tekemisen Haavio-Mannila (1980, 188) liitti vertailututkimuksessa siihen, että nuoret miehet olivat omaksuneet sukupuoliroolit aikana, jolloin tasa-arvoista työnjakoa alettiin korostaa. Tasa-arvokeskustelu kotitöistä alkoi Suomessakin jo 1960-luvulla, jolloin naisten työssäkäynti yleistyi. Suurin osa leskeksi jääneistä naisista ja heidän edesmenneistä puolisoistaan kuului kuitenkin vanhempiin ikäryhmiin, jotka olivat omaksuneet sukupuolirooleja koskevat käsityksensä pari kolme vuosikymmentä aikaisemmin.

Leskeksi jääneiden naisten työssäolon selvitys osoitti pelkästään kotityötä tehneiden osuuksien vähentyneen samoin kuin lasten- ja kodinhoidon aiheuttamien työkatkojen lyhentyneen. Naisten rooli oli siis selvästi laajentunut kodin ulkopuolelle. Edellisen taulukon perusteella myös aviomiesten perheroolissa oli nähtävissä muutoksia. Muutokset eivät olleet silmiinpistäviä, vaan ennemminkin hitaasti tapahtuvaan kehitykseen viittaavia. Useimmissa taloustöissä miesten prosentiosuudet olivat varsin vaatimatonta tasa-arvoista työnjakoa ajatellen.

Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimuksen mukaan nuoret miehet eivät vuonna 1987 osallistuneet kotitöihin vanhempia miehiä useammin. Asia oli itse asiassa päinvastoin, sillä 25-44-vuotiaat miehet käyttivät niihin 2 tuntia 14 minuuttia vuorokaudessa, 45-64-vuotiaat miehet taas 2 tuntia 30 minuuttia eli neljännestuntia pidemmän ajan (Niemi & Pääkkönen 1989, 81).

Nuorten leskeksi jääneiden naisten perheissä miehet olivat osallistuneet kuitenkin yleisemmin kotitöihin kuin vanhempiin ikäryhmiin kuuluvien perheissä. Ei ole syytä epäillä, etteivätkö vastaukset kuvastaisi todellista tilannetta haastateltujen kannalta. Tämä antaa aiheen pohtia, johtuvatko haastatteluissa ja ajankäyttötutkimuksissa ilmenneet eroavuudet mahdollisesti siitä, että ajankäyttötutkimukset mittaisivat enemmän säännöllistä osallistumista, kun taas haastattelututkimukset rekisteröisivät paremmin epäsäännöllistä, satunnaista käyttäytymistä. Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimuksessahan vastaajia pyydettiin pitämään päiväkirjaa kahden peräkkäisen vuorokauden aikana.

Mikäli lähdetään ajatuksesta, että leskeksi jääneiden naisten vastuserot miesten kotitöihin osallistumisessa eivät kuvasta todellisia ajankäytön eroja, vaan osallistumisen useutta, niin silloin vastuseroille pitää etsiä syytä esimerkiksi perhevaiheesta. Nuorissa avioliitoissa miesten käytännöt eivät oletettavasti olleet vielä yhtä vakiintuneita kuin vanhemmissa avioliitoissa, ja nuoret aviomiehet olivat joutuneet mukauttamaan ajankäyttöään myös perheen tarpeet huomioonottaen. Perheen työnjaon muutosten kannalta kuitenkin myös epäsäännöllisillä käytännöillä on merkitystä, kun ne poikkeavat tavanomaisista. Satunnainenkin käytös voi viestittää 'muutoksen merkkejä' silloin, kun muutosprosessi on niin hidas kuin kotitöiden jaossa näyttää olevan.

5.2.2

Kotitöiden jakamiseen liittyviä piirteitä

Ajankäyttötutkimukset osoittavat, että miesten kotityö on lisääntynyt niissä perheissä, joissa vaimo käy työssä. Seuraavassa tarkastellaan miesten osallistumista kotitöihin leskeksi jääneiden naisten perheissä sen mukaan, kävivätkö lesket avioliitossa ollessaan työssä vai olivatko he kotona.

Osa leskeksi jääneiden naisten aviomiehistä oli sairauden takia poissa työstä jo vuonna 1979, joten jos halutaan selvittää vaimon työssäkäynnin vaikutusta miesten osallistumiseen, on työssä käyneitä ja työstä poisolleita miehiä tarkasteltava erikseen. Luultavaa tosin on, ettei työstä poissaolo erityisemmin lisää miesten kotitöiden tekemistä, kun se on sairaudesta johtuvaa. Taulukossa 25, joka perustuu leskeytyessään alle 65-vuotiaiden naisten vastauksiin, kotitöihin osallistuneiden miesten osuuksia verrataan molempien puolisoitten toiminnan mukaisesti vuonna 1979.

Työssä käyvien naisten perheissä miehet osallistuivat kotitöihin pääsääntöisesti useammin kuin kotona olevien naisten perheissä. Yleisimmin niitä tekivät alle 45-vuotiaiden naisten aviomiehet, jos molemmat puoliset kävivät ansiotyössä. Näistä miehistä kolmasosa osallistui ruuanlaittoon, astiainpesuun ja siivoukseen, kun keskimääräiset osuudet kahdessa ensiksi mainitussa toiminnossa olivat noin neljäsosa.

Työssä käyvät miehet osallistuivat kotitöihin kotona olevia miehiä useammin silloin, kun vaimo kävi työssä. Sairastaminen siis vähensi kotitöiden tekemistä. Poikkeuksen tekivät kuitenkin niiden työssä käyvien, 55-64-vuotiaiden naisten aviomiehet, jotka olivat poissa ansiotyöstä. He tekivät kotitöitä työssä käyviä miehiä enemmän. He myös tukevat edellisessä luvussa mainittua Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimuksen havaintoa, että miesten osallistuminen on jopa muita yleisempää vanhemmissa ikäryhmissä.

Taulukko 25. Kotitöihin osallistuneiden miesten osuudet leskeksi jääneiden naisten perheissä molempien puolisoitten toiminnan mukaan vuonna 1979

Kotitöihin osallistuneiden miesten osuudet

	Mies työssä		Mies poissa työstä	
	Vaimo työssä %	Vaimo kotona %	Vaimo työssä %	Vaimo kotona %
Kaupassakäynti	38	34	33	38
Ruuanlaitto	24	13	22	9
Astiaainpesu	23	13	28	13
Siivous	32	22	24	12
Pyykinpesu	10	14	10	7
Korjaukset	70	69	56	51

Kotona olevien naisten perheissä oli noudatettu perinteistä perhemallia, jossa mies huolehtii toimeentulosta vaimon keskittyessä kodin- ja lastenhoitoon. Näissä perheissä miehet osallistuivat vain vähän tavanomaisiin kotitaloustöihin, ruuanlaittoon, astiaainpesuun, siivoukseen ja pyykinpesuun. Sen sijaan he kävivät kaupassa ja tekivät korjauksia yhtä usein kuin työssä käyvien naisten aviomiehetkin. Ansiotyössä käyvien naisten perheissä perhemalli oli jo muuttumassa, joka näkyi esimerkiksi siinä, että miehet osallistuivat tavallista useammin perinteisesti naisten töinä pidettyihin kotitaloustöihin.

Työssä käyvien naisten on todettu tekevän kotona olevia naisia vähemmän kotitöitä (vrt. luku 3.2.1). Leskiltä ei kysytty kotitöiden tekemisen useutta eikä niihin käytettyä aikaa, ainoastaan niiden jakamista perheessä. Koska työssä käyvien naisten aviomiehet osallistuivat kotitöihin muita miehiä useammin, niin voi olettaa, että myös heidän vaimojensa työtaakka oli siltä osin kevyempi kuin kotona olevilla naisilla.

Olipa vaimo työssä tai kotona, neljäsosa miehistä ei osallistunut mihinkään kotityöhön. Niitä tekevästäkin kolmasosa osallistui vain yhteen toi-

mintoon. Vähintään neljää kotityötä, lastenhoito mukaanlukien, teki vain runsas kymmenesosa leskeksi jääneiden naisten aviomiehistä.

Tilastokeskuksen vuonna 1987 suorittamassa ajankäyttötutkimuksessa ei todettu merkittävää yhteyttä miesten kotityön ja koulutuksen välillä. Poikkeuksen muodostivat perheet, joissa oli pieniä lapsia. Koulutuksen ja kotitöiden yhteys tuli sen sijaan esille koulutusta saaneiden naisten joukossa kotityön vähenemisenä (vrt. luku 3.2.1). Haavio-Mannilan (1980, 189) tutkimuksen mukaan taas koulutusta saaneet nuoret miehet osallistuvat muita yleisemmin kotitöihin.

Peruskoulutuksen yhteyden miesten kotitöihin saattoi todeta myös leskeksi jääneiden naisten perheissä. Niiden toimintojen keskimääräinen luku, joihin aviomiehet osallistuivat, on taulukossa 26 esitetty sen mukaan, olivatko leskeksi jääneet naiset ja heidän puolisonsa käyneet enintään kansakoulun vai oliko heillä vähintään keskikoulutasoinen koulutus. Kysyttyjä kotitöitä oli kaikkiaan kuusi, kun lastenhoitoa ei lasketa mukaan.

Alle 35-vuotiaiden naisten perheissä paremman peruskoulutuksen saaneet miehet osallistuivat keskimäärin yhteen toimintoon enemmän kuin kansakoulun käyneet miehet. Yksittäisiä askareita tarkastellen tämä näkyi erityisesti ruualaiton, astiainpesun ja siivouksen kohdalla. Vähintään keskikoulun käyneistä miehistä lähes puolet teki edellä mainittuja kotitaloustöitä, kansakoulun käyneistä vain neljäsosa.

Koulutus ei lisännyt miesten kotitöiden tekemistä kuitenkaan edellistä ikäryhmää vanhempien naisten perheissä. Sen voi huomata erityisesti 45-54-vuotiaiden ikäryhmässä, jossa kansakoulun käyneet miehet osallistuvat niihin useammin kuin paremman koulutuksen saaneet miehet. Ei ollut mahdollista selvittää, mikä merkitys esimerkiksi vaimon vuorotyöllä tai jollakin muulla seikalla oli tähän.

Taulukko 26. Niiden kotitöiden keskimääräinen luku kuudesta kysytystä, joihin miehet leskeksi jääneiden naisten perheissä osallistuivat, molempien puolisoitten peruskoulutuksen mukaan

Lesken ikä v. 1980	Vaimon koulutus		Miehen koulutus	
	Kansa- koulu	Keskik./ yliopp.	Kansa- koulu	Keskik./ yliopp.
Alle 35 v.	1,5	2,4	1,7	2,7
35-44 v.	1,9	2,2	2,0	1,9
45-54 v.	1,6	2,3	1,8	1,1
55+ v.	1,3	1,2	1,3	1,4

Lukuunottamatta 55 vuotta täyttäneiden naisten perheitä, miehet osallistuivat kotitöihin muita yleisemmin, jos vaimo oli käynyt vähintään keski-koulun. Paremman peruskoulutuksen saaneiden naisten perheissä miehet laittoivat useammin ruokaa ja siivosivat kuin kansakoulun käyneiden perheissä. Haavio-Mannila (1980, 189) arvioi vaimon koulutuksen vaikuttavan perheen toimintaan sillä tavoin, että koulutettu vaimo voi todennäköisesti vaatia tarmokkaammin tasa-arvoista työnjakoa kuin kouluttamaton. Young ja Willmott (vrt. luku 2) toteavat, että nykyistä tasa-arvoisemman perheen kehitys lähtee ylemmistä sosiaalikerrostumista. Leskeksi jääneiden perheissä sekä naisten että nuorten miesten peruskoulutustasolla näytti olevan merkitystä arvioitaessa kotitöiden tasa-arvoista jakamista.

Myös ammattikoulutuksen mukainen vertailu osoittaa samansuuntaisia eroja (taulukko 27). Ne eivät tulleet niinkään esille aviomiesten koulutuksen kuin leskeksi jääneiden naisten oman koulutuksen mukaan tarkastellen. Miehet osallistuivat kotitöihin muita yleisemmin niiden alle 45-vuotiaiden naisten perheissä, joissa vaimo oli suorittanut opistotasaisen tai korkeakoulututkinnon. Aviomiehen koulutuksen mukaisia selviä eroja ei tullut esille. Alle 35-vuotiaiden naisten perheissä tällaisia eroja ehkä olisi

ilmennyt, mutta heitä oli liian vähän ammatillisen koulutuksen mukaiseen tarkasteluun.

Taulukko 27. Niiden kotitöiden keskimääräinen luku kuudesta kysytystä, joihin miehet leskeksi jääneiden naisten perheissä osallistuivat, molempien puolisoitten ammatillisen koulutuksen mukaan

Lesken ikä v. 1980	Niiden kotitöiden keskimäär. luku 6:sta kysytystä, joihin miehet osallistuivat			
	Vaimon koulutus		Miehen koulutus	
	Ammatti- koulu	Opisto/ korkeak.	Ammatti- koulu	Opisto/ korkeak.
Alle 45 v.	1.8	2.3	1.9	2.0
45+ v.	1.4	1.5	1.4	1.3

Vaimon koulutustason merkityksen Haavio-Mannila (1980, 190-191) yhdistää naisen asemaan perheessä. Hän toteaa perinteisen työnjaon muuttamisen olevan vaikeata, jos vaimon ammatillinen asema on heikko. Haavio-Mannila katsookin miesten kotityöhön osallistumisen lähtevän liikkeelle samoista ryhmistä kuin monet muutkin uudistukset: nuorten ja koulutettujen ihmisten keskuudesta. Muodollista koulutusta parantamalla ei hänen mielestään kuitenkaan murreta perinteistä työnjakoa, tarvitaan myös nuoruudessa saatua tasa-arvokasvatusta.

Edeltävä selvitys kotitöiden jakamisesta leskeksi jääneiden perheissä osoittaa, että molempia Haavio-Mannilan mainitsemia tekijöitä tarvitaan työnjaon muuttamiseksi. 'Symmetrisen' perheen ihanne oli kaukana arkielämästä niissäkin perheissä, joissa vaimo kävi ansiotyössä. Työssä käyvien naisten todellisuus muodostui 'kaksoisroolista', jossa kokopäiväiseen ansiotyöhön liittyi vastuu kodin- ja lastenhoidosta. Merkkejä perheen sisäisen työnjaon muutoksesta oli leskeksi jääneiden perheissäkin havaittavissa, mutta miesten osallistumisen muutokset näyttivät yhtä hitailta kuin mitä kotityötutkimuksissa on todettu.

5.2.3

Lastenhoidon jakaminen

Jollei korjauksia ja kaupassa käymistä oteta lukuun, miehet osallistuivat kotitöistä yleisimmin lastenhoitoon. Myös Mirja Tolkki-Nikkosen tutkimuksen (1990, 45) mukaan puolisoiden keskenään jakamista kotitöistä yleisin on lasten kanssa yhdessäolo. Leskeksi jääneiden kohdalla lastenhoitoon kuuluvia eri toimintoja ei eritelty, mutta Haavio-Mannilan (1980, 187) vertailututkimuksessa isät osallistuivat useimmiten lasten nukkumaan panemiseen. 1970-luvulla tehdyssä ruotsalaistutkimuksessa isät eivät yleensä huolehtineet lasten aterioista tai vaatteista, he kylläkin leikkivät lasten kanssa useammin kuin äidit (Trost 1983, 229).

Lastenhoitoon osallistumista kysyttiin niiltä leskeksi jääneiltä, joiden perheessä oli ainakin yksi alle 12-vuotias lapsi haastattelun ajankohtana. Taulukossa 28 verrataan lastenhoitoon osallistuneiden miesten osuuksia leskeksi jääneiden perheissä edellä mainittuun väestöä edustavaan tutkimukseen. Vastausten perusteella leskeksi jääneiden naisten aviomiehet olivat hoitaneet lapsia hieman harvemmin kuin väestöä edustavan tutkimuksen miehet. Samansuuntainen ero näkyy myös 35 vuotta täyttäneiden miesleskien vastauksissa väestöön verrattuna. Tämä johtuu siitä, että vertailututkimuksessa lastenhoidon jakamista kysyttiin vain, jos perheessä oli alle 6-vuotias lapsi. Leskiperheiden lapset taas olivat puolison kuollessa keskimäärin tätä hieman vanhempia.

Leskeksi jääneiden 25-34-vuotiaiden naisten aviomiehistä kolmasosa oli hoitanut lapsia. Samanikäisistä miesleskistä yli puolet ilmoitti osallistuneensa lastenhoitoon. Tätä vanhempien naisleskien perheissä miehet eivät yhtä yleisesti kuin nuoremmassa ikäryhmässä olleet ottaneet osaa lastenhoitoon, eivät myöskään väestöä edustavassa vertailututkimuksessa.

Taulukko 28. Lastenhoitoon osallistuneiden miesten osuudet

Lesken ikä v. 1980	Vastaaajina naiset		Vastaaajina miehet	
	Lesket %	Väestö %	Lesket %	Väestö %
25-34 v.	36	43	54	55
35+ v.	12	15	22	29

Naisleskien vastauksista saattoi päätellä, että samoin kuin kotitaloustöiden tekeminen myös lastenhoitoon osallistuminen vaihteli aviomiehen koulutuksen mukaan, kun lapsia hoitaneiden miesten osuuksia verrattiin molempien puolisoitten peruskoulutuksen mukaan (taulukko 29). Perheissä, joissa vaimo oli käynyt keskikoulun tai suorittanut ylioppilastutkinnon, miehet osallistuivat lastenhoitoon useammin kuin jos vaimo oli käynyt vain kansakoulun. Samoin niissä nuorissa perheissä, joissa aviomies oli käynyt vähintään keskikoulun, hän osallistui siihen muita miehiä yleisemmin. 35 vuotta täyttäneiden perheissä ei ilmennyt oleellisia eroja miehen peruskoulutuksen mukaan.

Taulukko 29. Lastenhoitoon osallistuneiden miesten osuudet leskeksi jääneiden naisten perheissä molempien puolisoitten peruskoulutuksen mukaan

Lesken ikä v. 1980	Lastenhoitoon osallistuneiden aviomiesten osuudet			
	Vaimon koulutus		Miehen koulutus	
	Kansa- koulu %	Keskik./ yliopp. %	Kansa- koulu %	Keskik./ yliopp. %
Alle 35 v.	30	60	40	52
35+ v.	27	48	30	26

Ammatillista koulutusta saaneiden välillä voidaan todeta samansuuntaisia eroja kuin peruskoulutuksen mukaisessa selvityksessä, kun lastenhoitoon osallistuneiden aviomiesten osuuksia tarkastellaan leskeksi jääneiden naisten ja heidän edesmenneiden puolisoitensa ammatillisen koulutustason mukaan.

Niissä perheissä, joissa vaimo oli suorittanut opistotasaisen tai korkeakoulututkinnon, mies oli osallistunut lastenhoitoon muita yleisemmin. Samoin jos aviomiehellä oli opistotasoinen tai korkeakoulututkinto, hän hoiti lapsia useammin kuin jos hän oli käynyt enintään ammattikoulun. Vaimon koulutustasolla näytti kuitenkin olevan suurempi merkitys kuin miehen saamalla koulutuksella.

**Lastenhoitoon osallistuneiden
aviomiesten osuudet**

Koulutustaso	Naislesken koulutus %	Aviomiehen koulutus %
Enintään ammattikoulu	29	32
Opistotasoinen/ korkeakoulututkinto	64	47

Lasten lukumäärän lisääntyessä myös kotitöihin käytetty aika perheessä yleensä nousee. Samoin miesten kotitöihin osallistumisen olettaisi lisääntyvän lapsiluvun kasvaessa. Alaikäisten lasten lukumäärän ja miesten kotitöiden välillä ilmeni yhteys myös leskeksi jääneiden naisten perheissä, joskaan se ei ollut aivan odotetun suuntainen, kuten voi todeta taulukosta 30. Siinä on esitetty miesten tekemien kotitöiden keskimääräinen luku lastenhoito mukaanluettuna sen mukaan, oliko perheessä yksi vai useampia lapsia.

Alle 35-vuotiaiden naisten perheissä miehet osallistuivat muita yleisemmin kotitöihin, jos lapsia oli vain yksi. Lasten lukumäärän kasvaessa niiden tekeminen sen sijaan väheni. Osaltaan se johtui ehkä siitä, että äiti oli

monesti poissa työstä, jos perheessä oli useampia lapsia. Lasten lukumäärällä ei sitä vastoin ollut juuri merkitystä miesten kotityöhön 35 vuotta täyttäneiden naisten perheissä.

Taulukko 30. Niiden kotitöiden keskimääräinen luku seitsemästä kysytystä lastenhoito mukaanluettuna, joihin miehet leskeksi jääneiden naisten perheissä osallistuivat, alle 18-vuotiaiden lasten lukumäärän mukaan

Niiden kotitöiden keskimäär. luku 7:stä kysytystä, joihin miehet osallistuivat

Lesken ikä v. 1980	Yksi lapsi	Kaksi+ lasta
Alle 35 v.	2,8	1,9
35+ v.	1,9	1,8

Leskeksi jääneiden naisten aviomiehiä koskevat tulokset ovat vastaavia vertailututkimuksen kanssa, jossa miesten todettiin muita yleisemmin osallistuvan kotitöihin nuorissa lapsettomissa perheissä ja yksilapsisissa perheissä. Vertailututkimuksessa samoin kuin leskeksi jääneiden perheissäkin lasten lukumäärän kasvu ei lisännyt miesten kotitöiden tekemistä. Perheen kasvaessa miesten osallistuminen pienten lasten hoitoon itse asiassa väheni. Äidin kotonaolo monilapsisessa perheessä vähensi isän osallistumista muihinkin kotitöihin. Miesten kotityön yleisyys yksilapsisissa perheissä liittyy Haavio-Mannilan (1980, 189) mukaan siihen, että nämä perheet ovat nuoria ja niiden äidit käyvät työssä. Vertailututkimuksessa yksilapsinen perhe näytti olevan todellinen kumppanuusperhe, jossa mies ja vaimo jakoivat kotityöt.

5.3

Toimeentulon muutokset leskeysaikana

5.3.1

Kulutustason muutokset

Tutkimuksen tarkoitusta koskevassa luvussa sukupuolten väliset toimeentulon ja sosiaaliturvan erot liitettiin ammatillisen eriytymisen kautta ansiotasoon sekä naisten palkattoman kotityön tekemiseen ja työkatkoihin (vrt. kuvio 1). Empiirisestikin tälle oli perusteita sikäli, että leskien kulutustason todettiin välittömästi puolison kuoleman jälkeen alentuneen eniten leskeysajan kotona olleilla naisilla. Toimeentulon muutosta käsittelevän raportin (Tuominen 1988, 143) mukaan kulutustaso oli alentunut neljäsosalla kaikista naisista, mutta vain kymmenesosalla miehistä.

Ennen perhe-eläkejärjestelmän uudistusta sen tarkoituksena oli korvata perheelle edunjäntäjän kuolemasta aiheutunut tulonmenetyt. Kansaneläkejärjestelmän tavoitteena oli kohtuulliseksi katsotun toimeentulon turvaaminen (vrt. luku 3.3.2). Edellä mainitussa Eila Tuomisen raportissa 'Perhe-eläketurva muuttuvassa yhteiskunnassa' perhe-eläketurvaa tarkasteltiin eläkejärjestelmien tavoitteiden näkökulmasta, ts. säilyttääkö se perheen kulutustason ja turvaako se vähimmäistasoisen toimeentulon. Viimeksi mainittua selvitettiin toimeentulotukinormin avulla.

Tässä tutkimuksessa kulutustason muutosta kuvataan eri-ikäisinä leskeksi jääneiden naisten toiminnan mukaisesti. Aktiivi-ikäisillä naisilla toimeentulon muutoksia tarkastellaan leskeysajan toiminnan perusteella ja eläkeikäisillä naisilla sen mukaan, olivatko he käyneet avioliiton aikana työssä vai olleet koko ajan kotona. Pyrkimyksenä on sen selvittäminen, mikä merkitys leskien työssäkäynnillä oli entisen kulutustason säilymisessä ja miten se muuttui niillä leskillä, joilla ei ollut omia ansiotuloja eikä omaa työeläkettä.

Leskiperheiden toimeentulon muutosta tarkastellaan puolison kuolemaa seuranneina vuosina 1981 ja 1983. Uuteen avio- tai avoliittoon menneet lesket on rajattu pois selvityksestä, koska heillä leskeytymisen aiheuttamia muutoksia on vaikea erotella uuden perhetilanteen aiheuttamista. Tarkasteluun sisältyvät siis vain ne palkansaajaväestöön kuuluvat leskeksi jää-

neet naiset, jotka eivät olleet haastatteluvuonna 1984 uudessa avio- tai avioliitossa.

Työssäolotiedot saatiin vuosilta 1979, 1981 ja 1983 kuukauden tarkkuudella. Leskeysajan työssäolo määriteltiin Tilastokeskuksen ammatissa toimivuuden mukaisesti. Työssä käyviksi katsottiin ne, jotka olivat kunakin tarkasteluvuonna ansiotyössä vähintään kuusi kuukautta. Kotityötä tehneiksi luettiin ne naiset, jotka olivat olleet työstä poissa vähintään seitsemän kuukautta vuodesta saamatta omaa eläkettä. Käytännössä lesket olivat yleensä koko vuoden joko työssä tai poissa työstä. Seuraavassa taulukossa on esitetty alle 60-vuotiaiden naisleskien toiminta ajanjaksolla 1979-83. Leskien ikä on tarkastelun alkuvuoden 1979 mukainen.

Taulukko 31. Aktiivi-ikäiset naislesket vuosien 1979-83 toiminnan mukaan

Lesken ikä v. 1979	Työssä koko ajan %	Työhön siir- tyneet %	Työn lopet- taneet %	Eläkk./ eläkk. siirt. %	Kotona koko ajan %	Yht. %
-49 v.	75	6	4	6	9	100
50-54 v.	46	3	1	25	25	100
55-59 v.	23	0	3	52	22	100
Kaikki	51	3	3	26	17	100

Nuorimpaan, alle 50-vuotiaiden ikäryhmään kuuluvat naiset olivat 1930-luvulla ja sen jälkeen syntyneitä, joten heidän naimisiinmenonsa osui 1950-luvulle ja sen jälkeisille vuosikymmenille. Kuviosta 11 saattoi nähdä, että 1950- ja 1960-luvuilla naimisiin menneissä naisissa oli vähemmän koko avioliiton ajan kotona olleita kuin aikaisempina vuosikymmeninä avioituneissa. Puolison kuoleman jälkeen vajaa puolet aikaisemmin kotona olleista naisista palasi ansiotyöhön. 'Suuren murroksen' sukupolven naisille työhönpaluu oli itsestään selvä ratkaisu perhehuoltajan kuoltua. Useimmille heistä kotonaolo oli ollut väliaikaista, lastenhoidon aiheuttamaa. Muutamat kuitenkin lopettivat työntöön tässä ikäryhmässä. Leskien ansiotyötä koskevasta raportista käy esille, että työstä poisjäämisen syyt

johtuivat useimmiten lasten- ja kodinhoidosta tai työttömyydestä (Hyrkkänen 1988, 78).

Vanhemmat, 50-59-vuotiaat naiset olivat nuorempia useammin olleet kotona koko avioliiton ajan. Puolison kuolemaa edeltäneenä vuonna näistä 'jälleenrakennuksen ja nousun' sukupolven naisista noin neljäsosa teki kotityötä ja vain harvat heistä palasivat työhön leskeytymisen jälkeen. Vähäisen työhön paluun syiksi todettiin edellä mainitussa raportissa yleisimmin korkea ikä ja heikko terveys (Hyrkkänen 1988, 109). Vanhemmilla naisilla työhönpaluun mahdollisuudet eivät olleet kovin hyvät myöskään työmarkkinallisista syistä. Yli 50-vuotiaiden ikäryhmissä osa siirtyi leskeytymisen jälkeen eläkkeelle. Vuonna 1983 eli kolme vuotta puolison kuoleman jälkeen 50-54-vuotiaiden ikäryhmästä joka neljäs ja 55-59-vuotiaiden ikäryhmästä puolet oli eläkkeellä.

Jotta toimeentulon muutoksen selvitykseen eivät vaikuttaisi leskeysajan toiminnan muutokset, on ne lesket jätetty pois tarkastelusta, joiden toiminta muuttui tarkasteluvälillä. Toimeentulon muutosta selvitetään vuosina 1979-83 työssä käyneiden ja mainitun ajanjakson kotona olleiden naisleskien osalta. Kolme neljäsosaa alle 50-vuotiaista, vajaa puolet 50-54-vuotiaista ja noin neljäsosa 55-59-vuotiaista naisista kävi työssä koko tarkasteluajan. Noin kymmenesosa alle 50-vuotiaista ja noin neljäsosa 50-59-vuotiaista oli tarkastelujakson poissa ansiotyöstä saamatta omaa eläkettä.

Koska 60-64-vuotiaista naisista enemmistö siirtyi tarkastelujakson aikana vanhuuseläkkeelle, on tämä ikäryhmä jätetty pois. Tarkastelujoukko käsittää näin ollen kaksi kolmasosaa niistä aktiivi-ikäisistä naisista, jotka eivät menneet puolison kuoltua uuteen avio- tai avoliittoon. Eläkkeellä olleiden, 65 vuotta täyttäneiden leskien toimeentulon muutosta selvitetään erikseen avioliiton aikana työssä käyneiden ja pelkästään kotityötä tehneiden osalta.

Toiminta vuosina 1979-83	Alle 60-vuotiaat naislesket %
<u>Tarkasteluryhmät:</u>	
Työssä koko ajan	51
Kotona koko ajan	17
<u>Poisjääneet ryhmät:</u>	
Työhön siirtyneet	3
Työn lopettaneet	3
Eläkkeelle siirtyneet	14
Eläkkeellä koko ajan	12
Yhteensä	100

Tuomisen raportissa leskien taloudellisen toimeentulon muutosta tutkittiin perheiden käytettävissä olevan tulon eli verotuksen jälkeen käteen jäävän nettotulon avulla. Tutkimuksen tulomalli (Tuominen 1988, 99) rakentui Tilastokeskuksen tulonjakotilaston käytettävissä olevan tulon käsitteen pohjalta.

Tuomisen tutkimuksessa käytetty tulokäsite muodostui seuraavasti:

$$\begin{aligned}
 & \text{Palkat} \\
 & + \text{Yrittäjätulot} \\
 & = \text{Ansiotulot} \\
 & + \text{Omaisuuksutulot} \\
 & = \text{Tuotannontekijätulot} \\
 & + \text{Saadut tulonsiirrot} \\
 & - \text{Maksetut tulonsiirrot} \\
 & = \text{Käytettävissä olevat tulot}
 \end{aligned}$$

Perheiden toimeentulon muutoksen selvittämiseksi tulotiedot hankittiin vuodelta ennen ja vuodelta jälkeen leskeksi jäämisen sekä seurantavuodelta, joka oli kolmen vuoden kuluttua leskeksi jäämisestä. Kaikille kolmelle vuodelle laskettiin mainitussa tutkimuksessa kuvatun mallin mukaisesti perheen käytettävissä oleva tulo.

Toimeentulovertailuja ei voida kuitenkaan tehdä taloutta kohti laskettujen tulojen avulla. Perheiden toimeentulo on riippuvainen paitsi tuloista myös perheenjäsenten lukumäärästä ja iästä. Henkilöä kohti laskettua tuloa käytettäessä huomioidaan perheen koon vaikutus toimeentuloon. Tässä ei kuitenkaan oteta huomioon sitä, että aikuisten ja lasten kulutustarve on erilainen, ja että perheessä on yhteisiä kiinteitä perheenjäsenten lukumäärästä riippumattomia menoja. Eri painoarvon saavien kulutusyksiköiden perusteella toimeentuloa sen sijaan arvioidaan tarvepohjalta. Tuomisen (1988, 105) samoin kuin tässä tutkimuksessa käytetyt kulutusyksikköarvot pohjautuvat osaksi Hagforsin ja Koljosen tutkimuksen kulutusarvoihin. ²⁵

Aktiivi-ikäiset naislesket

Leskiperheiden vuosina 1981 ja 1983 käytettävissä ollutta, kulutusyksikköä kohti laskettua tuloa verrattiin kunkin perheen tuloon ennen leskeytymistä. Vuoden 1979 tulo indeksoitiin vuoden 1981 ja 1983 tasoon ja sille annettiin suhdeluku 100. Tällöin esimerkiksi vuoden 1981 käytettävissä olevan suhteellisen tulon perusteella voi havaita, miten paljon perheen tulo oli keskimäärin muuttunut vuodesta 1979. Sen perusteella ei voi kuitenkaan tehdä päätelmiä toimeentulon tasosta muihin verrattuna eikä myöskään ikäryhmien välisistä eroista.

Käytettävissä oleva tulo nousi työssä käyvien perheissä välittömästi puolison kuoleman jälkeen keskimäärin 16 prosentilla kulutusyksikköä kohti, ja kaksi vuotta myöhemmin se oli jo viidenneksen korkeampi kuin ennen leskeytymistä (taulukko 32). Nuorissa perheissä tulo oli noussut hieman useammin kuin vanhemmilla työssä käyvillä leskillä.

Myös alle 50-vuotiaiden kotona olevien perheissä tulo oli noussut vuonna 1981, joskaan ei aivan yhtä paljon kuin työssä käyvillä. 50 vuotta täyttäneiden ikäryhmissä se oli sen sijaan laskenut keskimäärin seitsemällä prosenttiyksiköllä leskeytymistä edeltäneeseen vuoteen verrattuna. Keskeinen havainto on se, että vanhemmissa kotona olevien ikäryhmissä vuoden 1981 keskimääräisesti negatiivinen muutos oli vuonna 1983 kääntynyt positiiviseksi. Näissä ryhmissä vuosien 1981-83 välinen muutos oli myös silmiinpistävin muihin verrattuna.

Taulukko 32. Vuosien 1981 ja 1983 kulutusyksikköä kohti laskettu käytettävissä oleva tulo (KOT/KY) leskeytymistä edeltäneeseen vuoteen verrattuna aktiivi-ikäisten naisten toiminnan mukaan

Lesken ikä v. 1979	KOT/KY 1981 (1979 = 100)		KOT/KY 1983 (1979 = 100)	
	Leski työssä	Leski kotona	Leski työssä	Leski kotona
-49 v.	118	111	122	114
50-54 v.	112	93	115	107
55-59 v.	113	93	114	105
Kaikki	116	97	120	108

Kulutusyksikköä kohti lasketun tulon suhteelliset muutokset ilmentävät perheiden kulutusmahdollisuuksien muutosta. Keskimääräiset luvut kuitenkin peittävät sen, että tulon hajonta oli melko suuri. Joissakin perheissä kulutusmahdollisuudet saattoivat kovastikin heiketä ja toisissa nousta huomattavasti. Perheiden kulutustason muutosta on tarkasteltu samoin kriteerein kuin Tuomisen (1988, 107) tutkimuksessa. Kulutustason katsotaan pysyneen ennallaan, jos kulutusyksikköä kohti laskettu käytettävissä oleva tulo oli vertailuvuoteen mennessä noussut tai laskenut korkeintaan 10 prosenttia. Jos nousua oli yli 10 prosenttia, se oli kohonnut. Jos laskua oli yli 10 prosenttia, se oli alentunut. ²⁶

Useimpien naisleskien kulutustaso muuttui puolison kuolemaa edeltäneeseen vuoteen nähden ainakin vähän (taulukko 33). Työssä käyvillä se yleensä pysyi vähintään ennallaan tai nousi, laskua oli vähän. Kulutusmahdollisuuksien heikkeneminen oli hieman yleisempää 55-59-vuotiaiden työssä käyvien kuin nuorempiin ikäryhmiin kuuluvien perheissä.

Samoin nuorten kotona olevien perheissä kulutustaso yleensä pysyi ennallaan tai nousi. Mitään suurta eroa ei ollut samanikäisiin työssä käyviin verrattuna. Lapseneläkkeillä oli suuri merkitys entisen kulutustason säilymisessä myös puolison kuoleman jälkeen. Myös leskeneläkkeiden taso oli

vanhempia leskiä korkeampi työeläkejärjestelmän asteittaisesta voimaantulosta johtuen.

Vanhemmissa ikäryhmissä kotona olevien kulutustaso pysyi yleensä ennallaan tai aleni, harvoin se nousi. Kulutusmahdollisuudet huononivat 50-54-vuotiaista naisista 60 prosentilla ja 55-59-vuotiaista naisista puolella. Kymmenesosassa 50-54-vuotiaiden naisten perheistä ne heikentyivät erityisen paljon eli olivat enintään puolet avioliiton aikaisesta. Yli 50-vuotiaiden kotona olevien ryhmä tuntui olevan todellinen väliinpuotoajaryhmä kulutustason muutoksella mitattuna.

Taulukko 33. Kulutustason muutos vuonna 1981 leskeytymistä edeltäneeseen vuoteen verrattuna aktiivi-ikäisten naisten toiminnan mukaan

Kulutustason muutos v. 1981	Työssä 1979-83			Kotona 1979-83		
	-49 %	50-54 %	55-59 %	-49 %	50-55 %	55-59 %
Nousi paljon	12	6	8	7	3	1
"-melko paljon	14	13	9	12	3	12
"-vähän	27	24	31	23	8	7
<u>Ennallaan</u>	<u>34</u>	<u>45</u>	<u>34</u>	<u>41</u>	<u>36</u>	<u>30</u>
Aleni vähän	11	12	17	3	36	32
"-melko paljon	2	0	1	10	13	18
"-paljon	0	0	0	4	11	0
Yhteensä	100	100	00	100	100	100

Kulutustason erot näkyvät paitsi leskeksi jääneiden naisten oman toiminnan myös heidän aviomiestensä toiminnan mukaisesti leskeytymistä edeltäneenä vuonna (taulukko 34). Alle 50-vuotiaiden puolisoista noin kolmasosa oli poissa työstä vuonna 1979, 50-54-vuotiaiden puolisoista hieman alle puolet ja 55-64-vuotiaiden puolisoista kolme neljäsosaa.

Kulutusmahdollisuudet huononivat yli puolessa niistä perheistä, joissa mies oli käynyt työssä vaimon ollessa kotona. Tätä harvemmin ne heik-

kenivät niissä perheissä, joissa molemmat puoliset olivat olleet poissa työstä. Näissä perheissä tulot olivat pienentyneet jo ennen leskeytymistä. Tulos on samansuuntainen myös vuonna 1979 työssä käyneitä naisia tarkastellen. Niiden kotona olevien osuus, joilla kulutustaso aleni, oli kolminkertainen työssä käyviin verrattuna.

Taulukko 34. Niiden aktiivi-ikäisten naisleskien osuudet, joiden kulutustaso vuonna 1981 entiseen verrattuna aleni, molempien puolisoitten toiminnan mukaan vuonna 1979

Aviomiehen toiminta v. 1979	Leski työssä vv. 1979-83 %	Leski kotona vv. 1979-83 %
Työssä	16	59
Ei työssä	9	29
Kaikki	13	42

Vuonna 1983 eli kolme vuotta puolison kuoleman jälkeen työssä käyvien kulutustaso oli edelleen parantunut leskeytymistä edeltäneeseen vuoteen verrattuna. Niiden perheiden osuus, joissa se oli vielä alentunut, oli hie- man laskenut kaksi vuotta aikaisemmasta.

Nuorten kotona olevien perheissä kulutustaso oli heikentynyt useammin kuin välittömästi leskeksi jäätyä (vrt. taulukot 35 ja 33). Kun se kaksi vuotta aikaisemmin oli alentunut alle viidesosassa perheistä, osuus oli kaksinkertaistunut vuoteen 1983 mennessä. Alaikäisten lasten määrä oli vähentynyt, ja tästä johtuen myös lapseneläkkeitä saavia perheitä oli entistä vähemmän. Niitä perheitä taas oli enemmän, joissa lesken huollettavana oli aikuisia, opiskelevia lapsia. Kotona olevista joka kolmas naisleski oli ainakin osaksi vastuussa myös 18-25 vuotiaiden opiskelevien lasten toimeentulosta.

Vanhempiin ikäryhmiin kuuluvista, kotona olevista naisista kulutustaso oli edelleen alentunut runsaalla kolmasosalla. Vajaalla puolella se oli kuitenkin noussut, kun osuus jäi kahta vuotta aikaisemmin alle viidesosan. Kulutusmahdollisuuksien paraneminen johtui pääasiassa perherakenteen

muutoksesta, kun aikuistuneet lapset enää harvemmin kuuluivat tämänikäisillä leskillä talouteen. Leskien tulot tosin pienenivät lasteneläkkeiden päätyttyä, mutta käytettävissä olevat tulot toisaalta suhteessa kasvoivat perheen kulutusyksikköluvun pienentyessä.

Taulukko 35. Kulutustason muutos vuonna 1983 leskeytymistä edeltäneeseen vuoteen verrattuna aktiivi-ikäisten naisten toiminnan mukaan

Kulutustason muutos v. 1983	Työssä 1979-83			Kotona 1979-83		
	-49 %	50-54 %	55-59 %	-49 %	50-55 %	55-59 %
Nousi	59	46	41	51	44	49
Ennallaan	33	44	48	12	22	12
Aleni	8	10	11	37	33	39
Yhteensä	100	100	00	100	100	100

Vanhemmissa ikäryhmissä kulutustasoon paranemiseen vaikutti osaksi myös se, että yleisen perhe-eläkkeen rajatuloja korotettiin vuonna 1983. Tämä kohotti myös pientä perhe-eläkettä saavien tulotasoa. Kotona olevista kaksi kolmasosaa sai vuonna 1983 tulosidonnaista yleistä perhe-eläkettä. Työssä käyvistä yleistä perhe-eläkettä sai vain neljäsosa.

Kulutustason muutosten tarkastelu osoitti, että ne olivat vahvasti sidoksissa naisten työssäkäyntiin. Sen lisäksi myös perherakenteen muutoksilla ja lasten ikärakenteella oli merkitystä. Kaikki kotona olevat naiset, jotka leskeksi jäädessään olivat täyttäneet 50 vuotta, saivat yksityisen tai julkisen sektorin perhe-eläkettä. Se ei kuitenkaan aina riittänyt entisen kulutustason ylläpitämiseen, etenkin jos perheessä oli opiskelevia lapsia. Kun kulutustaso vanhemmissa ikäryhmissä vähitellen parani vastuun poistuessa aikuisiksi varttuneista lapsista, niin nuoremmilla leskillä se huononi, kun he vuorostaan joutuivat huolehtimaan opiskelevien lasten toimeentulosta.

Eläkeikäiset naislesket

Vanhuuseläkkeellä olleista, 'sotien ja pulan' sukupolveen kuuluvista naisista joka kolmas oli ollut koko avioliiton ajan kotona. Yhtä moni oli kuitenkin käynyt koko ajan työssä. Kulutusyksikköä kohti lasketun käytettävissä olevan tulon muutosta verrataan 65 vuotta täyttäneiden naisten osalta heidän avioliiton aikaisen toimintansa mukaan. Työssä käyneet on taulukossa 36 ryhmitelty sen mukaan, työskentelivätkö he ennen eläkkeelle siirtymistään vähintään kaksi kolmannesta avioliiton kestosta vai sitä vähemmän.

Tulon vähäistä suhteellista nousua voidaan havaita kaikilla eläkeikäisillä välittömästi leskeksi jäämisen jälkeen. Eroja ei ilmennyt työssäkäynnin mukaan tarkastellen myöskään kolme vuotta myöhemmin. Keskimäärin tulo oli kohonnut lähes viidenneksen siitä, mitä se oli puolison eläessä. Nousun syynä oli pääasiassa se, että vuonna 1983 toteutettiin kansaneläkkeen uudistuksen II A-vaihe, jossa nostettiin tulosidonnaisen kansaneläkkeen tulo rajoja sekä korotettiin eläkkeen eri osien markkamääriä. Vuonna 1983 kansaneläkkeen osuus oli noussut tulolähteenä kolmasosaan, kun se vuonna 1981 muodosti runsaan neljänneksen.

Taulukko 36. Vuosien 1981 ja 1983 kulutusyksikköä kohti laskettu käytettävissä oleva tulo (KOT/KY) leskeytymistä edeltäneeseen vuoteen verrattuna eläkeikäisten naisten avioliiton aikaisen toiminnan mukaan

Toiminta avioliitossa	KOT/KY 1981 (1979=100)	KOT/KY 1983 (1979=100)
Työssä vähintään 2/3	103	117
Työssä alle 2/3	106	118
Ei työssä	103	118
Kaikki	105	118

Suurimmalla osalla eläkeikäisistä kulutustaso säilyi ennallaan tai nousi välittömästi puolison kuoleman jälkeen, vain alle viidesosalla se aleni (taulukko 37). Vaikka tulon keskimääräinen, suhteellinen muutos oli lähes sama kaikissa ryhmissä, niin kulutustason muutoksen mukaista vaihtelua ilmeni jonkin verran avioliiton aikaisen toiminnan mukaan tarkasteltuna. Eniten paranivat niiden naisleskien kulutusmahdollisuudet, jotka olivat käyneet työssä vähintään kaksi kolmannesta avioliiton kestosta. Työssä käyneet saivat yleensä omaa työeläkettä, joka nosti kulutustasoa.

Taulukko 37. Kulutustason muutos vuonna 1981 leskeytymistä edeltäneeseen vuoteen verrattuna eläkeikäisten naisten avioliiton aikaisen toiminnan mukaan

Kulutustason muutos v. 1981	Työssä vähint. 2/3 %	Työssä alle 2/3 %	Ei työssä %
Nousi paljon	0	10	3
-"- melko paljon	4	3	7
-"- vähän	37	12	23
<u>Ennallaan</u>	<u>42</u>	<u>56</u>	<u>47</u>
Aleni vähän	16	14	17
-"- melko paljon	0	5	3
-"- paljon	0	0	0
Yhteensä	100	100	100

Eläkeikäisten kulutustaso oli yleisesti ottaen parantunut tutkimuksen seurantaavuoteen 1983 mennessä. Avioliiton aikana eniten työssä käyneistä se oli noussut kahdella kolmasosalla. Myös muissa ryhmissä kulutusmahdollisuudet olivat lisääntyneet runsaalla puolella leskistä. 'Sotien ja pulan' sukupolveen kuuluvien väliset erot eivät yhtä selvästi liittyneet avioliiton työssäkäyntiin kuin nuoremmissa ikäryhmissä. Kummankin puolison ollessa eläkkeellä perheen tulot olivat pienentyneet jo ennen leskeytymistä.

Käsitys toimeentulosta

Kun leskiltä kysyttiin, miten heidän toimeentulonsa oli muuttunut leskeytymistä edeltäneeseen vuoteen verrattuna, niin vastaukset eivät kaikissa kohdin vastanneet kulutustason muutoksia. Seuraavassa on esitetty aktiivi-ikäisten naisten käsitykset toimeentulon muutoksesta.

Taulukko 38. Käsitys toimeentulon muutoksesta aktiivi-ikäisten naisleskien toiminnan mukaan

Toimeentulo v:een 1979 verrattuna	Työssä 1979-83			Kotona 1979-83		
	-49 %	50-54 %	55-59 %	-49 %	50-54 %	55-59 %
Paljon parempi	3	2	1	2	0	9
Vähän parempi	22	15	17	20	11	11
Ennallaan	32	43	45	22	52	32
Vähän huonompi	27	28	15	20	24	29
Paljon huonompi	16	12	22	36	13	19
Yhteensä	100	100	00	100	100	100

Taulukossa 38 kiinnittävät huomiota niiden naisleskien melko korkeat osuudet, joiden mielestä toimeentulo oli huonontunut leskeytyksen jälkeen. Työssä käyvien ja kotona olevien naisten vastauksissa on kuitenkin systemaattisuutta siinä mielessä, että vanhinta ikäryhmää lukuunottamatta työssä käyvät arvioivat kotona olevia useammin toimeentulonsa parantuneen. Jos keskimmäistä ikäryhmää ei oteta huomioon, niin kotona olevista taas useammat kuin työssä käyvistä katsoivat toimeentulonsa huonontuneen, mikä vastaa myös kulutustason muutoksen mukaisia eroja näissä ryhmissä. Yleensä toimeentulon arveltiin huonontuneen useammin kuin mitä kulutustason muutoksen tarkastelu osoitti (vrt. taulukko 33).

Eläkeikäisillä vastauseroja ilmeni varsin vähän avioliiton aikaisen toiminnan mukaan tarkasteltuna. Neljäsosa arveli toimeentulonsa parantuneen,

alle puolet sen pysyneen ennallaan ja vajaa kolmasosa sen huonontuneen. Toimeentulon arveltiin yleensä huonontuneen useammin kuin mitä kulutustason muutos osoitti, sillä tutkimuksen seurantavuonna 1983 se oli selvityksen mukaan alentunut enää alle kymmenesosalla eläkeikäisistä.

5.3.2

Toimeentulon taso

Edellisen luvun tarkastelu koski kulutustason suhteellista muutosta leskiperheiden sisällä. Tarkastelu ei paljastanut, mitä eroja leskien tulotasossa oli. Tässä luvussa on tarkoitus verrata leskien tulotasoa väestön keskimääräiseen tulotasoon, jolloin myös leskiperheiden väliset erot tulevat näkyviin.

Tilastokeskus tekee säännöllisin väliajoin väestöä edustavia kotitaloustutkimuksia, joiden perusteella kuvataan erilaisten kotitalouksien toimeentuloa, kulutuksen tasoa ja rakennetta. Kotitalouksia tarkastellaan niiden elinvaiheen mukaan, joita edustavat eri-ikäiset yksinäiset, yksinhuoltajat, lapsettomat avioparit ja kahden huoltajan lapsiperheet sekä muut taloudet. Erilaisia kotitalouksia verrataan toisiinsa kuluttajayksikköluvun perusteella. Kotitalouden kuluttajayksiköt lasketaan OECD:n suosituksen mukaisesti siten, että ensimmäinen aikuinen saa arvon 1, seuraavat aikuiset arvon 0.7 ja lapset arvon 0.5. Lapsiksi luetaan ainoastaan alle 18-vuotiaat perheenjäsenet (Kotitaloustiedustelu 1981, Osa 2, 5) ²⁷.

Kun naisleskien perheisiin sovelletaan kotitaloustiedustelussa käytettyjä OECD:n kulutusyksikköarvoja, niin niiden käytettävissä olevia tuloja voidaan periaatteessa verrata väestön keskiarvoon, vaikka tarkastelua ei suoritetaakaan elinvaiheittain.

OECD:n kulutusyksikköluvun perusteella laskettuna alle 60-vuotiaiden naisleskien keskimääräinen käytettävissä oleva tulo kulutusyksikköä kohti vastasi vuonna 1981 kotitaloustiedustelun keskiarvoa. Leskien tulon suhde väestön tuloon on 101, kun väestön keskiarvo on 100. Taulukosta 39 voi nähdä, että perheiden käytettävissä olevat tulot kuitenkin vaihtelivat leskien toiminnan mukaan tarkasteltuna. Eroja aiheutti se, että työssä käyvien pääasiallinen tulolähde olivat ansiotulot muodostaen noin kaksi

kolmasosaa perheen bruttotuloista, kun taas kotona olevien tulot koostuivat pääasiassa eläketuloista.

Käytettävissä oleva tulo oli työssä käyvien perheissä noin viidenneksen väestön keskimääräistä suurempi. Kotona olevien perheissä se jäi keskimäärin noin kolmanneksen väestön keskiarvoa pienemmiksi. Työssä ja kotona olevien tulotasossa oli sitä enemmän eroa, mitä vanhemmista naisista oli kysymys. Vanhimpaan ikäryhmään kuuluvat asuivat jo yleensä yksin, jolloin esimerkiksi työtulot jäivät kokonaan heidän omaan käyttöön.

Alle 50-vuotiaiden, kotona olevien naisleskien perheissä kulutusyksikköä kohti laskettu tulo jäi keskimäärin viidenneksen väestön keskimääräistä alemmaksi, työssä käyvillä se nousi saman verran sitä korkeammaksi. Kotona olevien 50-54-vuotiaiden tulo oli väestön keskiarvoon suhteutettuna jonkin verran suurempi kuin tätä vanhempien leskien, joiden tulo jäi samanikäisiin työssä käyviin verrattuna yli puolta pienemmäksi. Kuten jäljempänä voi todeta, 55-59-vuotiailla se oli myös eläkeikäisiä alempi.

Taulukko 39. Vuoden 1981 OECD-kulutusyksikköä kohti laskettu, väestön keskiarvoon suhteutettu käytettävissä oleva tulo (KOT/OECD-KY) aktiivi-ikäisten naisleskien toiminnan mukaan

KOT/OECD-KY vuonna 1981 (väestön keskiarvo = 100)		
Lesken ikä v. 1979	Leski työssä vv. 1979-83	Leski kotona vv. 1979-83
-49 v.	120	83
50-54 v.	117	70
55-59 v.	129	60
Kaikki	121	69

Hannu Uusitalo (1988, 120) vertasi kotitaloustiedustelun aineistolla eri tyyppisten perheiden käytettävissä olevia tuloja vuonna 1981 väestön kes-

kimääräiseen ja totesi yksinäisten tulotason olevan yksinhuoltajia korkeampi. Taulukosta 40 käy esille, että tämä piti paikkansa myös naisleskien kohdalla.

Yksinäisten työssä käyvien tulotaso oli selvästi muita korkeampi. Myös lapsiperheissä se ylitti väestön keskimääräisen, jos leski kävi työssä. Niissä perheissä se jäi kuitenkin muita työssä käyviä alemmaksi, joissa lesken huollettavana oli aikuisia, opiskelevia lapsia. Kotona olevien naisten tulotaso ei juuri vaihdellut perhetyypin mukaan. Kulutusyksikköä kohti laskettuna se ei yksinäisillä ollut paljon korkeampi kuin lapsiperheissä.

Taulukko 40. Vuoden 1981 OECD-kulutusyksikköä kohti laskettu, väestön keskiarvoon suhteutettu käytettävissä oleva tulo aktiivi-ikäisten naisleskien perhetyypin ja toiminnan mukaan

KOT/OECD-KY 1981 (väestön keskiarvo = 100)		
Perhetyyppi v. 1981	Leski työssä vv. 1979-83	Leski kotona vv. 1979-83
Yksinäinen	133	70
Vain alle 18-v. lapsia	114	65
Alaikäisiä ja 18-25-v., huollettavia lapsia	103	(67)
Kaikki	121	69

Taulukossa 41 tarkastellaan vuoden 1981 käytettävissä olevan, väestön keskimääräiseen suhteutetun tulon jakautumista leskiperheissä. Ja-kaumasta selviää leskiperheiden hajonnan lisäksi se, miten suuri osa niistä alitti Peter Townsandin (1979, 248) suhteellisen köyhyysrajan. Townsend katsoi perheen jäävän suhteellisen köyhyysrajan alapuolelle, jos sen nettotulo oli alle 50 prosenttia väestön keskimääräisestä tulosta. 28

Townsend tarkasteli perheiden nettotuloja perhetyypin mukaan, jossa oli otettu huomioon perheenjäsenten ikä ja lukumäärä. Tässä mielessä kulu-

Tulon suhteellinen muutos oli eläkeikäisillä varsin sama vuonna 1981 riippumatta siitä, kävikö leski avioliiton aikana työssä vai ei (vrt. taulukko 36). Väestön keskimääräistä tuloa mittapuuna pitäen niiden eläkeikäisten tulotaso oli kuitenkin muita korkeampi, jotka olivat käyneet vähintään kaksi kolmasosaa avioliiton kestosta työssä. Oma työeläke nosti heidän tulotasoaan muihin naisiin verrattuna. Vähemmän aikaa työssä käyneet eivät sen sijaan poikenneet koko avioliiton ajan kotona olleista. Työssäolo ehkä ajoittui ennen työeläkejärjestelmän voimaantuloa, joten se ei kartuttanut työeläkettä tai karttumisaika jäi lyhyeksi. Toisaalta pienikin oma työeläke vähentää kansaneläkettä, joten näiden ryhmien välille ei päässyt syntyämään eroa.

Eläkeikäisten toiminta avioliitossa	KOT/OECD-KY 1981 (väestön keskiarvo = 100)
Työssä vähintään 2/3	86
Työssä alle 2/3	69
Ei työssä	68
Kaikki	75

Uusitalo (1988, 120) sai vuonna 1981 eläkeikäisten yksinäisten tulon suhdeluksi 82 väestön keskiarvon ollessa 100. Eläkeikäisten, palkansaaja-väestöön kuuluvien yksinäisten leskien suhdeluku on 79, kun myös mieslesket ovat mukana tarkastelussa. Leskien tulotaso oli tämän perusteella väestöä hieman alempi. Siihen oli osittain syynä se, että naisten osuus oli suurempi leskiryhmässä kuin väestössä. Miehet ovat eläkeläisinäkin naisia parempituloisia.

Taulukossa 42 on esitetty vuoden 1981 käytettävissä olevan, kulutusyksikköä kohti lasketun tulon jakautuminen eläkeikäisillä naisilla avioliiton toiminnan mukaan. Silmiinpistävää on se, että kotona olleiden ja samoin myös avioliitossa vähemmän aikaa työskennelleiden ryhmissä tulo jäi suurimmaksi osaksi alle 80 prosentin keskiarvosta. Osuus oli korkea myös niillä leskillä, jotka olivat käyneet eniten työssä avioliiton aikana.

Taulukko 42. Vuoden 1981 OECD-kulutussyksikköä kohti lasketun, väestön keskiarvoon suhteutetun käytettävissä olevan tulo jakauma eläkeikäisten naisten avioliiton aikaisen toiminnan mukaan

KOT/OECD-KY (väestön keskiarvo = 100)	Työssä vähint. 2/3 %	Työssä alle 2/3 %	Ei työssä %
150+	9	3	2
100-149	13	5	8
80-99	17	11	3
50-79	56	77	77
-49	5	4	10
Yhteensä	100	100	100

Työssä käyneiden ja kotona olleiden eläkeikäisten välillä oli kuitenkin eroa sillä tavoin, että niiden osuus, joilla tulo jäi alle puolen keskiarvosta, oli kotona olleilla kaksi kertaa korkeampi kuin työssä käyneillä. Kuten taulukosta 41 saattoi nähdä, myös aktiivi-ikäisten keskinäisessä vertailussa huono-osaisin ryhmä olivat kotityötä tekevät 50-54- ja 55-59-vuotiaat naislesket, jotka eivät olleet vielä eläkkeellä. Huomattavalla osalla heistä tulot jäivät Townsandin määrittelemän köyhyysrajan alapuolelle.

Vähintään kaksi kolmasosaa avioliiton kestosta työskennelleiden ero muihin verrattuna tulee esille myös tarkasteltaessa väestön keskiarvon ylittävien osuuksia. Eniten työssä käyneistä noin viidesosalla tulo ylitti väestön keskimääräisen, muissa ryhmissä osuus jäi puolta pienemmäksi. Työssäkäynnin merkitys leskeytymisen jälkeiseen toimeentuloon tuli näin esiin myös eläkeikäisten naisten kohdalla, joskin eri ryhmien väliset erot olivat suhteellisen vähäisiä aktiivi-ikäisiin verrattuna.

5.3.3

Pienituloiset leskiperheet

Toimeentulotukinormin alittaneita perheitä oli koko tutkimusaineistossa lukumääräisesti vähän. Tuomisen (1988, 145-146) tutkimuksessa todetaan, että miehen kuolemaa seuranneena vuonna näiden perheiden osuus naisleskien perheistä oli kuusi prosenttia. Kaikista vähimmäistason alapuolelle jääneistä naisleskistä peräti 67 prosenttia ei ollut toiminut missään ammatissa avioliittonsa aikana, kun taas normin ylittäneiden ryhmässä ammatissa toimimattomia naisia oli vain 22 prosenttia.

Seuraavassa tarkastellaan niitä leskiperheitä, joissa perheen tulot jäivät yhteiskunnan asettaman toimeentulotukinormin alapuolelle vuosina 1981 ja 1983. Kysymys on siis käytettävissä olevasta tulosta perhettä, ei kuluksyksikköä kohti. Eri tyyppisten perheiden toimeentulotuen rajat perustuvat sosiaalihallituksen normeihin vuonna 1981 (Sailas 1987, 14). Vuoteen 1983 on sovellettu samoja normeja, mutta vuoden 1983 rahanarvoon korotettuina.

Vähimmäistasoisen toimeentulon alapuolelle jäämisen ja naisten työssä käymisen yhteys tuli esille myös tarkasteluryhmissä. Toimeentulotukinormin alitti tai sitä sivusi vuonna 1981 vain yksi prosentti niistä perheistä, joissa naisleski kävi vuosina 1979-83 työssä. Vuonna 1983 normin alittavia perheitä ei tässä ryhmässä juuri ollut. Vuosina 1981 ja 1983 toimeentulotukinormin alittaneiden perheiden osuudet on tästä syystä esitetty taulukossa 43 ainoastaan niiden leskien osalta, jotka olivat tarkasteluvuosina poissa työstä. Taulukossa on toimeentulotukinormin alittaneiden lisäksi esitetty niiden perheiden osuudet, joiden tulo sivusi normia. Normia sivunneissa perheissä tulo ylitti toimeentulotukinormin enintään 25 prosentilla. Normia sivunneiden perheiden määrittely noudattaa edellä mainitun Raija Sailaksen tutkimuksen määrittelyä.

Runsas neljäsnes kotona olevien perheistä jäi vuonna 1981 toimeentulotukinormin alapuolelle. Suhteellisesti yhtä paljon oli niitä, joissa tulo sivusi normia. Alle 50-vuotiaiden perheissä osuudet jäivät vanhempia ikäryhmiä pienemmiksi vuonna 1981, mutta kaksi vuotta myöhemmin tilanne oli päinvastainen. Toimeentulotukinormin alittaneiden osuus oli kaksi kertaa suurempi kuin välittömästi leskeksi jäämisen jälkeen. Vanhemmis-

sa ikäryhmissä normin alittaneiden osuudet olivat taas voimakkaasti laskeneet vuoteen 1983 mennessä.

Taulukko 43. Toimeentulotukinormin vuosina 1981 ja 1983 alittaneiden ja sitä sivunneiden osuudet aktiivi-ikäisten, leskeysajan kotona olleiden naisten perheistä

Lesken ikä v. 1979	Vuonna 1981		Vuonna 1983	
	Normin alitta- neet %	Normia sivun- neet %	Normin alitta- neet %	Normia sivun- neet %
-49 v.	11	21	22	10
50-54 v.	29	31	12	12
55-59 v.	38	25	7	32
Kaikki	28	27	12	20

Vuosien 1981 ja 1983 muutokset toimeentulotukinormin alittaneiden perheiden osuuksissa vastaavat taulukossa 35 havaittuja kulutustason muutoksia. Kulutustasohan aleni välittömästi puolison kuoleman jälkeen erityisen paljon vanhempiin ikäryhmiin kuuluvilla, kotona olevilla naisilla. Perhekoon muutokset ja yleisen perhe-eläkkeen korotukset nostivat näiden leskien kulutustasoa vuoteen 1983 mennessä, kun taas alle 50-vuotiailla naisilla se aleni entisestään. Alaikäisten, lapseneläkettä saaneiden lasten luku oli vähentynyt, mutta huollettavia, opiskelevia lapsia oli aikaisempaa enemmän. Tulot siis pienenevät perhekoon pysyessä samana.

Toimeentulotukinormin alittavia yksinäisiä, kotona olevia naisia oli vuonna 1983 vähemmän kuin kaksi vuotta aikaisemmin. Taulukon 44 mukaan normin alittaneita oli vähemmän myös niiden perheiden joukossa, joissa oli alaikäisiä lapsia. Sen sijaan niistä perheistä, joissa oli opiskelevia lapsia, toimeentulotukinormin alapuolelle jäi suhteellisesti lähes yhtä moni kuin kaksi vuotta aikaisemmin. Perhetyyppi on määritelty kunkin tarkasteluvuoden mukaan.

Taulukko 44. Toimeentulotukinormin vuosina 1981 ja 1983 alittaneiden ja sitä sivunneiden osuudet aktiivi-ikäisistä, kotona olleista naisista perhetyypin mukaan

Perhetyyppi	Vuonna 1981		Vuonna 1983	
	Normin alittaneet %	Normia sivunneet %	Normin alittaneet %	Normia sivunneet %
Yksinäinen	30	23	10	22
Vain alle 18-v. lapsia	23	39	9	19
Alaikäisiä ja 18-25-v., huollettavia lapsia	27	27	25	12

Toimeentulotukinormin vuonna 1981 alittavien osuudet olivat eläkeikäisillä samat kuin Townsendin suhteellisen köyhyysrajan alapuolelle jäävien osuudet (vrt. taulukot 45 ja 42). Eniten normin alittaneita oli niissä leskissä, jotka eivät olleet käyneet työssä avioliiton aikana. Heillä samoin kuin avioliiton kestosta vähemmän kuin kaksi kolmannesta työskennelleiden ryhmässä myös toimeentulotukinormia sivunneiden osuudet olivat muita työssä käyneitä korkeammat. Normin alittaneita oli vuonna 1983 enää koko avioliiton ajan kotona olleiden ryhmässä. Tulolähteet olivat pysyneet samoina, mutta eläkkeiden korotukset, varsinkin kyseisenä vuonna toteutettu kansaneläkkeen uudistuksen II A-vaihe, nostivat muiden pientuloisten eläkeikäisten elintason toimeentulotukirajan yläpuolelle. Myös normia sivunneiden osuus oli voimakkaasti laskenut. Normia sivunneita oli vähiten niissä eläkeikäisissä, jotka olivat työskennelleet vähintään kaksi kolmannesta avioliiton kestosta.

Taulukko 45. Toimeentulotukinormin vuosina 1981 ja 1983 alittaneiden ja sitä sivunneiden osuudet eläkeikäisistä naisista avioliiton aikaisen toiminnan mukaan

Toiminta avioliitossa	Vuonna 1981		Vuonna 1983	
	Normin alitta- neet %	Normia sivun- neet %	Normin alitta- neet %	Normia sivun- neet %
Työssä vähint. 2/3	5	27	0	10
Työssä alle 2/3	4	40	0	25
Ei työssä	10	38	3	21
Kaikki	6	35	1	19

Osalla naisleskistä toimeentulotukirajan alittamisena ilmenevä köyhyys oli ohimenevä ilmiö, joka liittyi perherakenteen muutoksiin. Myös monien tutkimusten mukaan (esim. Bassi 1988, 95; Millar & Glendinning 1987, 15; Norris 1987, 79-80) avioliiton päättyminen lisää naisten köyhyyttä, on puhuttu köyhyiden 'naisistumisesta'. Toisaalta useimmilla köyhyys ei ole pysyvää, vaan siitä on mahdollista päästä eroon. Köyhyyttä tutkiessaan Bruce Klein ja Philip Rones (1989, 10) tekivät havainnon, että kunakin ajankohtana neljäsosaa amerikkalaisesta väestöstä voitiin pitää köyhänä, mutta vain kolmella prosentilla köyhyys näytti pysyvältä olotilalta. Perheen olosuhteiden muutosten, kuten esimerkiksi avioeron tai puolison kuoleman seurauksena köyhtyneillä perherakenteen muutokset näyttävät merkitsevän paljon sekä köyhyiden syntymisessä että siitä irtautumisessa (Kniesner et al 1988, 89).

Staffan Marklund (1990, 130) korostaa kuitenkin, että Pohjoismaissa naisten köyhtymistä ei enää liitetä niinkään perherakenteen hajoamiseen kuin naisten asemaan työmarkkinoilla. Naisia köyhyys kohtaa useammin kuin miehiä myös puuttuvien sosiaaliturvaetuuksien muodossa. Tämä piti paikkansa myös leskeksi jääneiden naisten kohdalla, sillä perherakenteen muutoksista huolimatta toimeentulotukiköyhyys ei koskenut ansiotyössä olevia naisia. Puuttuvat sosiaaliturvaetudet tulivat näkyviin niillä eläke-

ikäisillä, jotka eivät olleet käyneet työssä avioliiton aikana. Heillä toimeentulotukinormin alittaneiden osuus oli kumpanakin tarkasteluvuonna työssä käyneitä korkeampi.

Köyhtymiseen ja pienituloisuuteen yhdistyy usein vähäinen varallisuus ja muu huono-osaisuus. Esimerkiksi Matti Heikkilä (1989, 228) näkee perinteisen köyhyyden liittyvän puutteelliseen asumiseen ja terveyteen sekä epävakaaseen työmarkkina-asemaan. Urho Rauhala (1989, 45) liittää huono-osaisuuteen taloudellisen, sosiaalisen ja terveydellisen huono-osaisuuden, vallankäytöstä ja osallistumisesta syrjäytymisen sekä koulutuksesta, työmarkkinoilta ja asuntomarkkinoilta syrjäytymisen.

Leskien varallisuuden muutosten tutkiminen osoittautui hankalaksi siitä syystä, että esimerkiksi omistusasunnoista puolet oli leskeytymisen jälkeen kuolinpesän hallinnassa.

Alle 60-vuotiaiden leskien asumista vuosina 1979 ja 1983 tarkastellaan tässä kuitenkin asunnon hallintasuhteen perusteella, jota kysyttiin haastattelussa. Niitä leskeysajan kotona olleita, joiden perheissä tulot alittivat vuonna 1981 toimeentulotukinormin tai sivusivat sitä, verrataan muihin kotona olleisiin ja työssä käyneisiin naisiin.

Asunnon hallintasuhteen muutokset kolme vuotta puolison kuoleman jälkeen on esitetty taulukossa 46. Ennen leskeytymistä ja sen jälkeen omistusasunnossa asuminen oli pääasiallisin asumistapa, vain pieni osa leskistä asui vuokra-asunnossa. 'Muu asunto' tarkoittaa yleisimmin työsuhdesuntaa tai sukulaisten omistamaa asuntoa.

Toimeentulotukinormin alittaneet tai sitä sivunneet lesket asuivat ennen leskeytymistä muita kotona olleita tai työssä käyneitä naisia yleisemmin vuokra-asunnossa. Tässä ryhmässä vuokra-asunnossa asuminen ei ollut vähentynyt vuoteen 1983 mennessä, kuten oli käynyt muissa ryhmissä. Asunnon hallintasuhteen perusteella arvioituna leskeytymisen jälkeinen asumistilanne oli jokseenkin sama kuin sitä ennen.

Muut leskeysajan kotona olleet naiset asuivat ennen leskeytymistä muita ryhmiä yleisemmin omistusasunnossa. Sen jälkeen omistusasunnossa asuvien osuus vielä lisääntyi, kun työsuhdeasunnosta tai sukulaisten omistamasta asunnosta muutettiin omaan asuntoon. Työssä käyviä tarkastellen omistusasunnossa asuvien osuus oli ennen leskeksi jäämistä sama kuin

toimeentulotukinormin alittaneilla tai sitä sivunneilla naisilla, mutta sen jälkeen vuokra-asunto tai työsuhdeasunto vaihtui usein omaan asuntoon.

Taulukko 46. Asunnon hallintasuhte ennen leskeytymistä ja sen jälkeen niillä aktiivi-ikäisillä, kotona olleilla naisilla, joiden tulo vuonna 1981 alitti toimeentulotukinormin tai sivusi sitä, muihin kotona olleisiin tai työssä käyneisiin naisiin verrattuna

Tarkasteluvuosi ja lesken toiminta v. 1979-83	Omistus-asunto %	Vuokra-asunto %	Muu asunto %	Yht. %
Vuonna 1979:				
Kotona olleet naiset, joiden tulot alittivat/sivusivat toimeentulotukinormia	67	30	3	100
Muut kotona olleet naiset	79	11	10	100
Työssä käyneet naiset	67	22	11	100
Kaikki	69	22	9	100
Vuonna 1983:				
Kotona olleet naiset, joiden tulot alittivat/sivusivat toimeentulotukinormia	68	30	2	100
Muut kotona olleet naiset	91	8	1	100
Työssä käyneet naiset	80	15	5	100
Kaikki	80	17	3	100

Aktiivi-ikäisten toimeentulotukinormin alittaneiden tai sitä sivunneiden naisten perheet olivat myös muun varallisuuden kuten kesämökin ja auton omistuksen suhteen vähävaraisempia kuin muut lesket. Tähän ryhmään kuuluvien perheissä kesämökki oli varsin harvinainen jo ennen puolison kuolemaa, ja lähes kaikki olivat luopuneet siitä haastatteluvuoteen mennessä. Muissa ryhmissä kesämökki oli sen sijaan yhtä yleinen leskeytymisen jälkeen kuin sitä ennen, työssä käyvien joukossa kesämökin omistus oli jopa hieman lisääntynyt.

Toimeentulotukinormin alittaneiden tai sitä sivunneiden perheissä myös auton omistaminen oli muita ryhmiä harvinaisempaa jo ennen leskeksi jäämistä, ja sen omistus väheni edelleen puolison kuoltua. Osa muistakin leskistä luopui autosta puolison kuoltua, muita harvemmin näin tapahtui työssä käyvien kohdalla. Auton omistus oli näissä perheissä jo puolison eläessä muita ryhmiä yleisempää.

Taulukko 47. Kesämökin ja auton omistaneiden osuudet ennen leskeytymistä ja sen jälkeen niistä aktiivi-ikäisistä, kotona olleista naisista, joiden tulo vuonna 1981 alitti toimeentulotukinormin tai sivusi sitä, muihin kotona olleisiin tai työssä käyneisiin naisiin verrattuna

Toiminta vv. 1979-83	Kesämökin omistus		Auton omistus	
	1979	1984	1979	1983
	%	%	%	%
Kotona olleet naiset, joiden tulot alittivat/sivusivat toimeentulotukinormia	9	1	38	19
Muut kotona olleet naiset	23	23	48	19
Työssä käyneet naiset	23	25	66	47
Kaikki	21	21	60	40

Eläkeikäisten asumisessa ei ollut yhtä suuria eroja kuin aktiivi-ikäisten välillä. Ennen leskeytymistä eläkeikäiset asuivat hieman yleisemmin omistusasunnossa kuin aktiivi-ikäiset. Leskeytymisen jälkeen tilanne muuttui päinvastaiseksi, kun omistusasumisen osuus väheni ilmeisesti perinnönjaoista johtuen. Vuokra-asunnossa samoin kuin sukulaisen omistamassa asunnossa asuminen taas lisääntyi. Toimeentulotukinormin alittaneet ja sitä sivunneet eläkeikäiset asuivat muita yleisemmin sukulaisten omistamassa asunnossa, muihin ryhmiin kuuluvat taas heitä yleisemmin vuokra-asunnossa. Aktiivi-ikäisiin verrattuna kesämökin omistaminen oli vähäistä, eikä tässä ilmennyt oleellista muutosta leskeytymisen jälkeen. Puolison eläessäkin vain harvoissa eläkeikäisten perheissä oli auto, leskeytymisen jälkeen vieläkin harvemmissa.

5.4

Työstä poissaolon vaikutukset eläkkeen karttumiseen

5.4.1

Työeläkejärjestelmän voimassaoloaikana avioituneet

Työeläkejärjestelmä tuli voimaan vuonna 1962. Työeläkkeen karttumisprosentti on 1,5 prosenttia vuosiansioista, joten täyden 60 prosentin vanhuuseläkkeen saaminen edellyttää 40 vuoden työssäoloa. Vuonna 1980 leskeksi jääneille naisille ja miehille oli siihen mennessä ehtinyt kertyä enintään 18 eläkettä kartuttavaa työvuotta järjestelmän voimassaoloaikana. Jokainen vuosi, jonka leski oli ollut poissa työstä, vähensi vastaavasti karttumisaikaa.

Suurella osalla leskeksi jääneistä naisista oli ollut työstä poissaoloja lasten tai kodinhoidon takia. Vaikka poissaolojen kestot olivat nuoremmissa ikäryhmissä lyhentyneet, niin edelleen ne olivat naisten ja miesten työssäolon kestoa eniten erotteleva tekijä. Tässä luvussa tarkastellaan, miten paljon naisten palkaton kotityö ja lastenhoito avioliitossa lyhensivät naisten työeläkkeen karttumisaikaa. Sukupuolten välisten karttumisaikojen erojen selvittämiseksi leskeksi jääneitä naisia verrataan miesleskiin.

Työeläkejärjestelmän suhteellisesta nuoruudesta ja asteittaisesta voimaantulosta johtuen tutkimuksessa ei ole ihanteellista tarkasteluryhmää lastenhoidon aiheuttamien työstä poissaolojen selvittämiseksi. Nuorissa avioliitoissa perheenmuodostus jäi kesken, ja vanhoissa avioliitoissa lastenhoito oli jo osittain ohi siinä vaiheessa, kun järjestelmä tuli voimaan.

Lasten- tai kodinhoidon aiheuttamien työstä poissaolojen kestoja on mahdollista arvioida ainoastaan niillä naisilla, jotka avioituivat työeläkejärjestelmän ollessa voimassa. Ainoastaan heillä kaikki työssäolo avioliiton aikana kartutti eläkettä. Koska työeläke alkaa karttua vasta 23 vuoden iässä, *tarkastelujoukko on rajattu vuonna 1962 tai sen jälkeen avioituneisiin naisiin, jotka naimisiin mennessään olivat täyttäneet 23 vuotta.* Ennen 23 vuoden ikää naimisiin menneistä ei tiedetä, kuinka suuri osa työssäolo-vuosista kartutti eläkettä.

1960- ja 1970-luvuilla avioituneet, 'suuren murroksen' sukupolveen kuuluvat naiset olivat leskeksi jäädessään varsin nuoria leskien yleiseen ikära-

kenteeseen verrattuna. Edellä mainitun rajauksen lisäksi tarkastelu on rajattu leskeksi jäädessään *alle 45-vuotiaisiin naisiin, joiden perheessä oli lapsia ennen puolison kuolemaa*. Vanhuuseläkkeelle nämä naiset siirtyvät vasta vuodesta 2001 lähtien. Edellisestä luvusta poiketen tarkastelun piiriin kuuluvat myös ne, jotka olivat menneet uuteen avio- tai avioliittoon.

Alle 35-vuotiaista naisista yli 80 prosenttia oli käynyt avioliiton aikana ansiotyössä, 35-44-vuotiaista yli 90 prosenttia. Työssäkäynnin yleisyydestä huolimatta kahdella kolmasosalla oli kuitenkin työstä poissaoloja lasten- tai kodinhoidon takia. Taulukosta 48 nähdään, että lastenhoitojaksojen kestoissa oli eroja myös nuorimpien leskien välillä. Alle 35-vuotiailla työkatkot olivat kestäneet keskimäärin vajaat 2,5 vuotta, 35-39-vuotiailla hieman alle kolme vuotta ja 40-44-vuotiailla neljä vuotta. Avioliiton kestoon verrattuna työstä poissaolo oli 35-44-vuotiailla vienyt noin neljänneksen potentiaalisesta työssäoloajasta.

Taulukko 48. Työssäolo- ja työstä poissaolovuosien määrä avioliiton aikana sekä avioliiton keskimääräinen kesto leskeksi jääneillä naisilla

Lesken ikä v. 1980	Työvuodet avioliiton aikana	Työstä poissaolovuodet Lasten/ kodin- hoito	Muu poissaolo	Avioliiton keskimäär. kesto vuosissa
Alle 35 v.	3,7	2,3	0,2	6,2
35-39 v.	8,8	2,8	0,1	11,7
40-44 v.	9,3	4,1	1,1	14,5

Tarkastelun piiriin kuulumattomilla, ennen 23 vuoden ikää avioituneilla lastenhoitojaksot olivat edellä mainittuja noin 1-1,5 vuotta pitempiä. Naimisiin he olivat menneet keskimäärin 20-21 vuoden iässä, joten työkatkot ajoittunevat ainakin osaksi ennen työeläkkeen karttumisajan alkua. Hyvin nuorella iällä avioituneiden naisten muita pitemmät työkatkot vastaavat niitä huomioita, joita todettiin koulutuksen ja työssäkäynnin yhteydestä luvussa 5.1.5. Yhtäjaksoinen työssäkäynti näytti olevan yhtey-

dessä koulutuksen, esimerkiksi ammatillisen koulutuksen tasoon. Myös ennen 23 vuoden ikää naimisiin menneet naiset olivat saaneet keskimääräistä vähemmän ammatillista koulutusta.

Niillä tarkasteluryhmän naisilla, jotka olivat ilmoittaneet vähintään vuoden kestäneitä poissaoloja lasten- tai kodinhoidon takia, työkatkot olivat keskimäärin pitempiä kuin koko ikäryhmälle lasketut (taulukko 49). Alle 35-vuotiaana leskeksi jääneet naiset olivat hoitaneet lapsia keskimäärin 3,5 vuotta, 35-39-vuotiaat 5,3 vuotta ja 40-44-vuotiaat 7,5 vuotta.

Maksimaalisesti työeläke karttuu 42 vuoden ajalta. Taulukosta 49 voi todeta, että lasten- ja kodinhoidon vuoksi menetetyt työajan osuus maksimaalisesta eläkettä kartuttavasta työajasta nousee ikäryhmittäin. Osuudet on taulukossa esitetty myös erikseen niillä naisilla, joilla työstä poissaolo lasten- ja kodinhoidon takia oli kestänyt vähintään vuoden.

Ikäryhmittäin laskettuna lasten- ja kodinhoidon aiheuttamat työkatkot merkitsevät 5-10 prosentin menetystä potentiaalisesta työssäoloajasta. Vähintään vuoden pituisia työkatoja pitäneillä työajan menetys vaihteli iästä riippuen 8-18 prosentin välillä. Heillä osuudet olivat lähes kaksi kertaa suuremmat kaikkiin verrattuna. Eläkkeen kannalta menetys tarkoittaa esimerkiksi 40-44-vuotiaiden ikäryhmässä sitä, että 7,5 vuoden työstä poissaolo eli 17,9 prosentin vähennys maksimaalisesta työssäoloajasta pienentäisi täyden 60 prosentin eläkkeen 49 prosenttiin.

Taulukko 49. Lasten- ja kodinhoiton aiheuttaman työstä poissaolon keskimääräinen kesto ja sen osuus eläkkeen maksimaalisesta 42 vuoden karttumisajasta kaikilla leskeksi jääneillä naisilla ja vähintään vuoden työkatkoja ko. syystä ilmoittaneilla

Lesken ikä v. 1980	Kaikki naislesket		Lasten- ja kodinhoiton takia vähintään vuoden työkatkoja ilmoittaneet	
	Lasten- ja kodinhoito- vuodet	Osuus 42 vuodesta %	Lasten- ja kodinhoito- vuodet	Osuus 42 vuodesta %
Alle 35 v.	2,3	5,5	3,5	8,3
35-39 v.	2,8	6,7	5,3	12,6
40-44 v.	4,1	9,8	7,5	17,9

Nuorilla leskillä avioliiton aikainen työssäolo muodostaa vain osan elinikäistä työuraa. Haastatteluvuonna 1984 suurin osa alle 45 vuoden iässä leskeytyneistä naisista kävi ansiotyössä. Potentiaalista työssäoloaikaa näillä naisilla oli jäljellä ikäryhmästä riippuen enimmillään yli 30 vuotta. Noin neljäsosa oli kotona, monet hoitamassa uudessa avio- tai avioliitossa syntyneitä lapsia. Heidän myöhemmästä työhönpaluuistaan ei ole tietoa.

Oletuksia leskeytymisen jälkeisen työssäoloajan pituudesta voi tehdä ainostaan niiden naisten kohdalta, jotka olivat haastatteluvuonna 1984 työssä. Taulukossa 50 esitetyissä arvioissa otettiin huomioon ilmoitetut työstä poissaolovuodet leskeytymis- ja haastatteluvuoden välillä, mutta muuten työntöön odotettiin jatkuvan eläkeikään saakka. Taulukko sisältää leskeksi jääneistä miehistä vastaavat arviot kuin naisista. Kun vuoden 1980 jälkeiseen, arvioituun työssäoloaikaan lisätään avioliiton työvuodet, on työvuosien yhteenlaskettu määrä oletettavasti lähellä leskien elinikäisiä työvuosia.

Tarkasteltavat naiset olivat avioituneet hieman nuorempina kuin miehet, ja heidän avioliittonsa kesto oli vastaavasti miehiä pitempi. Naisten avio-

liiton aikainen työssäolo jää taulukon perusteella kuitenkin miehiä lyhyemmäksi nuorinta ikäryhmää lukuunottamatta. Se johtuu siitä, että lasten- ja kodinhoidon aiheuttamat työkatkot lyhensivät naisilla työvuosien keskimäärää. Lasten- ja kodinhoidosta johtuvien työstä poissaolojen kestot eivät kuitenkaan tule selvästi esille, koska vertailu koskee eri avioliitossa olleita henkilöitä. Mikäli kysymys olisi ollut aviopuolisoista, niin avioliiton aikaisen työssäoloajan ero naisten ja miesten välillä olisi muodostunut pääasiassa lastenhoitojaksojen kestoista.

Taulukko 50. Keskimääräinen työssäoloaika avioliitossa ja arvioitu työssäoloaika leskeytymisen jälkeen sekä näiden yhteismäärä eläkeiässä niillä leskeksi jääneillä naisilla ja miehillä, jotka olivat työssä haastatteluvuonna 1984

Lesken ikä v. 1980	Työvuodet avioliiton aikana	Arvioidut työ- vuodet leskey- tymisen jälkeen	Arvioidut työvuodet yhteensä
Alle 35 v.			
Naiset	4,8	33,3	38,1
Miehet	4,4	34,8	39,2
35-39 v.			
Naiset	9,1	27,8	36,9
Miehet	10,8	28,1	38,9
40-44 v.			
Naiset	11,3	23,7	35,0
Miehet	13,9	23,3	37,2

Avioliiton aikaisen ja sen jälkeisen työssäkäynnin pituudessa haastatteluvuonna 1984 työssä käyneet naiset yltäisivät keskimäärin vähintään 35 vuoteen ja miehet vähintään 37 vuoteen. Alle 35-vuotiaiden ikäryhmässä kokonaistyöaika lähenee 40 vuotta, edellyttäen työn jatkuvan keskeytymättä. Kokonaistyöaika jäisi nuorimman ikäryhmän naisilla kuitenkin vuotta lyhyemmäksi kuin miehillä. Samoin 35-44-vuotiaiden ikäryhmiin

kuuluville naisille kertyisi kokonaistyöaika keskimäärin kaksi vuotta vähemmän kuin miehille.

Nuorissa ikäryhmissä naisten eroa miehiin synnyttivät lastenhoidon aiheuttamat poissaolot. Erot sukupuolten välillä kasvoivat todennäköisesti edellä esitettyjä suuremmiksi siitä syystä, että haastatteluvuonna kotona olleet naiset eivät sisältyneet tarkasteluun. Heillähän lastenhoitoaika oli vielä kesken. Työstä poisolevista monet olivat jääneet kotiin hoitamaan uudessa avio- tai avoliitossa syntyneitä lapsia. Samoin on mahdollista, että myös haastatteluvuonna työssä käyneillä oli myöhempiä poissaoloja lastenhoidon takia.

Haastatteluvuonna työssä käyneet naiset olivat avioituneet keskimäärin 25-26 vuoden ikäisinä, miehet 26-28-vuotiaina. Olettaen, että ennen avioliiton solmimista työssä olisi oltu 23 ikävuodesta lähtien, elinikäisten työvuosien keskimäärät olisivat naisilla olleet 2-3 vuotta ja miehillä 3-5 vuotta pitemmät kuin edellä esitetty työvuosien yhteenlasketut määrät.

Avioliiton ja sen jälkeisten työvuosien määrässä vain osa leskeksi jääneistä naisista ja miehistä ylittäisi täyteen eläkkeeseen vaadittavaan 40 vuoteen (taulukko 51). Erityisen pieneksi osuus jäisi 40-44-vuotiaiden ikäryhmässä, jossa keskimääräinen avioitumisikä oli hieman korkeampi kuin nuoremmissa ikäryhmissä, jonka takia myös avioliiton ja sen jälkeinen potentiaalinen työssäoloaika jäi niitä lyhyemmäksi. Alle 35-vuotiaiden ikäryhmään kuuluville miehille kertyisi kuitenkin vähintään 35-39 työvuotta, 35-44-vuotiaiden ikäryhmässä noin 80 prosentilla on odotettavissa yhtä paljon työvuosia. Alle 35-vuotiaiden ikäryhmään kuuluvilla naisilla vastaava osuus olisi 90 prosenttia, 35-39-vuotiaiden ikäryhmässä noin 70 prosenttia ja 40-44-vuotiaiden ikäryhmässä puolet.

Taulukko 51. Työvuosien arvioitu määrä eläkeiässä avioliiton ja sen jälkeiseltä ajalta niillä leskeksi jääneillä naisilla ja miehillä, jotka olivat työssä haastatteluvuonna 1984

Lesken ikä v. 1980	Arvioidut työvuodet yhteensä				Yht.
	25-29 %	30-34 %	35-39 %	40- %	
Alle 35 v.					
Naiset	0	10	50	40	100
Miehet	0	0	41	59	100
35-39 v.					
Naiset	3	26	34	37	100
Miehet	0	17	28	55	100
40-44 v.					
Naiset	10	40	44	6	100
Miehet	9	10	56	25	100

Vaikka lastenhoitokatkot ovat lyhentyneet, sukupuolten väliset erot karttumisajassa eivät ole kokonaan hävinneet. Naisten eläketason erot miehiin verrattuna eivät johdu kuitenkaan vain eläkettä kartuttavien työvuosien vähäisemmästä määrästä, vaan myös palkkatason eroista. Leskeksi jääneiden ammattirakenteen tarkastelussa todettiin, että naiset olivat miehiä useammin työskennelleet pienipalkkaisissa palvelualan ammateissa ja myyntityössä sekä konttoristeina (Hyrkkänen 1988, 65). Palkkaeron huomioonottaen sukupuolten väliset eläke-erot tulevat näillä vuoden 2000 jälkeen eläkkeelle siirtyvillä olemaan suuremmat kuin mitä karttumisaikojen erot osoittavat.

5.4.2

Ennen työeläkejärjestelmän voimaantuloa avioituneet

Ennen työeläkejärjestelmän voimaantuloa avioituneiden naisten ikärakenne oli edellisessä luvussa tarkasteltuja huomattavasti vanhempi. Ennen vuotta 1962 avioituneista kaksi kolmasosaa oli leskeksi jäädessään täyttänyt 55 vuotta, eikä alle 45-vuotiaita ollut kuin muutama prosentti. Tässä ryhmässä ei ole mahdollista arvioida lastenhoidon aiheuttamien työkatojen vaikutusta eläkkeen karttumisaikoihin, koska lastenhoito oli suurella osalla jo ohi siinä vaiheessa, kun työeläkejärjestelmä tuli voimaan.

Eläkettä kartuttavan työssäoloajan pituutta avioliiton aikana on sen sijaan mahdollista arvioida tietyin varauksin. Jos oletetaan, että leskeksi jäädessään 45 vuotta täyttäneillä naisilla lasten- tai kodinhoidon aiheuttamat poissaolot ajoittuivat suurimmaksi osaksi ennen työeläkejärjestelmän voimaantuloa, niin vuoteen 1980 mennessä heille ehti kertyä eläkettä kartuttavaa työssäoloa enimmillään 18 vuotta. Tosin myös ennen järjestelmän voimaantuloa alkaneet työsuhteet kartuttavat eläkettä 0,5 prosenttia vuosiansioista, mutta näin tarkkaa tietoa työssäolosta ei ole.

Vanhemmissa ikäryhmissä sairauden aiheuttamat poissaolot lisääntyvät, joten monilla työssäolo jäi oletettavasti 18 vuoden aikaa lyhyemmäksi. Todellista työssäoloaikaa arvioitaessa ainakin työstä poissaolovuodet sairauden, työkyvyttömyyden tai muun eläkkeelläolon takia on syytä vähentää maksimijasta. Työstä poissaoloja oli myös muista syistä, mutta vähäisessä määrin, eivätkä ne yhtä selvästi liittyneet ikääntymiseen kuin edellä mainitut.

Nuoremmilla leskeksi jääneillä naisilla lastenhoitojaksot järjestelmän voimaantuloaikana näkyivät sillä tavoin, että työssäoloaika jäi 18 vuotta lyhyemmäksi. Myös vanhemmilla, työssä käyneillä naisilla saattoi tietysti olla työstä poissaoloja kodinhoidon takia vuoden 1962 jälkeen, jolloin nekin pitäisi vähentää maksimijasta. Poissaolojen ajoittumisesta ja pituudesta ei ole kuitenkaan tietoa. On mahdollista, että joissakin tapauksissa työssäoloaika on tästä syystä arvioitu todellista pitemmäksi. Työstä poissa jääminen lasten- tai kodinhoidon takia ei kuitenkaan ollut yleistä vanhemmissa ikäryhmissä, useimmiten työnteko päättyi sairastamisen tai eläkkeelle siirtymisen takia.

Tarkastelujoukko on rajattu niihin 45-59 vuoden iässä leskeksi jääneisiin naisiin, joiden perheissä oli leskeytymisen ajankohtana lapsia näiden iästä riippumatta tai joissa oli aikaisemmin ollut lapsia. Tarkasteluryhmän rajauksella lapsiperheisiin on lähdetty siitä ajatuksesta, että naisten kotonaolo liittyi useimmiten huoltajuuteen, joko entiseen tai nykyiseen.

Vanhimpaan, 55-59-vuotiaiden ikäryhmään kuuluvat ovat jo siirtyneet eläkkeelle vuosien 1986-90 välillä. Edellistä nuorempaan, 50-54-vuotiaiden ikäryhmään kuuluvat siirtyvät eläkkeelle vuosien 1991-95 välillä ja nuorimmat vuosien 1996-2000 välillä. Jo eläkkeelle siirtyneitä koskevien arvioiden paikkansapitävyyttä on mahdollista jossain määrin verrata tilastojen avulla, mutta haastattelun jälkeistä tietoa heistä ei ole.

Avioliiton aikana eläkettä kartuttaneen työssäoloajan pituutta, jonka 18 vuoden maksimiajasta on vähennetty poissaolovuodet sairauden tai eläkkeelläolon takia, tarkastellaan taulukossa 52. 'Jälleenrakennuksen ja nousun' sukupolven naisista nuorimmatkin olivat täyttäneet 23 vuotta työeläkejärjestelmän voimaantullessa. Jos heillä oli työssäoloa järjestelmän voimassaoloaikana, se kartutti myös eläkettä.

Taulukko 52. Eläkettä kartuttavien työvuosien arvio avioliiton aikana, kun leskeksi jääneiden naisten työssäolosta otetaan huomioon enintään 18 vuotta 1)

Lesken ikä v. 1980	Ei työssä %	Alle 10 v. %	10-14 v. %	15-18 v. %	Yht. %
45-49 v.	4	13	18	65	100
50-54 v.	16	19	11	54	100
55-59 v.	17	17	9	57	100

1) Aika työeläkejärjestelmän voimaantulosta vuonna 1962 leskeksi jäämiseen vuonna 1980.

Edellä määritellysti yli puolelle naisista oli kertynyt vähintään 15 eläkettä kartuttavaa työvuotta avioliiton ajalta. Naisten työssäkäynnin lisääntymisen näkyy erityisesti 45-49-vuotiaiden ikäryhmässä, joista yli 80 prosent-

tia oli ollut työssä vähintään kymmenen vuotta. Vanhemmista naisista noin kolmasosa oli ollut työssä varsin vähän aikaa tai tehnyt kotityötä koko avioliiton ajan.

Eläkkeen karttumisvuosia avioliiton ajalta ja sen jälkeen arvioidaan erikseen leskeytymisen jälkeen eläkkeellä olleiden ja muiden naisten osalta. Noin 80 prosenttia niistä naisista, jotka olivat leskeytyneet 45-49 vuoden ikäisinä, kävi työssä haastatteluvuonna 1984. Työssä käyviä oli 50-54-vuotiaiden ikäryhmässä vajaa puolet ja 55-59-vuotiaiden ikäryhmässä neljäsosa. Nuorimmassa ikäryhmässä joka kymmenes oli kotona ilman eläkettä, 50-54-vuotiaiden ikäryhmästä joka kolmas ja 55-59-vuotiaiden ikäryhmästä joka neljäs. Muut saivat jotakin omaa eläkettä.

Ne haastatteluvuonna kotona olleet naiset, jotka ajattelivat palata työhön, olivat leskeksi jäädessään yleensä alle 50-vuotiaita. Yli puolet tämänikäisistä halusi palata työhön, mutta vanhemmista naisista vain noin kymmenesosa. Vähäistä halua työhönpaluuseen perusteltiin lähinnä korkealla iällä ja heikolla terveydellä. Jotkut arvelivat, ettei työtä olisi myöskään saatavana. Nämä leskeksi jääneitä naisia koskevat tulokset eivät poikkea esimerkiksi niistä, joita Saksassa saatiin kysyttäessä kotona olevien naisten työhönpaluun aikomuksia (esim. Zapf 1987, 64).

Leskeytymisen jälkeisiä työvuosia arvioitaessa oletettiin, että haastatteluvuonna työssä olleet jatkavat työntekoa eläkeikään saakka. Leskeytymisen ja haastatteluvuoden väliset, ilmoitetut työstä poissaolovuodet otettiin kuitenkin huomioon. Haastattelun ajankohtana kotona olleilla naisilla huomioitiin ilmoitetut työvuodet leskeytymisen jälkeen, mutta heidän ei odotettu enää palaavan työhön.

Leskeytymisen jälkeisten työvuosien arviot 65 vuoden ikään saakka on esitetty taulukossa 53 niiden naisten osalta, jotka eivät olleet eläkkeellä. Avioliiton työvuosien kanssa yhteenlaskettuna ne ilmentävät eri ikäryhmien välisiä karttumisaikojen eroja. Sukupuolten välisten erojen selvittämiseksi arviot on esitetty myös miesleskillä.

Eläkkeellä olevia koskevat karttumisajan arviot sisältävät työssäolon avioliitossa ja eläkkeeseen mahdollisesti sisältyvän ns. tulevan ajan eli ajan eläkeikään asti. Joka neljäs 50-54-vuotiaiden ikäryhmään kuuluvista naisista oli eläkkeellä vuonna 1983 ja 55-59-vuotiaiden ikäryhmästä jo puolet. Naisista kaksi kolmasosaa ja miehistä 80 prosenttia sai yksityisen tai julkisen sektorin työkyvyttömyys- tai työttömyyseläkettä. Ei ole kui-

tenkaan tietoa siitä, kuinka suurella osalla eläkkeensaajista oli huomioitu tuleva aika. Tilastojen mukaan yksityisen sektorin voimassa olleista työkyvyttömyyseläkkeistä vajaa viidesosa oli kyseisenä vuonna vapaakirja-eläkkeitä (Työeläkejärjestelmän tilastollinen vuosikirja 1983, Osa I, 64), joissa tulevaa aikaa ei oltu otettu huomioon, joten kovin suuresta osuudesta ei ole kyse. Taulukon arviot on tehty siten, että niillä yksityisen tai julkisen sektorin työkyvyttömyys- tai työttömyyseläkettä saavilla, joiden eläke oli vähintään puolet keskimääräisestä, otettiin huomioon tuleva aika.

Taulukko 53. Arvio eläkettä kartuttavasta työssäoloajasta avioliitossa ja leskeytymisen jälkeen ja näiden yhteismäärästä eläkeiässä niillä naisilla ja miehillä, jotka eivät olleet leskeytymisen jälkeen eläkkeellä, sekä arvio karttumisajasta eläkkeellä olevat mukaanlukien

Lesken ikä v. 1980	Leskeysajan työssä tai ilman omaa eläkettä kotona olleet			Kaikki ml. eläkeläiset
	Eläkettä kartuttavat työvuodet avioliitossa	Arvioidut työvuodet leskeytymi- sen jälkeen	Arvioidut karttumis- vuodet yhteensä	Arvioidut karttumis- vuodet yhteensä
45-49 v.				
Naiset	14,6	15,7	30,3	30,3
Miehet	17,5	17,7	35,2	35,1
50-54 v.				
Naiset	12,4	8,0	20,4	20,3
Miehet	17,9	12,6	30,5	30,3
55-59 v.				
Naiset	11,3	4,1	15,4	17,0
Miehet	18,0	8,1	26,1	25,7

Ne miehet, jotka eivät olleet eläkkeellä, olivat avioliiton aikana käyneet työssä suurin piirtein koko järjestelmän voimassaoloajan. Naisten työssä-

olo jäi miehiin verrattuna ikäryhmästä riippuen noin 3-7 vuotta lyhyemmäksi. Naisten ja miesten väliset työssäolon erot olivat suuremmat avioliiton kuin leskeytymisen jälkeiseltä ajalta. Leskeytymisen jälkeistä työssäoloa kertyisi naisille noin 2-5 vuotta vähemmän kuin miehille, edellyttäen että haastatteluvuonna kotona olleet naiset eivät enää palanneet työhön.

Nuorimman ikäryhmän miehille eläkettä kartuttavaa työaikaa avioliiton ja leskeytymisen jälkeisiltä työvuosilta kertyisi keskimäärin 35 vuotta. Samanikäisten naisten työssäolo jäisi lähes viisi vuotta lyhyemmäksi. Vanhemmassa, 50-54-vuotiaiden ikäryhmässä naisten ero miehiin kasvoi kymmeneksi vuodeksi. Jo nyt eläkkeelle siirtyneiden, 55-59 vuoden iässä leskeksi jääneiden naisten ja miesten karttumisaajan eroksi muodostui 9-10 vuotta riippuen siitä, sisältyivätkö leskeytymisen jälkeen eläkkeellä olevat laskelmiin vai ei.

Karttumisaajan arviot eivät juuri muutu, vaikka eläkkeellä olevat otetaan huomioon laskelmissa. Arvio oli 55-59-vuotiaiden ikäryhmään kuuluvilla naisilla kuitenkin noin 1,5 vuotta pitempi silloin, kun eläkkeensaajat olivat mukana. Tässä ryhmässä karttumisaikaa korotti niiden eläkkeelle siirtyneiden osuus, joille oli laskettu tuleva aika.

Taulukosta 54 voi nähdä, että eläkkeen kartuttumisen enimmäisajat poikkeavat eri ikäryhmissä. Myös enimmäisaikaan yltävien naisten ja miesten osuuksissa ovat huomattavat erot. Arviot koskevat kaikkia tarkasteluryhmän naisia ja miehiä, sisältäen myös leskeytymisen jälkeen eläkkeellä olleet henkilöt.

Työeläkejärjestelmän asteittaisesta voimaantulosta johtuen 45-59-vuotiaiden ikäryhmissä ei päästä 40 eläkettä kartuttavaan työvuoteen, jota täysi työeläke edellyttää. Pisin karttumisaika 45-49-vuotiaiden ikäryhmässä on 35-39 vuotta, 50-54-vuotiaiden ikäryhmässä 30-34 vuotta ja 55-59-vuotiaiden ikäryhmässä 25-29 vuotta.

Suurin osa miehistä yltäisi laskelman mukaan ikäryhmänsä enimmäis aikaan, mutta naisilla osuudet jäävät melko lailla pienemmiksi. Enimmäis aikaan yltävien naisten osuudet näyttävät miehiin verrattuna alhaisilta, mutta siitä huolimatta jakaumat ilmentävät naisten työssäkäynnin yleisty mistä järjestelmän voimassaoloaikana. Se näkyy esimerkiksi siinä, että 45-49-vuotiaiden ikäryhmästä noin 70 prosenttia ja vanhemmista ikäryh-

mistä noin puolet on keskittynyt kahteen ylimpään karttumisajan luokkaan.

Vuoden 1995 jälkeen eläkeiän saavuttavista, 45-49 vuoden iässä leskeksi jääneistä miehistä neljä viidesosaa yltäneen ikäryhmänsä enimmäisaikaan, mutta naisista vain kaksi viidesosaa. Lähes kaikille miehille karttumisaikaa kertyisi arvioidusti vähintään 30 vuotta, naisista vain noin kahdelle kolmasosalle.

Vuosien 1991-1995 välillä eläkkeelle siirtyvillä, 50-54-vuotiaina leskeytyneillä miehillä enimmäisaikaan yltävien osuus jää muita ikäryhmiä hieman pienemmäksi, mutta silti kaksi kolmasosaa saavuttanee 30-34 vuoden enimmäisajan ja suurin piirtein kaikki vähintään 25 vuoden karttumisajan. Enimmäisaikaan yltävien naisten osuus jäisi kolmasosaan ja vähintään 25 vuoteen pääsevien osuus puoleen.

Taulukko 54. Eläkkeen karttumisajan arvio avioliiton ja sen jälkeiseltä ajalta kaikilla leskeksi jääneillä naisilla ja miehillä eläkkeelle siirtyneet mukaanluettuna

Lesken ikä v. 1980	Eläkkeen arvioidut karttumisvuodet							
	0 %	1-9 %	10-19 %	20-24 %	25-29 %	30-34 %	35-39 %	Yht. %
45-49 v.								
Naiset	2	1	11	4	11	30	41	100
Miehet	2	0	0	0	0	19	79	100
50-54 v.								
Naiset	13	10	17	11	19	30		100
Miehet	0	0	1	0	30	69		100
55-59 v.								
Naiset	16	12	18	21	33			100
Miehet	0	0	1	18	81			100

Jo eläkkeelle siirtyneistä miehistä, jotka leskeksi jäädessään olivat 55-59-vuotiaita, neljä viidesosaa ylsi arvioidusti enimmäisaikaan, mutta naisista vain kolmasosa. Miehistä suunnilleen kaikille karttumisaikaa olisi pitänyt kertyä vähintään 20 vuotta, naisista vain puolelle.

Kokonaan vaille eläkettä kartuttavaa työssäoloa avioliiton ja sen jälkeiseltä ajalta jäävät ne naislesket, joille ei ollut kertynyt eläketurvaa avioliiton aikana ja jotka eivät hakeutuneet ansiotyöhön leskeytymisen jälkeenkään. Vailla omaa eläketurvaa ovat myös ne kansaneläkettä saaneet naiset, joille ei ollut kertynyt eläkettä kartuttavia työvuosia. Oma eläketurva jää arvioidusti puuttumaan kahdelta prosentilta 45-49 vuoden iässä leskeytyneistä naisista ja yli kymmenesosalta 50-54-vuotiaiden iässä leskeksi jääneistä.

Väestössä vanhuuseläkkeellä olevista 65-69-vuotiaista naisista 14,5 prosenttia sai vuonna 1990 omana eläkkeenä pelkästään kansaneläkettä (vrt. luku 3.3.1). Samaan ikäryhmään kuuluvilla, leskeksi jäädessään 55-59-vuotiaista naisista 16 prosentille ei ollut kertynyt omaa eläketurvaa edellä esitetyn arvion mukaan. Osuus on hieman korkeampi kuin väestössä. Kysymys on kuitenkin palkansaajaväestöön kuuluvista leskistä, joiden työssäolo avioliiton aikana oli vähäisempää kuin esimerkiksi maatalousväestöön kuuluvien (Hyrkkänen 1988, 66).

Leskeysajan työssä tai kotona olleet naiset

Edellä oleva tarkastelu koski 45-59-vuotiaina leskeksi jääneiden ryhmiä kokonaisuudessaan. Avioliiton aikaisen työssäolon merkitys omalle eläketurvalle korostuu, kun eläkettä kartuttavien työvuosien määrää arvioidaan leskeysajan työssä tai kotona olleiden naisten kannalta. Tarkasteluryhmät ovat suurin piirtein samat kuin kulutustason ja toimeentulon muutoksen selvityksessä luvussa 5.3. Alle 50-vuotiaita naisia ei kuitenkaan otettu mukaan tarkasteluun, koska ennen vuotta 1962 naimisiin menneiden kohdalla aineisto jäi liian pieneksi.

Vuosina 1979-83 työssä käyneet naiset olivat työskennelleet jokseenkin yhtäjaksoisesti koko avioliiton ajan. Tältä ajalta heille oli kertynyt keskimäärin 16-17 eläkettä kartuttavaa työvuotta 18 vuoden maksimijasta. Mikäli työnteon oletetaan jatkuneen keskeytymättä leskeytymisen jälkeen, vuosien 1991-95 välillä eläkkeelle siirtyvistä, leskeksi jäädessään 50-54-

vuotiaista naisista noin 60 prosenttia yltäneet 30-34 työvuoteen (taulukko 55). Vanhemmassa, 55-59-vuotiaiden ikäryhmässä, jossa on jo siirrytty eläkkeelle, enimmäisaikaan ylsi arvion mukaan yhtä suuri osuus. Molemmissa ikäryhmissä enimmäisaikaan pääsevien osuudet ovat korkeammat kuin taulukossa 54, johon sisältyvät myös kotona ilman omaa eläkettä ja eläkkkeellä olleet naiset.

Kotona olleista nuoremman ikäryhmän naisista yli puolelle ei ollut kertynyt työvuosia avioliiton aikana. Heilläkin, jotka kävivät työssä, eläkettä kartuttavien työvuosien määrä jäi useimmiten alle kymmenen. Pelkästään kotityötä tehneitä oli vanhemmassa ikäryhmässä yli 60 prosenttia, ja työssäoloa oli kertynyt yhtä vähän kuin nuoremmissa ikäryhmissä.

Taulukko 55. Eläkkeen kartuttumisajan arvio avioliiton ja sen jälkeiseltä ajalta vuosina 1979-83 työssä tai kotona olleilla naisilla

Lesken ikä v. 1980 ja toiminta vv. 1979-83	Eläkkeen arvioidut karttumisvuodet						
	0 %	1-9 %	10-19 %	20-24 %	25-29 %	30-34 %	Yht. %
50-54 v.							
Työssä	0	0	4	7	27	62	100
Kotona	52	36	12	0	0	0	100
55-59 v.							
Työssä	0	0	10	29	61		100
Kotona	62	22	16	0	0		100

Mikäli leskeysajan kotona olleet naiset eivät myöhemminkään hakeutuneet työhön, kokonaan vaille omaa eläketurvaa jäisi noin puolet nuoremasta ikäryhmästä ja vanhemmasta ikäryhmästä lähes kaksi kolmasosaa. Avioliiton aikana työssä käyneilläkin karttumisaika jäi useimmiten alle kymmenen vuoden.

Osalle kotona olleista oli kertynyt vähintään kymmenen eläkettä kartuttavaa työvuotta. Nämä naiset erosivat muista leskeysajan kotona olleista

siinä, että he olivat käyneet järjestelmän voimassaoloaikana melko yhtäjaksoisesti työssä. Työstä oli jääty pois ennen leskeytymistä useimmiten terveydellisistä syistä.

Ei ole tietoa, yrittivätkö kotona pitkään olleet naiset mahdollisesti hakeutua ansiotyöhön avioliitossa ollessaan. Ilman ammattikoulutusta työhönpaluu on kuitenkin vaikeata, samoin jos ammattitaito on päässyt vanhentumaan. Ikääntyneen mahdollisuudet saada työtä ovat myös huonommat kuin nuoremmilla.

Edellä käsiteltyjen ryhmien koosta saa käsityksen taulukosta 31. Koko leskeysajan työssä käyneitä oli 50-54-vuotiaiden ikäryhmässä vajaa puolet, 55-59-vuotiaiden ikäryhmässä enää neljäsosa. Kummassakin ikäryhmässä neljäsosa naisista oli kotona saamatta omaa eläkettä. Kaikkiaan siis neljäsosalle 50-59 vuoden iässä leskeytyneistä naisista oli avioliiton ja leskeytymisen jälkeiseltä ajalta kertynyt omaa eläketurvaa hyvin vähän, jos ollenkaan. Vanhempien naisten vähäisen työhalun huomioonottaen on varsin todennäköistä, ettei heille myöhemminkään karttunut lisää eläketurvaa.

Toimeentulon ja kulutustason muutoksen tarkastelu osoitti kotona olevien naisten kulutustason alentuneen työssä käyviä enemmän. Vielä tutkimuksen seurantavuonna 1983 huomattavan suurella osalla kotona olevista toimeentulo oli entiseen verrattuna heikentynyt. Eläketurvan tarkastelun perusteella voidaan todeta, ettei vanhuuseläkkeelle siirtyminenkään erityisemmin nosta kotona olleiden naisten toimeentulon tasoa. Vanhuuseläke jää pääasiassa kansaneläkkeen varaan, joka kylläkin merkitsee lisätuloa, mutta jota tulosidonnaisena pienentää yksityiseltä tai julkiselta sektorilta saatu leskeneläke.

6

YHTEENVETO

Palkaton kotityö on yleensä koskenut vain naisia, joten tutkimuksen painopiste on naisten elinolojen muutoksissa. Leskeytymisen aiheuttamien toimeentulon muutosten samoin kuin sukupuolten välisten eläketurvan erojen on tutkimuksessa nähty liittyvän siihen, että naisten ja miesten asema perheessä ja työelämässä on erilainen. Naisten ja miesten erilaista tilannetta on kuvattu perheen työnjaon ja perheroolien muutoksen näkökulmasta, myös kotitöiden jakamisen kannalta. Ansiotyöhön liittyviä muutoksia naisten työvoimaan kuuluvuuden, ammatillisen sijoittumisen sekä palkkatason osalta tarkasteltiin osittain tilastojen pohjalta, samoin kuin naisten eläketason eroja miehiin nähden.

Empiirinen tutkimus kohdistui palkansaajaväestöön kuuluviin, vuonna 1980 leskeksi jääneisiin eri-ikäisiin naisiin ja miehiin. Empiirisen tutkimuksen aihe on palkattoman kotityön muutokset ja sen merkitys eläketurvan ja leskeytymisen jälkeisen toimeentulon kannalta. Leskeksi jääneiden naisten palkattoman kotityön laajuutta selvitettiin avioliiton työssäoloaikojen ja lastenhoitajaksojen välityksellä. Perheen sisäisen työnjaon muutoksiin liittyen tarkasteltiin myös kotitöiden jakamista leskiperheissä ennen puolison kuolemaa. Leskeytymisen jälkeisten toimeentulon muutosten samoin kuin eläketurvan, tässä tapauksessa eläkkeen karttumisaikojen erojen tarkastelu osoitti niiden olevan vahvasti sidoksissa palkattoman kotityön tekemiseen.

Palkattoman kotityön väheneminen

Perinteistä naisten työssäkäynnin mallia, jossa ansiotyöhön ei enää palata avioliiton solmimisen jälkeen, esiintyi yleisemmin vain vanhemmilla leskeksi jääneillä naisilla. Ennen sotia naimisiin menneistä naisista joka kolmas oli ollut kotona koko avioliiton ajan, 1940-luvulla avioituneista joka viides. Näiden naisten nuoruudessa perheenemännän roolia korostava ideologia oli voimakkaasti vallitseva. Kodin ulkopuolista ansiotyötä haluttiin naisilla rajoittaa vetoamalla lasten hyvinvointiin ja perheiden eheyteen, eli samoin perustein kuin oli tehty teollistuvassa Englannissa jo 1800-luvulla. Toisaalta 1930- ja 1940-luvulla avioituneista, leskeksi jää-

neistä naisista osa kävi tai joutui käymään työssä koko avioliiton ajan yleisistä asenteista piittaamatta.

Suomessa teollisuus alkoi laajemmin kehittyä toisen maailmansodan jälkeen, ja se johti maatalousväestön määrän vähenemiseen 1950-luvulta lähtien. Vielä 1950-luvun jälleerakennusvuosina voimakkaana eläneeltä koti-ideologialta mursi pohjaa rakennemuutoksen lisäksi myös perinne, jonka mukaan erityisesti maaseudun naiset ovat aina osallistuneet työhön. Palveluelinkeinojen laajentuminen 1960-luvulla loi työpaikkoja maalta muuttaneille naisille, jotka siirtyivät nopeasti ansiotyöhön.

Niiden perheiden osuus, jossa mies perinteisen perhemallin mukaisesti käy työssä ja vaimo on kotona, väheni voimakkaasti jo 1950-luvulla avioliiton solmineiden joukossa, sillä näistä naisista enää kymmenesosa oli ollut kotona koko avioliiton ajan. Ansiotyön yleistyminen näkyy myös sen avioliiton kestoon suhteutetussa ajassa. Kun 65 vuotta täyttäneet naiset olivat ennen eläkkeelle siirtymistään olleet hieman yli 40 prosenttia avioliittoa ajasta työssä, oli osuus 35-44-vuotiaiden ikäryhmässä lähes 70 prosenttia, vaikka heillä oli vielä pari kolme vuosikymmentä potentiaalista työaikaa edessään.

Avioliiton aikana työssä käyneille naisille oli ominaista suhteellisen pitkä työura. Tosin niissäkin perheissä, joissa perinteisen työnteon malli oli murtunut, naisilla oli varsin pitkiä työstä poissaoloja lasten- ja kodinhoidon takia. Nuoremmissa ikäryhmissä oltiin jo lähempänä yhtenäisen työuran mallia kuin vanhemmissa ikäryhmissä, joiden työntekoa voidaan luonnehtia keskeytyneen uran malliksi. Kun eläkeikäisten työkatkot lasten- ja kodinhoidon takia olivat kestäneet aktiiviaikana keskimäärin kymmenen vuotta, niin 1960-luvulla avioituneilla 35-44-vuotiailla niiden keskimääräinen kesto oli laskenut alle viiden vuoden.

Edellä mainitut keskimääräiset kestot koskevat kaikkia avioliiton aikana työssä käyneitä naisia. Vuotta lyhyemmistä lasten- ja kodinhoitajaksoista ei tutkimuksessa ole tietoa, ainoastaan niistä poissaoloista, jotka olivat ko. syystä kestäneet vähintään vuoden ajan. Kahdella kolmasosalla avioliiton aikana työssä käyneistä naisista oli ollut vuoden mittaisia tai pitempiä poissaoloja työstä lasten- tai kodinhoidon takia. Myös näin lasketut kestot olivat nuoremmissa ikäryhmissä laskeneet voimakkaasti.

Eläkeikäiset lesket, jotka olivat ilmoittaneet vähintään vuoden kestäneitä työstä poissaoloja lasten- ja kodinhoidon takia, olivat aktiivi-iässä olleet

kotona keskimäärin 18 vuotta tästä syystä. Jos työstä poissaoloaika oletetaan yhtäjaksoiseksi, niin työhön oli palattu yleensä vasta lasten koulunkäynnin loputtua. 1940-luvulla avioituneilla, 55-64 vuoden iässä leskeksi jääneillä naisilla työkatkot olivat lyhentyneet jo viidellä vuodella eläkeikäisiin verrattuna. Lapsiluvun perusteella pääteltynä he olivat ilmeisesti palanneet työhön siinä vaiheessa, kun nuorinkin lapsi oli tullut kouluikään.

Avioliiton 1950-luvulla solmineilla 45-54-vuotiailla naisilla, jotka olivat kotona pitempään, lasten- ja kodinhoitajaksot olivat edelleen lyhentyneet noin neljällä vuodella edellisellä vuosikymmenellä avioituneisiin verrattuna. Työhönpaluu tapahtui keskimäärin yhdeksän kotonaolovuoden jälkeen.

1960-luvulla naimisiin menneet 35-44-vuotiaat, joilla lapsiluku oli alentunut kahteen, olivat viettäneet entistä lyhyemmän ajan kotona lastenhoidon takia. Vuotta pitempääkin kotona olleet palasivat työhön keskimäärin seitsemän vuoden tauon jälkeen. Tällöin vasta esikoisen voi arvella tulleen kouluikään. Alle 35-vuotiaat, joilla perheen muodostus jäi kesken, olivat olleet työstä poissa noin kolme vuotta. Heidän työkatojensa myöhemmästä kestosta ei ole tietoa. Runsas kolmasosa alle 35 vuoden iässä leskeksi jääneistä naisista oli neljän vuoden kuluttua leskeytymisestä uudessa avio- tai avoliitossa, ja moni heistä oli jäänyt kotiin hoitamaan uudessa liitossa syntyneitä lapsia.

1960-luvulla työhön palanneet naiset eivät olleet vielä ehtineet keski-ikään, joten Myrdalin ja Kleinin malli yli 40-vuotiaiden työhönpaluusta 1950-luvulla oli jo murtunut. Myös tilastot osoittavat naisten työvoimaosuusien kasvaneen 1960-luvulla nimenomaan alle 40-vuotiaiden ikäryhmissä. Naisten työvoimaosuudet kasvoivat voimakkaasti vielä 1970-luvulla uusien, nuorten työntekijöiden ja keski-ikäisten ansiotyössä pysymisen ansiosta.

Ansiotyön yleistyminen ja lastenhoitokattojen lyhentymisen liittyivät leskeksi jääneillä naisilla perheeseen pienentymiseen ja koulutustason nousuun. Koulutustason merkitys tuli esille esimerkiksi siinä, että koko avioliiton ajan työssä käyneillä naisilla oli keskimäärin korkeampi koulutustaso kuin niillä naisilla, joilla oli työkatoja tai jotka olivat koko avioliiton ajan kotona. Koulutustason ja yhtenäisen työuran yhteys heijastanee paitsi huolta urakehityksestä, myös tutkimuksissa todettua koulutustason ja työhön sitoutumisen yhteyttä.

Nuorille leskeksi jääneille naisille myöskään aviomiehen hyvällä koulutustasolla ei ollut samanlaista merkitystä kuin vanhemmissa ikäryhmissä, joissa se oli ilmeisesti jonkin verran vähentänyt ansiotyöhön osallistumista. Koulutuksen ohella perhekokoa, alaikäisten lasten lukumäärä ja asuinpaikka olivat yleisesti ottaen merkittävämpiä tekijöitä leskeksi jääneiden naisten työssäkäynnille kuin puolison koulutustaso. Naisten liittymistä nykyisin yhteisöön omien eikä puolison ominaisuuksien välityksellä on tulkittu osaksi naisten yksilöllistymisprosessia.

Perheen sisäisen työnjaon muutokset

Ansiotyön myötä naisten rooli on laajentunut kodin ulkopuolelle, mutta kotitöiden jakamista koskevat tutkimukset osoittavat, ettei miesten perherooli ole vastaavalla tavalla muuttunut. Perinteinen perhemalli on naisten kohdalla vaihtunut ansiotyön ja kotityön 'kaksoisrooliksi', jossa naisten pääasiallinen vastuu perhevelvollisuuksista on pysynyt ennallaan. Vaikka miehet osallistuvat kotitöihin aikaisempaa yleisemmin, osallistuminen ei ole lisääntynyt naisten ansiotyön edellyttämässä määrin. Tutkijat puhuvat 'psykologisesta viiveestä', jolla he tarkoittavat miesten perheroolin hidasta muutosta verrattuna naisten työroolin nopeaan muutokseen.

Kotitöiden tasaisempi jako perheenjäsenten kesken kuului jo 1960-luvun sukupuoliroolikeskustelun teemoihin. Vaatimusten perusteluna oli niiden epätasainen jakautuminen miehen ja vaimon kesken silloinkin, kun vaimo käy kodin ulkopuolella ansiotyössä. Miesten pitempi viikottainen työaika rajoittaa osaltaan kotityön tekemistä, mutta ansiotyön ja kotityön huomioottaen naisten työmäärä on edelleen suurempi kuin miesten. Vaimon ansiotyössä käyminen kuitenkin lisää miesten osallistumista. *Myös leskeksi jääneiden naisten aviomiehet olivat tehneet kotitöitä useammin silloin kun vaimo kävi työssä.* Neljäsosa miehistä ei ollut kuitenkaan osallistunut mihinkään kysytyistä kotitöistä, kävipä vaimo työssä tai.

Miesten kotitöiden tekemisen on todettu olevan yleisintä nuorissa, pienissä perheissä. Tämä piti paikkansa myös leskeksi jääneiden naisten avioliitoissa. Lasten lukumäärän kasvaessa ne jäivät entistä useammin naisten vastuulle. Monilapsisissa perheissä äidit olivat myös usein kotona.

Joissakin tutkimuksissa todettu miesten kotitöiden ja koulutuksen välinen yhteys tuli esille myös leskeksi jääneiden naisten perheissä. Koulutetut

miehet olivat tehneet kotitöitä muita yleisemmin, mutta vain nuorissa perheissä. Vanhemmissa ikäryhmissä ei ilmennyt eroja miesten koulutuksen mukaan. Seikka, jolla oli tätä enemmän merkitystä, oli vaimon oman perus- ja ammattikoulutuksen taso. *Paremmän koulutuksen saaneiden naisten aviomiehet olivat osallistuneet kotitöihin muita miehiä useammin.* Tämä näkyi sekä kotitaloustöissä että lastenhoidossa. Tämänsuuntaista tulosta on yleensä perusteltu sillä, että koulutusta saaneet naiset esittävät ehkä muita enemmän vaatimuksia tasa-arvoisen työnjaon puolesta.

Miesten kotitöiden lisääntymistä on tutkimuksissa tulkittu myös siten, että miesten osuuden korostuminen johtuu naisten kotitöiden vähenemisestä. Olipa miten hyvänsä, niin naisten ansiotyössä käyminen on muuttanut perherutiineja. Kotitöiden nykyistä tasapuolisemman jakamisen nähdään kuitenkin edellyttävän koulutustason kohoamisen lisäksi myös nuoruudessa saatua tasa-arvokasvatusta. Voi vain arvailla, mikä merkitys naisten ansiotyön muutoksilla, esimerkiksi sen vähenemisellä, olisi nykyiseen kehityssuuntaan. Mikäli tasa-arvokasvatuksen vaikutukset ovat jääneet ohuiksi, kääntyisikö kehitys ehkä nykyistä perinteisempään suuntaan?

Työstä poissaolon vaikutus leskeysajan toimeentuloon

Toimeentulon muutoksen tarkastelu vahvisti käsitystä naisten työssäkäynnin merkityksestä perheen kriisitilanteissa ja siitä riskialttiudesta, mikä liittyy naisten kotonaoloon. *Perheen kulutustason aleneminen leskeytymisen jälkeen ja yhteiskunnan toimeentulotukirajan alapuolelle jääminen olivat selkeästi yhteydessä naislesken työssäkäyntiin leskeysaikana.* Kun perheen kulutustason muutosta tarkasteltiin välittömästi miehen kuoleman jälkeen, se oli entiseen verrattuna yleensä noussut tai pysynyt samana niissä perheissä, joissa leski kävi ansiotyössä.

Samoin alle 50-vuotiaiden, leskeytymisen ajankohtana kotona olleiden naisten kulutusmahdollisuudet olivat miehen kuoleman jälkeen enimmäkseen joko nousseet tai pysyneet ennallaan. Useimmilla oli alaikäisiä lapsia, joiden saamat lapseneläkkeet riittivät ylläpitämään entisen kulutustason. Kolmen vuoden kuluttua leskeytymisestä näiden perheiden kulutustaso oli kuitenkin ratkaisevasti huonontunut. Kulutusmahdollisuuksien väheneminen johtui pääasiassa lasten aikuistumisen aiheuttamasta tilanteesta. Lapseneläkkeiden päättyminen vaiheessa, jossa lasten

koulutus oli vielä kesken, heikensi näiden perheiden toimeentuloa. Lesken työssäkäynnin ohella kulutustason muutokset olivatkin alle 50 vuoden iässä leskeksi jääneillä naisilla selvimmin yhteydessä perherakenteen muutoksiin.

Kulutustaso laski välittömästi miehen kuoleman jälkeen erityisen paljon niillä 50 vuotta täyttäneillä naisilla, jotka eivät olleet ansiotyössä eivätkä saaneet omaa eläkettä. Kulutusmahdollisuudet huonontuivat yli puolella näistä naisleskistä, joiden työssäolo avioliiton aikana oli yleensäkin jäänyt vähäiseksi. Kolmen vuoden kuluttua miehen kuolemasta osalla leskistä kulutustaso oli noussut, mutta noin kolmasosalla se oli edelleenkin alentunut leskeytymistä edeltäneeseen verrattuna. Kulutusmahdollisuuksien paraneminen johtui perherakenteen muutoksista aikuistuneiden lasten muutettua pois kotoa ja tänä ajankohtana toimeenpannuista perhe-eläkkeiden korotuksista.

Kulutustason muutoksen perusteella mitattuna leskeysajan kotona olleet naiset näyttivät olevan varsinainen väliinputoajaryhmä. Heidän kohdallaan lapseneläkkeiden päättyminen 18 vuoden iässä, kun lapset olivat vielä koulutuksessa, ei tuntunut tarkoituksenmukaiselta.

Kulutustason muutos kuvaa perheen toimeentulon suhteellista muutosta entiseen verrattuna, mutta sen perusteella ei voi tehdä päätelmiä perheen tulotasosta muihin nähden. Väestön keskimääräiseen tulotasoon suhteutettuna naisleskien kulutusyksikköä kohti laskettu tulotaso vastasi väestön keskimääräistä vuonna 1981, kun kysymys oli aktiivi-ikäisistä leskistä, mutta eläkeikäisillä se jäi selvästi sitä alemmaksi. Aktiivi-ikäistenkin naisleskien välillä oli eroja sillä tavoin, että *työssä käyneiden naisten tulotaso oli väestön keskimääräiseen tulotasoon verrattuna jonkin verran korkeampi, mutta kotona olleilla se jäi sitä melko lailla pienemmäksi.* Kotona olleiden, 50 vuotta täyttäneiden naisleskien keskimääräinen tulotaso oli jopa eläkeikäisiä alempi.

Leskiperheissä oli varsin vähän niitä, joiden tulotaso jäi yhteiskunnan köyhyysrajan eli toimeentulotukinormin alapuolelle. Leskeysajan työssä käyneiden naisten perheissä tulot yleensä ylittivät toimeentulotukirajan, samoin suurimmalla osalla eläkeikäisistä. *Kotona olleiden aktiivi-ikäisten naisten perheistä runsaassa neljäsosassa tulot alittivat toimeentulotukirajan välittömästi puolison kuoleman jälkeen.* Näiden perheiden joukossa oli suhteellisesti yhtä paljon niitä, joissa tulot sivusivat normia eli ylittivät sen korkeintaan 25 prosentilla.

Toimeentulotukinormin alittaneiden perheiden osuus oli kolme vuotta miehen kuoleman jälkeen voimakkaasti laskenut niiden kotityötä tehneiden kohdalla, jotka olivat leskeksi jäädessään täyttäneet 50 vuotta. Monille köyhtyminen oli tilapäistä, joka korjaantui perherakenteen muutosten ja aikuistuneiden lasten kotoa muuton myötä. *Niillä kotona olleilla naisilla, jotka jäivät leskeksi alle 50 vuoden iässä, toimeentulotukinormin alittaneiden osuus oli sen sijaan noussut kolmen vuoden kuluttua miehen kuolemasta.* Aikuisten, opiskelevien lasten toimeentulosta huolehtiminen laski näiden perheiden toimeentulon monesti yhteiskunnan köyhyysrajan alapuolelle, kun lapseneläkkeet päättyivät.

Pienituloisuuteen liittyy usein vähäinen varallisuus ja heikko asumistilanne. Myös niitä perheitä, joiden tulot alittivat yhteiskunnan toimeentulotukinormin tai sivusivat sitä, leimasi muita vähäisempi varallisuus asunnon omistuksen suhteen. Puolison eläessä nämä perheet asuivat muita yleisemmin vuokra-asunnossa, eikä omistusasunnossa asuvien osuus lisääntynyt niiden joukossa leskeytymisen jälkeen kuten muissa ryhmissä. Toimeentulotukirajan alittaneiden ryhmässä myös muun varallisuuden kuten kesämökin tai auton omistaminen oli tavallista harvinaisempaa.

Työstä poissaolon vaikutus eläkkeen karttumiseen

Sukupuolten välisten eläke-erojen tilastollinen tarkastelu osoitti naisten eläketason olevan miesten eläketasoa alempi. Tähän ovat osaltaan syynä naisten miehiä lyhyemmät työsuhteet. Naisten palkkataso on myös alempi kuin miesten, aiheutuu se sitten ammatillisesta eriytymisestä tai muista vielä vähän selvitetystä tekijöistä. *Sukupuolten välisiä karttumiseroja voitiin leskeksi jääneiden naisten ja miesten kohdalla tarkastella vain avioliiton ja sen jälkeisen arvioidun työssäolon perusteella.* Tarkempi analyysi olisi edellyttänyt tietoja avioliittoa edeltäneistä työsuhteista ja eläkepalloista.

Työeläkejärjestelmä tuli voimaan vuonna 1962. Sen jälkeen avioituneilla naisilla, joilla koko työssäoloaika avioliitossa kartutti työeläkettä, lasten- ja kodinhoidon aiheuttamat työkatkot merkitsevät ikäryhmästä riippuen 5-10 prosentin menetystä maksimaalisesta eläkettä kartuttavasta työajasta. Vähintään vuoden ajan kotona olleilla naisilla työajan menetys vaihteli 8-18 prosentin välillä. Esimerkiksi 40-44-vuotiaiden ikäryhmässä noin

20 prosentin vähennys pienentäisi täyden 60 prosentin eläkkeen alle 50 prosentin.

Avioliiton ja sen jälkeisen arvioidun työssäolon kesto jäi 35-44 vuoden iässä leskeytyneillä naisilla kaksi vuotta lyhyemmäksi kuin miesleskillä. Tähän kahden vuoden eroon pitäisi kuitenkin vielä lisätä 1-2 vuotta sen takia, että leskeksi jääneet miehet olivat avioituneet keskimäärin hieman vanhempina kuin naislesket, josta syystä heille ehti karttua naisia enemmän työeläketurvaa jo avioliittoa edeltävältä ajalta.

Mikäli työnteko jatkuisi leskeytymisen jälkeen keskeytymättä, niin runsas puolet alle 40-vuotiaista miehistä ja noin 40 prosenttia naisista ylttäisi täyteen eläkkeeseen vaadittavaan 40 työvuoteen. Vähintään 35 vuotta työssäoloaikaa kertyisi 40-44-vuotiaista miehistä noin 80 prosentille, mutta naisista vain puolelle.

Alle 45-vuotiaiden naisten ja miesten oletetut karttumisajan erot aiheutuvat lähinnä naisten ansiotyön keskeyttäneistä lastenhoitojaksoista. Sukupuolten väliset erot työajassa todennäköisesti vielä kasvoivat leskeytymisen jälkeen, kun uuteen avio- tai avoliittoon menneet naiset jäivät kotiin hoitamaan niissä syntyneitä lapsia. Palkattoman kotityön väheneminen ei siis ole poistanut karttumisajan eroja näiden vuoden 2000 jälkeen vanhuuseläkkeelle siirtyvien naisten ja miesten väliltä.

Vanhemmilla aktiivi-ikäisillä sukupuolten väliset karttumisaikojen erot muodostuvat lähinnä naisten koko avioliittoajan jatkuneesta palkattoman kotityön tekemisestä tai lyhytaikaisista työjaksoista. Ennen vuotta 1962 avioituneiden kohdalla eläkkeen karttumisajan arviointi perustui avioliiton työssäoloaikaan työeläkejärjestelmän voimaantumisen jälkeen ja leskeytymisen jälkeiseen työntekoon. Sen mukaan karttumisaika jäisi vuosien 1996-2000 välillä eläkkeelle siirtyvillä, 45-49 vuoden iässä leskeksi jääneillä naisilla viisi vuotta lyhyemmäksi kuin miehillä. Suurin osa miehistä ylittää ikäryhmänsä enimmäisaikaan, mutta naisilla osuus jää arvioidusti alle puolen.

Vuosina 1991-95 eläkkeelle siirtyvien, 50-54-vuotiaina leskeytyneiden naisten ja miesten välille tuli karttumisajan eroa miesten hyväksi jo kymmenen vuotta. Vuosien 1986-90 välillä jo eläkkeelle siirtyneiden, 55-59-vuoden iässä leskeksi jääneiden naisten ja miesten karttumisajan eroksi saatiin 9-10 vuotta riippuen siitä, sisältyivätkö eläkkeellä olleet laskelmiin vai ei. Sukupuolten väliset huomattavat erot johtuvat siitä, että näissä

ikäryhmissä avioliiton aikana pelkästään kotityötä tehneiden naisten osuudet olivat nuorempia ikäryhmiä suuremmat. Arvion mukaan vain noin kolmasosa vanhempiin ikäryhmiin kuuluvista naisista yltää ikäryhmänsä enimmäisaikaan.

Noin neljäsosalle 50-59 vuoden iässä leskeksi jääneistä naisista oli karttunut omaa eläketurvaa varsin vähän tai ei lainkaan. Vuosina 1986-90 eläkkeelle siirtyneistä, 55-59-vuotiaiden ikäryhmän naisista oli kokonaan vaille omaa eläketurvaa arvioidusti 16 prosenttia, jotka saavat vanhuuseläkkeenä pelkästään kansaneläkettä. Omaa eläketurvaa vaille jääneiden naisleskien osuus vastaa tässä ikäryhmässä sitä väestöosuutta naisista, joka sai vanhuuseläkkeenä pelkästään kansaneläkettä. Vuosina 1991-95 eläkkeelle siirtyvistä, 50-54-vuotiaiden ikäryhmään kuuluvista naisleskistä yli kymmenesosalle ei ole karttunut omaa eläketurvaa.

Ansiosidonnaisen eläketurvan piiriin kuuluvien naisten määrässä on selkeä ero ennen 1930-lukua syntyneiden ja nuorempiin ikäryhmiin kuuluvien naisleskien välillä, sillä alle 50 vuoden iässä leskeksi jääneistä vain pari prosenttia jäisi kokonaan vaille työeläketurvaa. Naisten ja miesten väliset karttumisajan erot ovat silti huomattavat esimerkiksi ikäryhmänsä enimmäisaikaan yltäneiden osuuksissa.

On aiheellista painottaa, että edellä esitetyt arviot karttumisajoista on tehty varsin karkealla tasolla ja että ne perustuvat monissa kohdin oletuksiin, joiden paikkansapitävyyttä ei voitu tarkistaa tai ennalta tietää. Sukupuolten välisten erojen tarkempi selvittäminen vaatisi yksityiskohtaisia tietoja työsuhteista ja niiden kestoista koko aktiivi-ajalta. Naisten ja miesten välisten eläke-erojen selvitys on sitä paitsi puutteellinen, jos siihen ei liity ansiotason tarkastelua.

'Symmetrisen' perheen mahdollisuus?

Suomalaisten naisten taloudellinen riippuvuus on vähentynyt naisten työssäkäynnin yleistyttyä. Tässä mielessä naisten aseman voi todeta parantuneen. Työmarkkinoilla naiset työskentelevät kuitenkin eri aloilla kuin miehet ja useimmiten pienemmällä palkalla. Palvelusektori ja laajenevat ammattialat ovat antaneet naisille työpaikkoja, mutta naiset eivät ole vallanneet perinteisesti miehisiä aloja esimerkiksi teollisuudessa.

Työmarkkinoiden kahtiajakautuminen ei ole Suomessa viime vuosikymmeninä juuri muuttunut siitä huolimatta, että naisten osuus työvoimasta on kasvanut. Ammatillisen työnjaon purkaminen ja yhtäläisen palkkatason toteutuminen nähdään kuitenkin naisten täysipainoisen työssäkäymisen sekä nykyistä tasa-arvoisemman perheen sisäisen työnjaon edellytyksiksi.

Perheen sisäisen työnjaon muutokset ovat olleet vähäisempiä kuin naisten ansiotyötä koskevat. Ansiotyössä käyminen merkitsee useimmille naisille 'kaksoisroolin' suorittamista eli kodin ja lasten hoitamista ansiotyön ohella. Vaikka miesten kotityö on lisääntynyt, päävastuu kodin- ja lastenhoidosta on edelleen naisilla. Naisten vastuu lastenhoidossa näkyy esimerkiksi siinä, että vaikka lyhyelle isyyslomalle jää Suomessa noin kolmasosa siihen oikeutetuista, eivät miehet juuri käytä sen jälkeistä hoitovapaata.

Naisten ansiotyön keskittyminen miehistä poikkeaville aloille ja heidän alempi palkkatasonsa kuvastavat siirtymän tapahtuneen paljolti miesten työmarkkinoiden ehoilla. Naiset eivät ole suuresti kilpailleet miesten kanssa työpaikoista, eivätkä siten vaarantaneet miesten palkkatasoa. Joseph Pleckin ajatusrakennelmaa ammatillisen ja perheen sisäisen työnjaon yhteenkietoutumisesta seuraten vaikuttaa loogiselta, ettei naisten ansiotyö ole voimakkaasti vähentänyt työnjaon eriytymistä perheen sisällä. Esimerkkinä sukupuolten välisen työnjaon kytkeytymisestä ansiotasoon voi nähdä esimerkiksi sen, että koulutusta saaneiden naisten perheissä miehet tekevät muita yleisemmin kotitöitä. Kysymys voi olla myös suhteellisesta ansiotasosta, sillä mitä korkeampi miehen tulotaso on ja varsinkin vaimoon verrattuna, sitä vähemmän hän osallistuu kotitöihin. Samoin hoitovapaan käytön ratkaisee usein se, kumpi puolisoista on pienempituloinen.

Onko sitten Youngin ja Willmottin havaitsemalla 'symmetrisellä' perheellä yleistymisen mahdollisuuksia nykyisessä tilanteessa? Tämänhetkisistä näkymistä ei ole esitetty kovin optimistisia arvioita. Puolisoiden yhtäläiset mahdollisuudet ansiotyöhön ja myös palkattoman kotityön tasapuoliseen jakamiseen edellyttäisivät naisten vakaata asemaa työmarkkinoilla. Tällä hetkellä vallitseva taloudellinen lama on herättänyt muualla Euroopassa epäilyjä naisten asemasta työmarkkinoilla. Myös Euroopan yhdenytymisen on arveltu vahvistavan työelämän miehisiä elementtejä (esim. Ilo-na Ostner sosiaalipolitiikan päivillä Jyväskylässä vuonna 1991). Eri maiden lainsäädännössä naisten erityistilannetta ei yleensä oteta huomioon.

Ulrich Beck (1986, 197) otaksuu taloudellisen laman voimistavan suuntaamista perinteisen perheen malliin. Jos työmarkkinoiden ovet sulkeutuvat naisilta, niin pettymys ammatillisten toiveitten kariutumisesta ja taloudellisesta riippuvuudesta voi naisilla purkautua perhettä hajoittavasti. Ei ole myöskään itsestäänselvää, että miehet ovat valmiit uudelleen ottamaan perheen ainoan ansaitsijan roolin.

Tähän mennessä lama-ajan työttömyys on Suomessa kohdistunut enemmän miehiin kuin naisiin, mutta tulevat vuodet saattavat kääntää osat perinteiselle tolalle. Siinä tapauksessa, että sukupuolten välille syntyisi kilpailua työpaikoista, naisten voisi arvella hyötyvän työmarkkinoiden kahlitjakautumisesta. Monilla aloilla varsin pitkälle koulutettua naistyövoimaa ei voida ainakaan lyhyellä tähtämellä korvata miestyövoimalla. Miesten laajamittainen hakeutuminen naisten aloille ei kuitenkaan tunnu todennäköiseltä.

Jos julkisen alan säästöohjelmat kajoavat voimakkaasti työpaikkoihin, muuttuu tilanne naisille epäedulliseksi. Hyvinvointivaltion rakenteisiin, kuten terveydenhoitoon, vanhusten hoitoon ja koululaitokseen kohdistuvat supistukset merkitsevät myös naistyövoiman tarpeen vähenemistä. Jos naiset ansiotyön käydessä vähiin yritetään palauttaa perinteisen kotiäidin rooliin, on selvää, ettei naisten ansiotyön yleistyminen ole pohjimmiltaan muuttanut sukupuoliroolien määrittelyjä. Naisten ansiotyö ei ole tähän asti suuresti järkyttänyt perheroolien epätasapainoa, joskin ehkä vähentänyt miesten perheaseman autoratiivisuutta. Beckin käsityksen mukaan kehityksen suunta ei ole kuitenkaan käännettävissä taaksepäin, ja hän ennakoi todellisen konfliktin sukupuolirooleissa olevan vasta tulossa.

Yhteiskunnallisten palvelujen palauttamista kotiin merkitsee tavallaan myös se, että julkisia menoja yritetään supistaa houkuttelemalla naiset kodinhoidon tuen avulla hoitamaan itse lapsensa. Lastenhoitopolitiikan muuttuminen 1980-luvulla kotihoitoa suosivaksi voi pidentää myös naisten keskimääräisten työkatkojen kestoa. Nämä taas tyypistävät naisten eläketurvaa, jota ei yleensä kerry lastenhoitoajalta. Oman lapsen hoitoa ei katsota sellaiseksi 'työksi', josta seuraisi sosiaaliturvan etuisuuksia, vaikka kansantalouden tilinpidon ulkopuolella kotityölle on laskettu melko korkeita arvoja.

Miesten työttömyydestä tuskin seuraa, että miehet ryhtyisivät nykyistä kovin paljon suuremmissa määrin tekemään kotitöitä. Se ei tunnu uskottavalta sen perusteella, mitä tutkimuksissa on todettu miesten tähänastisesta osallistumisesta. Naisten ansiotyön yleistymisestä huolimatta käsitys miehestä perheen pääasiallisena huoltajana ja naisesta perheen kodinhoitajana vastuullisena elää edelleen. Sen muuttuminen edellyttäisi uudenlaisen perhekäsityksen vahvistumista, jota ei tällä hetkellä ole yleisesti näköpiirissä.

VIITELUETTELO

- 1 Funktionalisimin keskeinen oletus on, että yhteiskunnan eri osat ovat riippuvaisia toisistaan, ja että ne täyttävät erilaisia tehtäviä yhteiskunnan toiminnassa. Näitä tehtäviä hoitamaan on kehittynyt yhteiskunnallisia laitoksia kuten perhe, uskonto, hallinto, talous jne. (Allardt 1983, 167-168).
- 2 Althusser (1984, 91, 100) laajensi uusintamisen käsitteen koskemaan myös vallitsevan ideologian uusintamista. Se tapahtuu erilaisten ideologisten valtiokoneistojen avulla, joihin kuuluvat muun muassa kirkko, koulu ja oikeusjärjestelmä, sekä myös perheen myötävaikutuksella.
- 3 Tuore kanadalaistutkimus osoittaa, ettei ansiotyössä käyvien naisten kiire ole suinkaan vähentynyt. Asteikolla mitattuna kokopäivätyössä olevat perheenäidit kokivat kiireen aiheuttaman paineen kovimpana verrattuna osa-aikatyötä tekeviin tai kotona oleviin naisiin (Michelson 1990, 360).
- 4 Iso-Britannian työministeriön vuonna 1980 tekemän tutkimuksen mukaan lastenhoidon aiheuttamat urakatkot alentavat naisten elinikäistä ansiotasoa keskimäärin 25-50 prosenttia yhtäjaksoiseen työssäkäyntiin verrattuna (Land 1987, 87).
- 5 Yhdysvalloissa Albert W. Niemi (1981) on tutkinut lastenhoidon aiheuttamaa ansioiden menetystä äitien koulutustason mukaan. Ansioiden menetystä arvioidessaan hän vähensi siitä lastenhoidon kustannuksista kertyneen säästön, kun äiti hoiti lapsensa itse. Toisaalta hän lisäsi siihen arvioidun, työkatkosta aiheutuvan palkanalennuksen. Ansioiden menetys oli suurin niillä koulutetuilla naisilla, jotka jäivät kotiin lasten kouluikänsä saakka. Jos pyritään minimaaliseen ansioiden menetykseen, koulutettujen naisten kannattaisi palata mahdollisimman pian työhön. Ansioiden menetys jäi pienimmäksi niillä naisilla, joilla oli vähiten koulutusta. Heille oli kannattavaa hoitaa lapsensa itse mahdollisimman pitkään, sillä päivähoitomaksut veivät suurimman osan työhön palanneiden naisten palkasta.
- 6 Valtaosa naisten ja miesten palkkaeroja koskevista tutkimuksista on perustunut inhimillisen pääoman teorialle. Lähtökohtana on oletus, että työntekijän palkka vastaa hänen rajatuottavuuttaan. Mitä korkeampi on inhimillisen pääoman määrä, sitä korkeampi on työntekijän tuottavuus. Inhimillisen pääoman määrä on puolestaan riippuvainen sellaisista tekijöistä kuin koulutuksesta ja työ-

- kokemuksesta eli työuran pituudesta ja jatkuvuudesta (Allén 1991, 20).
- 7 Saksalaisen tutkimuksen mukaan (Brater 1983, 260-261) kotona olleet naiset ovat ammatillisesti huonommassa asemassa kuin yhtäjaksoisesti työssä käyneet naiset, koska he työhön palatessaan joutuvat usein aloittamaan aikaisempaa alemmasta asemasta. Pitkät äitiyslomat ja osa-aikatyö todettiin ruotsalaisessa tutkimuksessa (Rosenfeld & Kalleberg 1990, 88-89) osasyiksi siihen, että naiset ovat yksityisellä sektorilla miehiä harvemmin johtavassa asemassa. Ruotsissa miehillä on oikeus vanhempainlomaan, mutta monetta ei käytä, koska pelkäävät sen haittaavan urakehitystä.
- 8 Iso-Britanniassa tutkittiin työkatkosten vaikutusta vuonna 1946 syntyneiden, kansallisen terveydenhuollon piirissä työskentelevien naisten ansiotasoon. Tutkimuksessa todettiin, että pari vuotta äitiyslomalla olleiden tuntipalkka oli noin neljänneksen pienempi kuin lapsettomien naispuolisten työtovereiden. Suoritetun regressioanalyysin mukaan puolet erosta aiheutui lastenhoidon aiheuttamasta työkokemuksen menetyksestä, osa-aikatyön tekemisestä ja ammatillisesta alaspäin liikkuvuudesta (Joshi 1987, 122; Joshi & Newell 1987).
- 9 1970-luvun alussa Iso-Britanniassa voimaantulleen samanpalkkaisuuslain seurantatutkimuksessa todettiin miesten ja naisten palkkaeron pienentyneen muutamassa vuodessa, kun tarkasteltiin naimattomia naisia. Naimisissa olevilla naisilla lain vaikutukset jäivät vähäisemmiksi. Sen katsottiin johtuvan siitä, että naimattomat naiset työskentelivät naimisissa olevia yleisemmin samalla vaativuuksitasolla miesten kanssa. Naimisissa olevat naiset taas työskentelivät naimattomia useammin osa-aikatyössä ja naisvaltaisilla aloilla (Greenhalgh 1980, 771).
- 10 Ennen 1960-lukua menetelmää ei oltu käytetty sosiaalitieteissä, mutta jo 1920-luvulla sitä käyttivät taloustieteilijät (Kirjavainen 1989, 3-4). Ajankäyttötutkimusten menetelmiä on arvosteltu siitä, että niissä käytetty työn ja vapaa-ajan erottelu ei sovellu kotityön tarkasteluun. Naisten kotityö ei ole yhtä selvästi erotettavissa vapaa-ajasta kuin ansiotyö (Smith 1987, 68). Jos kotityö luokitellaan, kuten Barbara Pieper (1983, 310) sen tekee, materiaaliseen huoltoon (ruuanlaitto, siivous, pyykinpesu jne.), psyykkiseen huolenpitoon (kuuntelu, ajan varaaminen muita varten) ja tavaroiden valmistaamiseen omaan käyttöön, niin ainoastaan materiaalista huoltoa voidaan mitata ajankäytöllä. Psyykkisen huolenpidon mitaaminen on hankalaa samoin kuin sen, milloin kotitalouden käyt-

töön tarkoitettujen tavaroiden valmistus on kotityötä ja milloin harrastusta.

- 11 Lapsia syntyy nykyisin vähemmän kuin ennen, mutta lastenhoitoon käytetään entistä enemmän aikaa. Lapsipsykologian suuntaus, jonka mukaan lasten pitää saada leikkiä ja toimia suhteellisen vapaasti, on merkinnyt vanhemmille lisätyötä muun muassa vaatteiden huollon ja siivouksen muodossa (Davidoff 1976, 147; Waerness 1984, 274). Lastenhoitoon käytetyn ajan lisääntyminen heijastanee lastenhoidon vaatimustason nousua siten, että äidit tuntevat olevansa vastuussa myös lastensa sosiaalisesta ja henkisestä hyvinvoinnista, kun aikaisemmin riitti terveydestä ja puhtaudesta huolehtiminen (Vanek 1974, 117). Selvimmin lastenhoitoon käytetty aika on lisääntynyt ylemmissä sosiaaliryhmissä (Gronau 1973a, 198).
- 12 Siiskonen (1982, 130) toteaa töiden jakautuvan maalaisperheissä isännän ja emännän kesken nykyisin siten, että emäntä vastaa kodin ja lastenhoidosta, kun taas peltoviljely, työnjohto samoin kuin tilan hoitoon liittyvät 'paperityöt' ovat lähes kokonaan isännän vastuulla.
- 13 Lasten päivähoitotilanne on huomattavasti parantunut 1960-luvun alun tilanteeseen verrattuna. Silloin tehdyn tutkimuksen mukaan 3-7-vuotiaiden kaupunkilaislasten hoito oli usein järjestämättä. Vain alle puolet kaupunkilaisäideistä ilmoitti lasten hoidon olevan järjestyksessä äidin työssä ollessa. Tämän perusteella yli puolet lapsista oli tavalla tai toisella heitteillä (Ristimäki 1961-62, 160).
- 14 Ruotsalaistutkimuksen mukaan naisten poissaolot lapsen sairauden takia olivat kaksi kertaa yleisempiä kuin miesten, kun molemmat puoliset kävivät työssä. Sairaana lapsen vieminen lääkäriin oli yleensä äidin vastuulla (Trost 1983, 229). Mirja Tolkki-Nikkosen tutkimuksessa (1990, 45) naiset olivat mielestään useammin vastuussa sairaiden lasten hoidosta kuin mitä miehet arvioivat naisten olevan.
- 15 Äitiysrahaa maksetaan nykyisin 105 arkipäivältä eli noin neljältä kuukaudelta. Isyysrahaa voidaan maksaa lapsen syntymän yhteydessä 6-12 arkipäivältä samanaikaisesti äitiysrahan kanssa. Tämä isyysraha lyhentää vastaavasti vanhempainrahan saamisaikaa. Vanhempainrahaa maksetaan äidille tai isälle yhteensä enintään 170 arkipäivältä välittömästi äitiysrahan päätyttyä (Toimeentuloturva 1992, 30-33).

- 16 Työntekijöille, jotka olivat työsuhteessa työeläkejärjestelmän voimaantullessa 1.7.1962, karttui tätä edeltävältä ajalta eläkettä 0,5 prosenttia vuodessa.
- 17 Perheenemäntien työeläketurvaa kehitettäessä kotitaloustyön taloudellisen merkityksen selvittämistä on pidettävä tarpeellisena perheenemännän koko työpanoksen tai hoitotyöhön käytettyjen työpanosten arvioimiseksi. Se olisi välttämätöntä myös eronneen perheenemännän eläketurvan ratkaisemiseksi siinä tapauksessa, että työeläketurvaa on avioliiton aikana karttunut yksinomaan tai pääasiassa vain toiselle puolisolalle (Kilpiö 1978, 66).
- 18 Lasten kotihoidon tukea maksetaan vanhempainrahakauden jälkeen alle kolmivuotiaan lapsen vanhemmalle. Vuonna 1992 sen lakisääteinen perusosa ilman sisarkorotusta ja tulosidonnaista lisäosaa on 1951 markkaa kuukaudessa (Toimeentuloturva 1992, 36), mutta eräät kunnat ovat järjestäneet asukkailleen lakisääteistä tukea täydentäviä tai parantavia etuuksia. Lasten kodinhoidon tuen lisäämistä on kunnissa vauhdittanut myös vuoden 1990 alussa voimaan tullut uusi päivähoitolaki, joka velvoittaa kunnat järjestämään kunnallisen hoitopaikan kaikille alle 3-vuotiaille lapsille.
- 19 Hoitovapaan ja kotihoidon tuen ajateltiin keskeyttävän yhä useammin naisten työnteon, ja hoitoaikojen oletettiin pidentyvän (Laesvuori 1988, 11). Sosiaali- ja terveysministeriö teki vuonna 1984 selvityksen (Äidin ansiotyö ja perhe, osa II, 8) hoitovapaan käytön halukkuudesta. Sen mukaan 72 prosenttia ansiotyötä tekevästä äideistä suhtautui myönteisesti ajatukseen, että he jäisivät pois työstä kolmeksi vuodeksi.
- Hoitovapaata käytti sosiaali- ja terveysministeriön vuonna 1989 tekemän selvityksen (Säntti 1990, 109-110) mukaan 45,9 prosenttia ennen äitiysloman alkamista palkansaajina toimineista naisista ja 0,6 prosenttia miehistä. Keskimääräisen hoitovapaan pituus oli naisilla 11,8 kuukautta ja miehillä 7,5 kuukautta. Selvityksen mukaan vain noin 15 prosenttia vanhemmista piti hoitovapaata siihen saakka, kunnes lapsi täytti kolme vuotta. Hoitovapaajärjestelmän ensimmäisinä voimassaolovuosina hoitovapaalla ei oltu niin pitkään kuin siihen lain mukaan olisi ollut mahdollisuus.
- 20 Hilary Landin (1987, 87) mielestä naisten eläketurvan puutteet pitäisi korjata, sillä naisten hoivatyö vähentää heidän taloudellista riippumattomuuttaan koko loppuiäksi. Perheessä tehtävä hoivatyö pitäisi saada yhteiskunnallisesti tunnustetun työn piiriin kaikkine etuineen. Nykyisin hoivatyö nähdään naisten velvollisuutena, jos-

ta korvaus tulee miehen taholta. Toimeentulojärjestelmissä pitäisi olla kompensatiomenetelmiä ansioiden menetyksen varalta.

- 21 Yhdysvaltain hallituksen teettämässä tutkimuksessa tarkastellaan niitä tapoja, joilla sosiaaliturvajärjestelmä voitaisiin sopeuttaa miesten ja naisten muuttuvien roolien mukaiseksi. Tutkimuksessa ehdotetaan, että puolisoiden vuosittaiset ansiot jaettaisiin avioerossa puoliksi kutakin avioliittovuotta kohti. Ansioiden tasajaolla tunnustettaisiin myös vaimon kotityön taloudellinen arvo (*Social security and the changing roles of men and women 1979, 118*).

- 22 *Lehtiartikkelit, joihin on muun muassa viitattu:*

Tehtäviä TEL-tarhureille, *Palkkatyöläinen 9.1.1989*; Naisten eläkkeitä korjattava, *Demari, 8.3.1989*; Tärkeä palkkatasa-arvo, *Helsingin Sanomien pääkirjoitus 20.3.1989*; Pension för hemarbete (Finlands svenska marthaförbund), *Hufvudstadsbladet 17.6.1989*; Helsingin kaupunginhallitus esittää: Kotihoidon tuen saajille eläkeoikeus hoitoajalta, *Helsingin Sanomat 20.6. ja 27.6.1989*; Sosiaalidemokraattisten Naisten avoin kirje Erkki Liikaskelle, *Demari 18.8.1989*; Naiset eivät huolehdi eläketurvastaan, *Uusi Suomi 12.2.1990*; SAK:n hallitus: Naisten eläketasoa parannettava, *Työ ja virka 3/89*; Kotiäitien työkyvyttömyyden riski (Antero Peräläinen), *Uusi Suomi 19.2.1990*; Saavuttamattomia etuja, *Palkkatyöläinen 5/90*; Miesten oikeuksien puolesta, *Palkkatyöläinen 28.1.1991*; Epätasa-arvoa eläkkeissä, *Demari 12.9.1991 (Raija Hukkamäki)*;

- 23 Hallitus antoi elokuussa 1992 eduskunnalle esityksen laiksi valtion eläkelain muuttamisesta. VEL:ia ehdotetaan muutettavaksi siten, että vuoden 1992 jälkeen alkavissa palvelussuhteissa eläkeikä on 65 vuotta, eläkkeen tavoitetaso 60 prosenttia ja eläkekarttuma 1,5 prosenttia vuodessa. Laki ehdotetaan tulevaksi voimaan vuoden 1993 alusta. Tarkoitus on toteuttaa vastaava muutos myös kuntien, kirkkojen, Suomen Pankin, KELA:n ja Ahvenanmaan eläkejärjestelmissä.

- 24 Tutkimuksen perusjoukkoa, otantaa ja aineiston edustavuutta kuvataan liitteessä. Tutkimusaineiston keruumenetelmiä, haastattelulomakkeen sisältöä ja haastattelujen suorittamista on selostettu perhe-eläketutkimusprojektin ensimmäisen raportin (Tuominen 1988) liitteessä 2.

- 25 Kulutusyksikköarvo laskettiin erikseen talouden päämiehelle tai yksinäiselle henkilölle sekä talouden muille jäsenille. Alle 45-vuotiaan talouden päämiehen tai yksinäisen henkilön kulutusyksikköarvo on 1.0. Se pienenee yhdellä kymmenyksellä 45-64- ja 65-74-vuotiaiden sekä 75 vuotta täyttäneiden ikäryhmissä, joten vanhimmassa ikäryhmässä se on 0.7. Toisen aikuisen kulutusyksikköarvo on 0.6, muiden aikuisten ja ensimmäisen lapsen 0.5, toisen lapsen 0.4 ja muiden lasten 0.3 (Tuominen 1988, 105).
- 26 Tuomisen (1988, 107) tutkimuksen kriteerit kulutustason muutokselle:

Kulutustaso:	Muutoksen prosentuaalinen suuruus:
nousi paljon	vähintään 50 %
nousi melko paljon	30 - 49 %
nousi vähän	11 - 29 %
ennallaan	enintään +- 10 %
aleni vähän	11 - 29 %
aleni melko paljon	30 - 49 %
aleni paljon	vähintään 50 %

- 27 Kotitalouksien käytettävissä oleva tulo vuonna 1981 on mahdollista arvioida kulutusyksikköä kohti tiedettäessä, että käytettävissä oleva vuositulo kotitaloutta kohti oli 59 639 markkaa ja että kotitalouksissa oli keskimäärin 1.95 kuluttajayksikköä (Kotitaloustiedustelu 1981, Osa 1, 46). Käytettävissä olevan tulon määrä on silloin yhtä kulutusyksikköä kohti 30 584 markkaa. Kulutusyksikköä kohti laskettu käytettävissä oleva tulo lasketaan kotitaloustiedustelussa kotitalouksien, ei koko aineiston keskiarvona, joten sen arvo voi hieman erota edellisestä, mutta kovin paljon se ei siitä poikenne.
- 28 Townsend (1979, 241-258) määrittelee köyhyyden kolmella tavalla. Ensimmäinen määrittely koskee sosiaalista köyhyyttä. Sen mukaan köyhiä ovat ne, jotka jäävät yhteiskunnan asettaman köyhyysrajan eli tietyn tulorajan alapuolelle. Toinen köyhyyden määrittely liittyy Townsendilla suhteelliseen tulotasoon ja suhteellisen köyhyysrajan valintaan. Kotitaloudet asetetaan esimerkiksi perhetyypeittäin suuruusjärjestykseen nettotulojen mukaan. Ongelmia aiheuttaa

köyhyysrajan valinta: minkä tahansa prosenttirajan valitseekin, se on tietystä mielessä mielivaltainen.

Townsend katsoo suhteellisen köyhyyden rajaksi sen, jos nettotulo jää alle 50 prosentin perhetyypin keskimääräisestä tulosta. Suhteellinen deprivatio on kolmas Townsandin köyhyyden määrittely. Kotitaloudet asetetaan suuruusjärjestykseen nettotulojen ja tiettyjen deprivatiokriteerien mukaan. Tulotason laskiessa deprivatiotaso nousee tietystä vaiheessa tulotason suhteellista laskua enemmän, ja yhteisölle tavanomainen elämäntyyli alkaa vähentyä. Townsend katsoi deprivatiotason nousevan jyrkästi tulotason laskiessa 60-69 prosentin välille perhetyypin keskiarvosta.

KIRJALLISUUS

- Aho, Simo: Palkkatyön yhteiskunnan kehitysvaiheet. Lisensiaattityö. Tampereen yliopisto 1987.
- Alanen, Leena: Reproductio ja sosialisatio - käsitteiden ja toiminnan kentät. Teoksessa Liisas Rantalaiho (toim.): Miesten tiede, naisten puuhut. Jyväskylä 1986, 57-83.
- Alaviuhkola, Katriina: Kotona tapahtuvasta hoitotyöstä eläkettä. Sosiaalinen Aikakauskirja 4/1989, 19-22.
- Alestalo, Matti: Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Tapani Valkonen, Risto Alapuro, Matti Alestalo, Riitta Jallinoja & Tom Sandlund: Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Juva 1985, 101-200.
- Allardt, Erik: Sosiologia. Porvoo 1964.
- Allardt, Erik: Sosiologia I. Juva 1983.
- Allén, Tuovi: Kolmen vartin naiset - selityksiä sukupuolten väliselle palkkaerolle. Työväen taloudellinen tutkimuslaitos. Katsaus 3/1991, 15-26.
- Althusser, Louis: Ideologiset valtiokoneistot. Jyväskylä 1984.
- Ansiotyö ja perheenemäntä. Kotitalouskeskuksen tiedotuksia N:o 6. Helsinki 1956.
- Anttalainen, Marja-Liisa: Naisten työt - miesten työt. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 1980:1. Helsinki 1980.
- Anttalainen, Marja-Liisa: Sukupuolen mukaan kahtiajakautuneet työmarkkinat. Teoksessa Liisa Husu & Marja-Liisa Honkasalo (toim.): Työ, nainen ja tutkimus. Valtioneuvoston kanslian monisteita 1984:2, 77-107.
- Anttonen, Anneli: Valtiollisesta yhteisölliseen sosiaalipolitiikkaan. Sosiaaliturvan Keskusliitto. Mänttä 1989.

- Barker, Diana Leonard & Sheila Allen: Introduction: The interdependence of Work and Marriage. Teoksessa Diana Leonard Barker & Sheila Allen (toim.): Dependence and Exploitation in Work and Marriage. British Sociological Association. Whitstable, Kent 1978, 1-20.
- Barrett, Michele: Nykyajan alistettu nainen. Tampere 1985.
- Bassi, Laurie J.: Poverty Among Women and Children: What Accounts for the Change? The American Economic Review 78 (May 1988):2, 91-95.
- Beck, Ulrich: Risikogesellschaft. Auf dem Wege in eine andere Moderne. Frankfurt/Main 1986.
- Beck-Gernsheim, Elisabeth: Das halbierte Leben. Männerwelt Beruf, Frauenwelt Familie. Frankfurt/Main 1980.
- Beck-Gernsheim, Elisabeth: Familie im Modernisierungsprozess. Teoksessa Karl Martin Bolte & Erhard Treutner (toim.): Subjektorientierte Arbeits- und Berufssoziologie. Universität München. Frankfurt/Main 1983, 270-292.
- Becker, Gary S.: Human Capital, Effort, and the Sexual Division of Labor. Journal of Labor Economics 3, 1985 (Supplement), 33-58.
- Beechey, Veronica: Some Notes on Female Wage Labour in Capitalist Production. Capital and Class 1977:3, 45-66.
- Beechey, Veronica: Women and Production: A Critical Analysis of Some Sociological Theories of Women's Work. Teoksessa Annette Kuhn & AnnMarie Wolpe (toim.): Feminism and Materialism. Women and Modes of Production. London 1978, 155-197.
- Bernhardt, Eva: Womens Life-Stages. Scandinavian Population Studies. The Eighth Nordic Demographic Symposium, June 1986. The Nordic Demographic Society, Copenhagen 1988.
- Bielby, Denise D. & William T. Bielby: She Works Hard for the Money: Household Responsibilities and the Allocation of Work Effort. American Journal of Sociology 93 (March 1988):5, 1031-1059.

- Blood, Robert O. Jr. & Donald M. Wolfe: *Husbands & Wives. The Dynamics of Married Living*. Glencoe, Illinois 1960.
- Boalt, Carin: *Tid för hemarbete. Hur lång tid då? Teoksessa Brita Åkerman m.fl.: Den okända vardagen - om arbetet i hemmen*. Stockholm 1983, 39-69.
- Bott, E.: *Family and Social Network: Roles, Norms, and External Relationships in Ordinary Urban Families*. London 1957.
- Brater, Michael: *Rückkehr in den Beruf? Biographische Probleme von Frauen zwischen Familie und Beruf*. Teoksessa Karl Martin Bolte & Erhard Treutner (toim.): *Subjektorientierte Arbeits- und Berufssoziologie*. Universität München. Frankfurt/Main 1983, 244-269.
- Brown, Clair (Vickery): *Home Production for Use in a Market Economy*. Teoksessa Barrie Thorne & Marilyn Yalom (toim.): *Rethinking the Family. Some Feminist Questions*. The Center for Research on Women, Stanford University. New York 1982, 151-167.
- Brunila, Anne: *Naisten ja miesten palkkaerot vuosina 1975 ja 1985. Työväen taloudellinen tutkimuslaitos, tutkimuksia 30*. Helsinki 1990.
- Burke, Ronald J. & Tamara Weir: *Relationship of Wife's Employment Status to Husband, Wife and Pair Satisfaction and Performance*. *Journal of Marriage and Family* 1976 May, 279-287.
- Chodorow, Nancy: *The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. University of California Press. Berkeley and Los Angeles 1978.
- Clark, Robert A., F. Ivan Nye & Viktor Gecas: *Husband's Work Involvement and Marital Role Performance*. *Journal of Marriage and Family* 1978 February, 9-22.
- Dahlerup, Drude: *Confusing Concepts - Confusing Reality: A Theoretical Discussion of the Patriarchal State*. Teoksessa Anne Showstack Sassoon (toim.): *Women and the State. The Shifting Boundaries of Public and Private*. Tiptree, Essex 1987, 93-127.

- Dahlström, Edmund & Rita Liljeström: Det patriarkala arvet. Sociologisk forskning 18 (1981).
- Davidoff, Leonore: The Rationalization of Housework. Teoksessa Diana Leonard Barker & Sheila Allen (toim.): Dependence and Exploitation in Work and Family. British Sociological Association. Whitstable, Kent 1978, 121-151.
- Denis, Ann B.: Wife and/or Worker: Sex Role Conceptions of Canadian Female Students. Teoksessa Eugen Lupri (toim.): The Changing Position of Women in Family and Society. A Cross-National Comparison. Leiden 1983, 418-429.
- Dreze, Jacques H.: Työn jakaminen: teoriaa ja viimeaikaisia eurooppalaisia kokemuksia. Työväen taloudellinen tutkimuslaitos. Katsaus 4/1987, 45-70.
- Durkheim, Emile: Suicide. London 1970.
- Eichler, Margrit: The Industrialization of Housework. Teoksessa Eugen Lupri (toim.): The Changing Position of Women in Family and Society. A Cross-National Comparison. Leiden 1983, 430-443.
- Elder, Glen H. Jr. & Richard C. Rockwell: Marital Timing in Women's Life Patterns. Journal of Family History 1976:1, 34-53.
- Elinolosuhteet 1950-1975. Tilastokeskus. Tilastollisia tiedonantoja N:o 58. Helsinki 1977.
- Engels, Friedrich: The Origins of the Family, Private Property and the State. London 1972.
- Gardiner, Jean: Women's Domestic Labour. New Left Review 1975 January-February, No. 89, 47-58.
- Gardiner, Jean: Political Economy of Domestic Labour in Capitalist Society. Teoksessa Diana Leonard Barker & Sheila Allen (toim.): Dependence and Exploitation in Work and Family. British Sociological Association. Whitstable, Kent 1978, 109-120.

- Gauger, William: Household Work. Can We Add It to GNP? *Journal of Home Economics* 1973 October, 12-15.
- Giele, Janet Zollinger: Changing Sex Roles and Family Structure. Teoksessa Patricia Voydanoff (toim.): *Work & Family. The Changing Roles of Men and Women*. Palo Alto, California 1984, 199-208.
- Glazer-Malbin, Nona: Housework. *Signs* 1976:1, 905-922.
- Goldschmidt-Clermont, Luisella: Unpaid Work in the Household. A Review of Economic Evaluation Methods. *International Labour Office*. Geneva 1982.
- le Grand, Carl: Explaining the Male-Female Wage Gap: Job Segregation and Solidarity Wage Bargaining in Sweden. *Acta Sociologica* 34 (1991):4, 261-277.
- Greenhalgh, Christine: Male-Female Wage Differentials in Great Britain: Is Marriage an Equal Opportunity? *The Economic Journal* 90 (December 1980), 751-775.
- Gronau, Reuben (1973a): The Effect of Children on the Housewife's Value of Time. *Journal of Political Economy* 1973 March/April, 168-199.
- Gronau, Reuben (1973b): The Measurement of Output of the Nonmarket Sector: The Evaluation of Housewives' Time. Teoksessa Milton Moss (toim.): *The Measurement of Economic and Social Performance*. New York 1973, 163-190.
- Gronau, Reuben: Leisure, Home Production and Work - the Theory of Allocation of Time Revisited. *Journal of Political Economy* 85 (1977):6, 1099-1123.
- Haavio-Mannila, Elina: Convergences between East and West: Traditional and Modernity of Sex Roles in Sweden, Finland and the Soviet Union. *Acta Sociologica* 15 (1972):1-2, 114-125.
- Haavio-Mannila, Elina: Kodinhoitotehtävien jakautuminen perheessä. *Sociologia* 3/1980, 185-194.

- Haavio-Mannila Elina: Perhe hoiva- ja tunneyhteisönä. Teoksessa Elina Haavio-Mannila, Riitta Jallinoja & Harriet Strandell: Perhe, työ ja tunteet. Juva 1984, 111-183.
- Haavio-Mannila, Elina: History of Women's Paid Work in Finland - a Brief Introduction. Teoksessa Sirkka Sinkkonen & Anneli Milén (toim.): Toward Equality. Proceedings of the American and Finnish Workshop on Minna Canth June 19-20th, 1985 Kuopio. Kuopion yliopiston julkaisuja. Yhteiskuntatieteet. Tilastot ja selvitykset 1/1986. Kuopio 1986, 119-137.
- Haavio-Mannila, Elina: Nainen yksilöllistyy ja itsenäistyy. Teoksessa Riikkinen, Olavi (toim.): Suomi 2017. Jyväskylä 1990, 443-457.
- Haavio-Mannila, Elina & Riitta Jallinoja: Changes in the Life Patterns of Families in Finland. Helsingin yliopisto. Sosiologian laitos, Working Papers N:o 13, 1980.
- Haimi, Olavi: Väestöntutkimus. Periaatteet ja menetelmät. Väestöliiton väestöntutkimuslaitos, D 19 1987.
- Halla, Klaus: Sosiaaliturvan väliinputoajat. Sosiaalinen Aikakauskirja 2/1989, 35-40.
- Hartmann, Heidi I.: The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union. Capital & Class 1979 Summer, No. 8, 1-33.
- Hawrylyshyn, Oli: The Value of Household Services: A Survey of Empirical Estimates. Review of Income and Wealth 22 (1976):2, 101-131.
- Hayghe, Howard: Working Wives' Contribution to Family Income in 1977. Monthly Labor Review 1979 October, 62-64.
- Hayghe, Howard V.: Family Members in the Work Force. Monthly Labor Review 1990 March, 14-19.
- Hedges, Janice N. & Jeanne K. Barnett: Working Women and the Division of Household Tasks. Monthly Labor Review 1972 April, 9-14.

- Heikkilä, Matti: Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa. Sosiaalilihallituksen julkaisuja 8/1990. Helsinki 1990.
- Heinonen, Markku: 7 vuotta nuorempien lasten palkattoman kotihoidon arvo vuonna 1985. SVT. Sosiaalisia erikoistutkimuksia XXXII:126. Sosiaali- ja terveysministeriö. Tutkimusosasto. Helsinki 1986.
- Hemmilä, Pirkko: Naisten palkkojen teoriaa ja käytäntöä. Esitutkimus. Sosiaali- ja terveysministeriö. Tasa-arvojulkaisuja. Sarja A: Tutkimuksia 1/88. Helsinki 1988.
- Hobson, Barbara: No Exit, No Voice: Women's Economic Dependency and the Welfare State. *Acta Sociologica* 33 (1990):3, 235-250.
- Hood, Jane & Susan Golden: Beating Time/Making Time: The Impact of Work Scheduling on Men's Family Roles. Teoksessa Patricia Voydanoff (toim.): *Work & Family. The Changing Roles of Men and Women*. Palo Alto, California 1984, 133-143.
- Horrigan, Michael W. & James P. Markey: Recent Gains in Women's Earnings: Better Pay or Longer Hours? *Monthly Labor Review* 1990 July, 11-17.
- Hyrkkänen, Raili: Leskien ansiotyö ja terveydentila. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1988:2. Jyväskylä 1988.
- Ingelstam, Lars: Arbets värde och tidens bruk. En framtidsstudie. En rapport inom projektet 'Prognoser och politisk framtidsplanering'. Sekretariatet för framtidsstudier. Stockholm 1981.
- Jaakkola, Risto: Naisen oikeudellinen asema arvioitava alati uudelleen. *Helsingin Sanomat* yliö 8.2.1990.
- Jallinoja, Riitta: Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet. Juva 1983.
- Jallinoja, Riitta (1985a): Johdatus perhesosiologiaan. Porvoo 1985.
- Jallinoja, Riitta (1985b): Miehet ja naiset. Teoksessa Tapani Valkonen, Risto Alapuro, Matti Alestalo, Riitta Jallinoja & Tom Sandlund:

- Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Juva 1985, 243-270.
- Jallinoja, Riitta: Moderni elämä. Ajankuva ja käytäntö. Rauma 1991.
- Janhunen, Jouko (1987a): Eläkejärjestelmät teollisuusmaissa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1987:3. Jyväskylä 1987.
- Janhunen, Jouko (1987b): Naisilla eri maissa yleisesti alempi eläkeikä kuin miehillä. Työeläke 3/1987, 35-37.
- Janhunen, Jouko (1987c): Rahoitusvaikeudet lyöneet leimansa eläketurvaan ulkomailla. Työeläke 5/1987, 64-65.
- Janhunen, Jouko: Eläkkeistä ulkomailla 7.11.1988. Eläketurvakeskus.
- Janhunen, Jouko: Eläkkeistä ulkomailla 29.3.1989. Eläketurvakeskus.
- Janhunen, Jouko: Eläkkeistä ulkomailla 8.11.1989. Eläketurvakeskus.
- Janhunen, Jouko: Eläkkeistä ulkomailla. Työeläke 5/1991, 42-43.
- Jonasdottir, Anna G.: Sex/Gender, Power and Politics: Towards a Theory of the Foundations of Male Authority in the Formally Equal Society. *Acta Sociologica* 31 (1988):2, 157-174.
- Joshi, Heather: The Cost of Caring. Teoksessa Caroline Glendinning & Jane Millar (toim.): *Women and Poverty in Britain*. Brighton 1987, 112-133.
- Joshi, Heather & M. L. Newell: Family Responsibilities and Pay Differentials: Evidence from Men and Women Born in 1946. Discussion Paper 157, Centre for Economic Policy Research. London 1987.
- Julkunen, Raija: Nainen suomalaisessa työn sosiologiassa. Teoksessa Liisa Husu & Marja-Liisa Honkasalo (toim.): *Työ, nainen ja tutkimus*. Valtioneuvoston kanslian monisteita 1984:2, 18-51.

- Julkunen, Raija: Miestieteen uusintaminen: teoria ilman sukupuolijärjestelmää. Teoksessa Liisa Rantalaiho (toim.): Miesten tiede, naisten puuhut. Jyväskylä 1986, 109-140.
- Kannisto, Jari: Työeläkettä kartuttaneiden työssäoloaika yksityisellä sektorilla sekä heidän osuutensa työikäisestä väestöstä. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1989:1. Helsinki 1989.
- Karisto, Antti, Pentti Takala & Ilkka Haapola: Elintaso, elämäntapa, sosiaalipolitiikka. Juva 1984.
- Karjalainen, Timo: Perhekäsitys heijastaa yhteiskunnan muutoksia. Sosiaalivakuutus 5/1990, 111-114.
- Kasvio, Antti: Naiset ja teollisuustyö. Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Sarja D 78/1985.
- Katkova, I.: Maternal Care of Infants. Teoksessa Gail Lapidus (toim.): Women, Work and Family in the Soviet Union. New York 1982, 230-239.
- Kauppinen-Toropainen, Kaisa, Elina Haavio-Mannila & Irja Kandolin: Naiset, miehet ja työ. Sosiaalinen Aikakauskirja 6/1983, 7-15.
- Kauppinen-Toropainen, Kaisa, Irja Kandolin & Elina Haavio-Mannila: Kuka hyötyy työelämän roolirajojen rikkomisesta. Sosiaalivakuutus 3/1989, 114-117.
- Kelly, Joan: Women, History and Theory. The University of Chicago Press. Chicago 1984.
- Kilpiö, Eila: Kotona tehdyn palkattoman työn arvon selvittämisestä. Sosiaali- ja terveysministeriö. Tutkimusosaston julkaisuja 4/1978.
- Kinnunen, Raija: Epävirallinen työ naisten elämänkulussa. Tutkimus 1920-luvulla syntyneiden naisten elämänhistorioista. Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita n:o 48/1987.

- Kirjavainen, Leena: Time-Use and Its Value in Household Production in Finland and the United States. Helsingin yliopisto. Kodin taloustieteen laitoksen julkaisuja 1/1989. Helsinki 1989.
- Klein, Bruce W. & Philip L. Ronces: A Profile of the Working Poor. Monthly Labor Review 1989 October, 3-13.
- Kniesner, Thomas J., Marjorie B. McElroy & Steven P. Wilcox: Getting into Poverty Without a Husband, and Getting Out, With or Without. The American Economic Review 78 (May 1988):2, 86-90.
- Kolbe, Laura: Koti on Saksassa tärkeämpi. Helsingin Sanomat 20.1.1991.
- Komiteanmietintö 1967:B 23. Sosiaalipoliittisen ohjelmatoimikunnan mietintö I. Ehdotus yleiseksi perhe-eläkelaiaksi. Helsinki 1967.
- Komiteanmietintö 1970: A 8. Naisten asemaa tutkivan komitean mietintö. Helsinki 1970.
- Komiteanmietintö 1987:43. Perhe-eläkekomitean osamietintö II. Helsinki 1987.
- Konsumentverket. Tid och arbete i hushållen 110 barnfamiljer i Stockholm. Förstudie. Allmänna byrån 1977:6-02. Vällingby 1977.
- Konsumentverket. Produktionsförhållanden i hemmen. Metodrapport från en provundersökning. Allmänna byrån 1977:6-03. Vällingby 1977.
- Kotitaloustiedustelu 1981. Osa 1. Kotitalouksien kulutusmenot. Tilastokeskus. Tilastollisia tiedonantoja Nro 71. Helsinki 1984.
- Kotitaloustiedustelu 1981. Osa 2. Kotitaloudet eri vaiheissa. Tilastokeskus. Tilastollisia tiedonantoja Nro 71. Helsinki 1985.
- Kotityötutkimus. Osa XIV: Palkattoman kotityön arvon määrittämisestä. SVT. Sosiaalisia erikoistutkimuksia XXXII:111. Sosiaali- ja terveysministeriö. Tutkimusosasto. Helsinki 1986.
- Kuhn, Annette: Structures of Patriarchy and Capital in the Family. Teoksessa Annette Kuhn & Annmarie Wolpe (toim.): Feminism

- and Materialism. *Women and Modes of Production*. London 1978, 42-67.
- Laesvuori, Arto: Lapsenhoitoaika vuoden ajalta työeläkettä kartuttavaksi. *Työeläke* 1/1988, 10-12.
- Laesvuori, Arto & Bo Lundqvist: TEL-LEL-työntekijöiden ansiokehitys 1964-1984. Eläketurvakeskus. Suunnitteluosaston katsaus 29.11.1989.
- Laitinen, Sinikka: Eläkkeistä ulkomailla. *Työeläke* 3/1992, 26-27.
- Land, Hilary: The Family Wage. *Feminist Review* 1980:6, 55-87.
- Land, Hilary: Social Policies and Women in the Labour Market. Teoksessa Frankie Ashton & Gill Whitting (toim.): *Feminist Theory and Practical Policies. Shifting the Agenda in the 1980's*. University of Bristol. Occasional Paper 29. Dorset 1987, 78-101.
- Lasch, Christopher: *Haven in a Heartless World. The Family Besieged*. New York 1977.
- Latvala, Riitta: Äitimyytissä aineksia parinsadan vuoden takaa. *Helsingin Sanomat* yliö 16.12.1989.
- Lehto, Anna-Maija: Naisten ja miesten työolot. Tilastokeskuksen tutkimuksia 138. Helsinki 1988.
- Lehtonen, Heikki: *Työvoiman käytön ja uusintamisen muodot*. Tampere 1983.
- Lein, Laura: Male Participation in Home Life: Impact of Social Supports and Breadwinner Responsibility on the Allocation of Tasks. Teoksessa Patricia Voydanoff (toim.): *Work & Family. Changing Roles of Men and Women*. Palo Alto, California 1984, 242-250.
- Lewis, Jane: Lone Parent Families: Politics and Economics. *Journal of Social Policy* 18 (October 1989):4, 595-600.
- Lietsala, Leena: Eläkeuudistus ei tasoittanut leskeneläkkeiden eroja julkisen ja yksityisen sektorin välillä. *Tietoaika* 4/1992, 20-21.

- Liljeström, Rita: Sukupuolijärjestelmä ja naisten työ. Teoksessa Liisa Rantalaiho (toim.): Miesten tiede ja naisten puuhet. Jyväskylä 1986, 84-108.
- Liljeström, Rita, Gunilla Fürst Mellerström & Gillan Liljeström Svensson: Roles in transition. Report of an investigation made for the Advisory Council on Equality between Men and Women. Helsingborg 1978.
- Liljeström, Rita & Edmund Dahlström: Arbetarkvinnor i hem-, arbets- och samhällsliv. Jönköping 1981.
- Lopata, Helena: Occupation: Housewife. Westport, Conn. 1980.
- Lupri, Eugen: The Changing Position of Women and Men in Comparative Perspective. Teoksessa Eugen Lupri (toim.): The Changing Position of Women in Family and Society. A Cross-National Comparison. Leiden 1983, 3-39.
- Lupri, Eugen & Donald L. Mills: The Changing Roles of Canadian women in Family and Work: An Overview. Teoksessa Eugen Lupri (toim.): The Changing Position of Women in Family and Society. A Cross-National Comparison. Leiden 1983, 43-77.
- Marklund, Staffan: Structures of Modern Poverty. *Acta Sociologica* 33 (1990):2, 125-140.
- McDonough, Roisin & Rachel Harrison: Patriarchy and Relations of Production. Teoksessa Annette Kuhn & AnnMarie Wolpe (toim.): Feminism and Materialism. Women and Modes of Production. London 1978, 11-41.
- McGlen, Nancy E. & Karen O'Connor: Women's Rights. The Struggle for Equality in the Nineteenth and Twentieth Centuries. New York 1983.
- Meyer, Chris: Naissosialisaatio ja huolenpityö - muutoksen mahdollisuuksia etsimässä. Teoksessa Liisa Rantalaiho (toim.): Miesten tiede, naisten puuhet. Jyväskylä 1986, 143-155.

- Michelson, William: Childcare and the Daily Routine. *Social Indicators Research* 1990:23, 353-366.
- Miljoona naista käy ansiotyössä. Palkansaajien naisenemmistö ei jääne lama-ajan ilmiöksi. *Helsingin Sanomat* 4.4.1992.
- Millar, Jane & Caroline Glendinning: *Invisible Women, Invisible Poverty*. Teoksessa Caroline Glendinning & Jane Millar (toim.): *Women and Poverty in Britain*. Brighton 1987, 3-27.
- Miller, Joanne & Howard H. Garrison: *Sex Roles: The Division of Labor at Home and in the Workplace*. *Annual Review of Sociology* 1982:8, 237-262.
- Molyneux, Maxine: *Beyond the Domestic Labour Debate*. *New Left Review* 1979 July-August, No. 116, 3-27.
- Moore, Kristin A. & Isabel V. Sawhill: *Implication of Women's Employment for Home and Family Life*. Teoksessa Patricia Voydanoff (toim.): *Work & Family. Changing Roles of Men and Women*. Palo Alto, California 1984, 153-171.
- Morris, Lydia: *Constraints on Gender: the Family Wage, Social Security and the Labour Market*. *Work Employment and Society* 1987:1, 85-106.
- Myrdal, Alva & Viola Klein: *Women's Two Roles. Home and Work*. London 1956.
- Naisten asema. Tilastokeskus. *Tilastollisia tiedonantoja* Nro 72. Helsinki 1984.
- Niemi, Albert W. Jr.: *The Impact of Children on Female Earnings*. Teoksessa George Kurian & Ratna Ghosh (toim.): *Women in the Family and the Economy. An International Comparative Survey*. Westport, Conn. 1981, 307-315.
- Niemi, Iris: *The 1979 Time Use Study Method*. Tilastokeskus, tutkimuksia No. 91. Helsinki 1983.
- Niemi, Iris: *Kotityön harhat*. *Sociologia* 3/1984, 211-218.

- Niemi, Iiris, Salme Kiiski & Mirja Liikkanen: Suomalaisten ajankäyttö 1979. Tilastokeskus. Tutkimuksia N:o 65. Helsinki 1981.
- Niemi, Iiris & Hannu Pääkkönen: Ajankäytön muutokset 1980-luvulla. Tilastokeskus. Tutkimuksia 153. Helsinki 1989.
- Norris, Pippa: Politics and Sexual Equality. The Comparative Position of Women in Western Democracies. Brighton 1987.
- Novarra, Virginia: Women's Work, Men's Work. The Ambivalence of Equality. London 1980.
- Oakley, Ann: The Sociology of Housework. Oxford 1974.
- Oppenheimer, Valerie Kincade: Women's Economic Role in the Family. American Sociological Review 42 (June 1977):3, 387-406.
- Ostner, Ilona: Berufsform und berufliche Sozialisation von Frauen. Teoksessa Karl Martin Bolte & Erhard Treutner (toim.): Subjektorientierte Arbeits- und Berufssoziologie. Universität München. Frankfurt/Main 1983, 110-140.
- Ostner, Ilona & Angelika Willms: Strukturelle Veränderungen der Frauenarbeit in Haushalt. Teoksessa Joachim Matthes (toim.): Krise der Arbeitsgesellschaft? Verhandlungen des 21. Deutschen Soziologentages in Bamberg 1982. Frankfurt/Main 1983, 206-227.
- Palkansaajakeskusjärjestöjen tasa-arvotyöryhmän raportti. Helsinki, kesäkuu 1989.
- Parsons, Talcott & Robert F. Bales: Family, Socialization and Interaction Processes. London 1956.
- Pateman, Carole: The Sexual Contract. Padstow, Cornwall 1988.
- Perheenemäntien sosiaaliturvan kehittäminen. Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan sosiaalipoliittinen jaosto. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 1975:6.
- Phillips, Anne: Introduction. Teoksessa Phillips, Anne (toim.): Feminism and Equality. Oxford 1987, 1-23.

- Pieper, Barbara: Subjektorientierung als Forschungsverfahren - vorgestellt am Beispiel häuslicher Arbeit. Teoksessa Karl Martin Bolte & Erhard Treutner (toim.): Subjektorientierte Arbeits- und Berufssoziologie. Universität München. Frankfurt/Main 1983, 294-323.
- Pleck, Joseph H.: Men's Family Work: Three Perspectives and Some New Data. *Family Coordinator* 1979:28, 481-488.
- Pleck, Joseph H.: The Work-Family Role System. Teoksessa Patricia Voydanoff (toim.): *Work & Family. Changing Roles of Men and Women*. Palo Alto, California 1984, 8-19.
- Pleck, Joseph H., Graham L. Staines & Linda Lang: Conflicts between Work and Family Life. *Monthly Labor Review* 1980 March, 29-32.
- Pohjanen, Jorma: Emile Durkheimin ajatuksia perheestä. *Sosiaalinen Aikakauskirja* 4 /1988, 2-5.
- Poloma, Margaret M. & T. Neal Garland: The Married Professional Woman: A Study of the Tolerance of Domestication. *Journal of Marriage and Family* 1971 August, 531-540.
- Poster, Mark: *Critical Theory of the Family*. London 1978.
- Rantalaiho, Liisa: Reproduktion maisema. Teoksessa Liisa Rantalaiho (toim.): *Miesten tiede, naisten puuhut*. Jyväskylä 1986, 19-56.
- Rapoport, Robert & Rhona Rapoport: Work and Family in Contemporary Society. *American Sociological Review* 1965 June, 381-394.
- Rapoport, Robert & Rhona Rapoport: Working Women and the Enabling Role of the Husband. Paper presented at the 12th Family Research Seminar, International Sociological Association, Moscow, 1972 June.
- Rauhala, Urho: Huono-osaisen muotokuva. *Sosiaalinen Aikakauskirja* 4/1989, 43-47.
- Riihinen, Olavi: Sosiaaliturvan juuret. *Sosiaaliturva* 24/1987, 1372-1378.

- Riihinen, Olavi: Synopsis. Teoksessa Riihinen, Olavi (toim.): Suomi 2017. Jyväskylä 1990, 665-711.
- Riihinen, Olavi, Aimo Pulkkinen & Marketta Ritamies: Suomalaisen perheen lapsiluku. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D, N:o 7/1980. Vammala 1980.
- Ristimäki, Toini: Äitien työvoimaan kuuluvuus ja lasten hoito äidin työssä ollessa. Eripainos Väestöntutkimuksen Vuosikirjasta VII, 1961-62.
- Rogers, Barbara: The Domestication of Women. Discrimination in Developing Societies. New York 1980.
- Roos, J. P.: Suomalainen elämä. Hämeenlinna 1987.
- Rose, Hilary: Rereading Titmuss: The Sexual Division of Welfare. *Journal of Social Policy* 10(1981):4, 477-502.
- Rosenfeld, Rachel A. & Arne L. Kalleberg: A Cross-National Comparison of the Gender Gap in Income. *American Journal of Sociology* 96 (July 1990):1, 69-106.
- Ryscavage, Paul: More Wives in the Labor Force Have Husbands with 'Above-Average' Incomes. *Monthly Labor Review* 1979 June, 40-42.
- Saarinen, Aino: Perhe ja sukupolvittaisen uusintamisen ristiriidat kapitalismissa. Biologisten ja taloudellisten määreiden tarkastelua. Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitoksen julkaisu N:o 11/1979. Tampere 1979.
- Sailas, Raija: Köyhät keskuudessamme. Pienituloiset kotitaloudet vuoden 1981 kotitaloustiedustelussa. Sosiaalhallituksen julkaisu 1/1987.
- Salmi, Minna: Eroon kotityöstä? Piirteitä kotityökeskustelusta. *Sosiologia* 1/1982, 12-19.
- Santamäki, Tuire: Työaikojen kehityspiirteitä Suomessa. Työväen taloudellinen tutkimuslaitos. Katsaus 4/1987, 3-20.

- Scanzoni, John H.: Opportunity and the Family. New York 1970.
- Scanzoni, John H.: Sex Role Change and Influences on Birth Intentions. Journal of Marriage and Family 1976 February, 43-58.
- Secombe, Wally: Housewife and her Labour in Capitalism. New Left Review 1974 January-February, No. 83, 3-24.
- Siiskonen, Pirjo: Maatilan emännän työ ja tasa-arvo. Naisen asema maataloudessa-tutkimusprojekti. Osaraportti V. Pellervon taloudellisen tutkimuslaitos. Raportteja N:o 20, 1982.
- Sipilä, Jorma: Sosiaalipolitiikan tulevaisuus. Helsinki 1985.
- Sirén, Pekka & Esko Kalimo: Eläketurvan karttuminen pienten lasten kotihoidon aikana. Sosiaalivakuutus 4/1989, 176-179.
- Smith, Dorothy E.: The Everyday World as Problematic. A Feminist Sociology. Northeastern University Press. Boston 1987.
- Social Security and the Changing Roles of Men and Women. U.S. Department of Health, Education and Welfare. Washington D.C. 1979.
- Sorrentino, Constance: The Changing Family in International Perspective. Monthly Labor Review 1990 March, 41-58.
- Strandell, Harriet: Vapauttaako työ naisen. Tiede ja edistys 1/1982, 61-62.
- Strandell, Harriet: Kolmen naissukupolven kokemuksia työstä ja perheestä. Teoksessa Elina Haavio-Mannila, Riitta Jallinoja & Harriet Strandell: Perhe, työ ja tunteet. Juva 1984, 203-294.
- Sulkunen, Irma: Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen. Juva 1989.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 1985/86. Tilastokeskus 1986.
- Suviranta, Annikki & Markku Heinonen: 7 vuotta nuorempien lasten palkattoman kotihoidon arvo vuonna 1979. Kotityötutkimus. Osa

III. SVT. Sosiaalisia erikoistutkimuksia XXXII:69. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. Tutkimusosasto. Helsinki 1980.

SVT VI C:103. Yleinen väestölaskenta 1960. Osa II. Väestön ikä, siviilistäyty, kieli ym. Tilastollinen päätoimisto. Helsinki 1963.

SVT VI C:103. Yleinen väestölaskenta 1960. Osa VI. Väestön sosioekonominen asema. Ammatissa toimivan väestön ikä. Työpaikan sijainti. Tilastollinen päätoimisto. Helsinki 1963.

SVT VI C:104. Väestö- ja asuntalaskenta 1970. Osa II A. Elinkeino ja ammattiasema. Tilastokeskus. Helsinki 1973.

SVT VI C:106. Väestö- ja asuntolaskenta 1980. Osa I A. Ammatti ja elinkeino: koko väestö. Tilastokeskus. Helsinki 1983.

SVT VI C:106. Väestö- ja asuntolaskenta 1980. Osa XVII. Väestö ja asuminen 1950-1980. Tilastokeskus. Helsinki 1983.

SVT XL:9. Työvoimatutkimuksen aikasarjat 1976-84. Tilastokeskus. Helsinki 1985.

Symons, Gladys L.: Egalitarianism in Marriage? Graduate Education and the Sexual Division of Labour in the Canadian Family. Teoksessa Eugen Lupri (toim.): The Changing Position of Women in Family and Society. A Cross-National Comparison. Leiden 1983, 396-417.

Säntti, Riitta: Hoitovapaan käyttö ja lasten hoitomuodon valinta. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. Kehittämisosaston julkaisuja 1990:1.

Säntti, Riitta & Urpu Husa: Tiedustelu pienten lasten äideille vuonna 1981. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. Tutkimusosaston julkaisuja 9/1981.

Takala, Pentti: Kotityökeskustelusta. Tiede ja edistys 4/1979, 60-65.

Tapio, Helena: Laitoshoidosta kotihoitoon, karttuuko hoitajalle eläkettä? Työeläke 5/1989, 15-17.

- Thorne, Barrie: *Feminist Rethinking of the Family: An Overview*. Teoksessa Barrie Thorne & Marilyn Yalom (toim.): *Rethinking the Family. Some Feminist Questions*. The Center for Research on Women, Stanford University. New York 1982, 1-24.
- Tiedustelu pienten lasten äideille. Sosiaali- ja terveysministeriö. Tutkimusosaston julkaisuja 1/1978.
- Tilasto Suomen eläkkeensaajista 1990. Eläketurvakeskus ja Kansaneläkelaitos. Helsinki 1991.
- Tilly, Louise A. & Joan W. Scott: *Women, Work and Family*. New York 1978.
- Toimeentuloturva 1992. Lakisääteinen sosiaaliturva ja vapaaehtoiset vakuutukset. Eläke-Sampo. Kokkola 1992.
- Tolkki-Nikkonen, Mirja: *Parisuhde, perhesuhde, olosuhde*. Helsinki 1990.
- Tomeh, Aida K.: *A Comparative View on the Changing Position of Women in the United States*. Teoksessa Eugen Lupri (toim.): *The Changing Position of Women in Family and Society. A Cross-National Comparison*. Leiden 1983, 78-119.
- Townsend, Peter: *Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Standards of Living*. Middlesex 1979.
- Trost, Jan: *The Changing role of Swedish Women in Family and Society*. Teoksessa Eugen Lupri (toim.): *The Changing Position of Women in Family and Society. A Cross-National Comparison*. Leiden 1983, 225-242.
- Tuominen, Eila: *Perhe-eläketurva muuttuvassa yhteiskunnassa*. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1988:1. Helsinki 1988.
- Työeläkejärjestelmän tilastollinen vuosikirja 1980. Osa I. Tilastotietoja työeläkkeen saajista. Eläketurvakeskus. Helsinki 1981.
- Työeläkejärjestelmän tilastollinen vuosikirja 1990. Osa I. Tilastotietoja työeläkkeen saajista. Eläketurvakeskus. Helsinki 1990.

- Työeläkkeen jakaminen avioeron yhteydessä. Eläketurvakeskuksen muistio 7.1.1980.
- Työmarkkinat 1989:10. Työvoiman vuosihaastattelu 1987. Tilastokeskus. Helsinki 1989.
- Työmarkkinat 1990:24. Työvoimatilasto 1989. Tilastokeskus. Helsinki 1990.
- Työpoliittinen Aikakauskirja 3/1991. Työministeriö.
- Uusitalo, Hannu: Muuttuva tulonjako. Hyvinvointivaltion ja yhteiskunnan rakennemuutosten vaikutukset tulonjakoon 1966-1985. Tilastokeskus. Tutkimuksia 148. Helsinki 1988.
- Waerness, Kari: Women's Culture and the Care Crisis in Scandinavian Countries. Teoksessa *Women on the Move. Contemporary Changes in Family and Society*. Unesco. Paris 1984, 271-282.
- Walker, Kathryn E. & Margaret E. Woods: Time Use: A Measurement of Household Production of Family Goods and Services. American Home Economics Association. Washington D.C. 1976.
- Valpola, Olli: Kansaneläkeuudistus ja naisnäkökulma. *Sosiaalivakuutus* 2/1988, 69-71.
- Vanek, Joann: Time Spent in Housework. *Scientific American* 23 (1974 November):5, 116-120.
- Varjonen, Seppo: Bruttokansantuotteen harhat. *Hyvinvointikatsaus* 1/1990, 22-25.
- Weedon, Chris: Socialist Feminism. Teoksessa Frankie Ashton & Gill Whitting (toim.): *Feminist Theory and Practical Policies. Shifting in the Agenda in the 1980's*. University of Bristol. Occasional Paper 29. Dorset 1987.
- Wilson, Elizabeth: *Women and the Welfare State*. Bristol 1977.

- Wilson, Elizabeth: *Feminism and Social Policy*. Teoksessa Martin Loney, David Boswell & John Clarke (toim.): *Social Policy and Social Welfare*. Open University Press. Milton Keynes 1983, 33-45.
- Young, Michael & Willmott, Peter: *The Symmetrical Family. A Study of Work and Leisure in then London Region*. London 1973.
- Zapf, Wolfgang (toim.): *German Social Report. Living Conditions and Subjective Well-Being, 1978-1984*. *Social Indicators Research* 19 (1987 February):1.
- Äidin ansiotyö ja perhe. Osa I. Äidit ammatin ja perheen välissä. Osa II. Äidin ansiotyö ja perhe. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimusosaston julkaisu 16/1984.

TUTKIMUKSEN PERUSJOUKKO, OTANTAA JA AINEISTON EDUSTAVUUTTA KOSKEVA SELVITYS

1

TUTKIMUKSEN PERUSJOUKKO

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, miten leskeksi jääneen taloudellinen tilanne ja elinolosuhteet yleensä puolison kuoleman johdosta muuttuvat. Tutkimuksen kohdejoukko valittiin niin, että tutkittavista voitiin hankkia luotettavia tietoja ennen leskeytymistä ja muutaman vuoden ajanjaksolta leskeytymisen jälkeen. Tutkimus kohdistettiin vuonna 1980 leskeksi jääneisiin alle 80-vuotiaisiin henkilöihin. Tietojen keruu suunniteltiin toteutettavaksi vuonna 1984, joten seuranta-aikaa leskeksi jäämisen jälkeen oli muutama vuosi. Ikärajoitusta pidettiin tarpeellisena siitä syystä, että hyvin iäkkäiden henkilöiden haastatteluun saaminen on yleensä epävarmaa ja saatujen tietojen luotettavuus muistin heikkenemisen takia vähäisempi.

Perusjoukossa oli 13 992 henkilöä, joista valtaosa, 79,7 % oli naisia. Kuvioista 9 sivulla 80 nähdään perusjoukon jakautuminen lesken sukupuolen, iän ja huollettavien lasten mukaan. Otoshenkilöistä ja heidän perheenjäsenistään hankittiin tietoja sekä haastattelujen että rekistereiden avulla. Tutkimusvuosiksi valittiin vuosi ennen ja vuosi jälkeen leskeksi jäämisen sekä haastatteluja edeltänyt vuosi 1983, joten seuranta-aikaa puolison kuolemasta oli keskimäärin kolme vuotta.

Perusjoukkoa eli vuonna 1980 leskeytyneitä koskevien tulosten yleistettävyyttä pyritään seuraavassa arvioimaan käytettävissä olevien tilastotietojen avulla. Eri vuosina leskeksi jääneistä ei ole saatavissa paljoakaan tilastotietoja. Sen sijaan koko leskiväestöä koskevaa tilastotietoa on runsaammin. Liitetaulukoihin 1-8 on koottu keskeisimmät saatavissa olevat väestö- ja eläketilastoon perustuvat tiedot kymmenen vuoden aikana leskeksi jääneistä.

Tarkasteltaessa leskeksi jääneiden ja kuolleiden puolisoitten ikäkausia työeläketilaston lukujen eli alkaneiden perhe-eläkkeiden perusteella, havaitaan ikääntymistä molemmissa ryhmissä (liitetaulukot 1 ja 2). Työeläkejärjestelmän voimaantulovaiheesta johtuu, ettei hyvin iäkkäitä eli yli 80-vuotiaita edunjättäjiä ole tarkasteluajanjakson alkuvuosina 1974 ja 1976. Tästä johtuen myös yli 70-

LIITE 1

vuotiaiden osuus on noussut lähes kolminkertaiseksi kymmenen vuoden aikana.

Tarkasteltaessa väestötilastoon perustuen eri vuosina leskeksi jääneiden ikäjakaumia liitetaulukosta 3 nähdään, että tosiasiaassa leskeksi jäädään entistä iäkkäämpänä. Tämä johtuu väestön keskimääräisen eliniän noususta Yli 70-vuotiaiden osuus kaikista leskeksi jääneistä on noussut tarkasteluajanjaksona kymmenellä prosenttiyksiköllä.

Liitetaulukko 1. Edunjättäjän ikäjakauma vuosina 1974 - 1984 alkaneissa perhe-eläkkeissä

EDUNJÄTTÄJÄN IKÄ	1974 %	1976 %	1978 %	1980 %	1982 %	1984 %
- 29	2	2	1	1	1	1
30 - 39	6	6	6	6	5	5
40 - 49	15	13	11	10	9	9
50 - 59	25	23	22	20	19	17
60 - 64	39	17	14	14	13	13
65 - 69		21	19	18	16	15
70 - 79	13	19	25	30	33	34
80 -	-	-	1	2	5	6
Yhteensä	100	100	100	100	100	100

Lähde: Tilastotietoja työeläkkeen saajista vuosilta 1974, -76, -78, -80, -82, -84, taulu 6.2.3.

Liitetaulukko 2. Lesken ikäjakauma vuosina 1974 - 1984 alkaneissa perhe-eläkkeissä

LESKEN IKÄ	1974 %	1976 %	1978 %	1980 %	1982 %	1984 %
- 29	3	2	2	1	1	1
30 - 39	5	5	5	4	4	4
40 - 49	17	14	11	10	9	8
50 - 59	33	30	29	26	23	22
60 - 64	33	19	18	18	18	18
65 - 69		17	18	19	18	17
70 - 79	9	12	16	20	25	27
80 -	-	0	1	2	3	4
Yhteensä	100	100	100	100	100	100

Lähde: Tilastotietoja työeläkkeen saajista vuosilta 1974, -76, -78, -80, -82, -84, taulu 6.2.6.

Liitetaulukko 3. Leskeksi jääneet iän mukaan vuosina 1975-1983

LESKEN IKÄ	1975 %	1978 %	1980 %	1982 %	1983 %
- 29	2	1	1	1	1
30 - 39	4	4	3	3	3
40 - 49	10	8	8	7	7
50 - 59	22	22	21	19	18
60 - 64	16	15	14	15	15
65 - 69	17	18	18	17	17
70 - 79	24	26	28	30	31
80 -	5	6	7	8	8
Yhteensä	100	100	100	100	100

Lähde: SVT VI A: Väestö, osa I vuosilta 1975, -78, -80, -82 ja -83.

Työeläkejärjestelmän voimaantulovaiheesta ja leskeksi jääneiden tosiasiallisesta ikääntymisestä johtuen Perhe-eläkkeen edunjättäjien ja leskien ikääntymisestä johtuu myös alaikäisiä lapsia huoltavien leskien osuus on pienentynyt. Yhden edunsaajan eläkkeiden osuus kaikista alkaneista perhe-eläkkeistä on noussut liki kahdellakymmenellä prosenttiyksiköllä kymmenen vuoden ajanjaksona. Liitetaulukon 4 alosaan on laskettu erikseen alkaneiden perhe-eläk-

LIITE 1

keiden osuus, joissa edunsaajana on ainoastaan leski. Näiden osuus on noussut 17 prosenttiyksiköllä vastaavana aikana. Lasteneläkettä saavien perheiden osuuden pienenemisestä huolimatta lasten ikäjakauma on pysynyt kutakuinkin samana (ks. liitetaulukko 5).

Liitetaulukko 4. Vuosina 1974-1984 alkaneiden perhe-eläkkeiden lukumäärä ja jakautuminen edunsaajien lukumäärän mukaan

EDUNSAAJIEN LUKUMÄÄRÄ	1974 %	1976 %	1978 %	1980 %	1982 %	1984 %
1	68	72	76	80	83	85
2	16	15	13	12	10	9
3-	16	13	10	8	7	6
Yhteensä	100	100	100	100	100	100
Alkaneita perhe- eläkkeitä	8.807	10.090	10.564	10.920	12.050	10.916
Osuus 2)	63	66	71	74	77	80

Lähde: Tilastotietoja työeläkkeen saajista vuosilta 1974, -76, -78, -80, -82, -84, taulu 6.2.1 ja 6.2.2.

1) Vuoden 1982 lukumäärässä nähtävä noin 1000 alkaneen perhe-eläkkeen nousu johtuu pääosin vakuutusväen lakosta vuonna 1981.

2) Alkaneiden perhe-eläkkeiden, joissa edunsaajana on vain leski, osuus kaikista alkaneista perhe-eläkkeistä.

Liitetaulukko 5. Lasten ikäjakauma vuosina 1974 - 1984 alkaneissa perhe-eläkkeissä

LAPSEN IKÄ	1974 %	1976 %	1978 %	1980 %	1982 %	1984 %
- 4	7	7	8	8	8	9
5 - 9	18	18	16	15	15	18
10 - 14	35	35	35	33	31	29
15 - 17	30	31	32	33	35	33
18 -	10	9	10	11	12	12
Yhteensä	100	100	100	100	100	100

Lähde: Tilastotietoja työeläkkeen saajista vuosilta 1974, -76, -78, -80, -82, -84, taulu 6.2.7.

Kun tarkastellaan alkaneita perhe-eläkkeitä eläkkeen myöntäneen laitoksen/eläkelain mukaan nähdään, että osuudet ovat pysyneet käytännöllisesti katsoen samoina. TEL:n osuus on lähes puolet kaikista eri vuosina alkaneista perhe-eläkkeistä (ks. liitetaulukko 6).

Perhe-eläkkeen markkamääräistä muutosta kuvaa liitetaulukon 7 luvut. Taulukossa on laskettu kaikkien alkaneiden perhe-eläkkeiden keskimäärä sekä erikseen leskeneläkkeen keskimäärä vuoden 1984 rahassa. Reaalista nousua on leskeneläkkeessä samoin kuin kaikissa perhe-eläkkeissä noin 300 markan verran kymmenen vuoden aikana. Vuoden 1975 tasokorotuksen vaikutus näkyy tarkastelujakson alkuvuosien eläkkeissä.

Liitetaulukko 6. Vuosina 1976-1984 alkaneet perhe-eläkkeet eläkkeen myöntäneen laitoksen mukaan

ELÄKELAITOS	1976 %	1978 %	1980 %	1982 %	1984 %
TEL	47	45	45	44	46
LEL	25	26	24	26	23
YEL	8	8	9	9	9
MYEL	20	21	22	21	22
Yhteensä	100	100	100	100	100

Lähde: Tilastotietoja työeläkkeen saajista vuodelta 1985, taulu 2. Tilastollisesti vertailukelpoiset luvut ovat saatavissa vuodesta 1976 lähtien.

Liitetaulukko 7. Keskieläke vuosina 1974 - 1984 alkaneissa perhe-eläkkeissä ja leskeneläkkeissä, joissa edunsaajana vain leski. Markat vuoden 1984 rahanarvossa

	1974 MK	1976 MK	1978 MK	1980 MK	1982 MK	1984 MK
PERHE-ELÄKE	586	818	823	831	876	903
LESKENELÄKE, JOSSA EDUNSAAJANA VAIN LESKI	464	589	627	672	720	771

Lähde: Tilastotietoja työeläkkeen saajista vuosilta 1974, -76, -78, -80, -82, -84, taulu 6.2.2.

Leskeksi jääneiden jakautuminen avioliiton keston mukaan nähdään liitetaulukosta 8. Avioerojen yleistyessä olettaisi keston ajan mitaan lyhenevän. Tämän suuntaista muutosta ei ole vielä havaittavissa eri vuosina leskeksi jääneiden tilastoluvuista. Pikemminkin avioliiton kestot ovat hieman pidempiä viime vuosina kuin 70-luvun puolivälissä leskeytyneillä. Avioliiton keston vaikuttaa kaksi vastakkaisista ilmiötä, eliniän nousu ja avioeroisuuden yleistyminen. Viimeisten kymmenen vuoden aikana leskeksi jääneillä ensiksi mainittu tekijä lienee voimakkaampi.

Liitetaulukko 8. Vuosina 1975 - 1983 leskeksi jääneet avioliiton keston mukaan

AVIOLIITON KESTO	1975 %	1978 %	1980 %	1982 %	1983 %
- 4	2	2	1	2	2
5 - 9	3	3	2	2	2
10 - 14	4	4	3	3	3
15 - 19	5	5	4	4	4
20 - 24	8	7	6	6	5
25 - 29	15	11	10	9	8
30 - 34	14	17	17	14	11
35 - 39	15	15	15	18	19
40 - 44	12	14	15	15	16
45 - 49	11	11	12	13	14
50 - 54	7	8	9	8	9
55 - 59	3	3	4	4	5
60 -	1	1	1	1	2
yhteensä	100	100	100	100	100

Lähde: SVT VI A: Väestö, osa I 1975, -78, -80, -82 ja -83.

Yhteenvedona voidaan todeta, että vuonna 1980 leskeksi jääneissä ovat jonkin verran ylliedustettuina nuoret ikäluokat ja lapsiperheet verrattuna myöhemmin 80-luvulla leskeksi jääneisiin. Kun tuloksia tarkastellaan iän tai elämänvaiheen mukaisissa ryhmissä, aineiston lievä vinous tässä suhteessa ei vaikuta tulosten perusteella tehtäviin johtopäätöksiin.

Reaalista tulotason nousua on luonnollisesti kaikissa ikäryhmissä. Edellä tarkasteltiin perhe-eläkkeiden reaalikasvua. Vuodesta 1980 vuoteen 1984 keskimääräinen leskeneläke on noussut reaalisesti noin 100 markalla. Keskimäärin nousu on ollut suhteellisen hidasta, joten muutoksella ei ole yleistettävyyden kannalta suurempaa merkitystä.

LIITE 1

2

OTANTA

2.1

Otannan periaate

2.1.1

Kaksivaiheinen ositettu PPS-ryväsotanta

Tutkimus suoritettiin otantatutkimuksena, joka kohdistettiin vuonna 1980 leskeksi jääneisiin alle 80-vuotiaisiin henkilöihin. Tähän perusjoukkoon kuului 13 992 leskeksi jäänyttä henkilöä. Kustannussyistä otoksen kooksi määriteltiin etukäteen noin 3500 taloutta.

Perusjoukko jaettiin ennen otannan suorittamista 21 analyysiryhmään, joiden tulotason ja joiden välisten tuloerojen estimoimisen arvioitiin olevan tärkeää. Ryhmittelykriteereinä käytettiin sukupuolta, ikää, perhekokoa ja eläkelakia (ks. liitetaulukko 10).

Haastattelujen suorittajalla Suomen Gallup Oy:llä oli käytettävissä valmis kuntarunko. Tämä ei kuitenkaan edustanut tasaisesti kaiken tyyppisiä kuntia. Yksinkertaisen satunnaisotannan ja sitä vastaavien estimaattoreiden käyttö olisi tällaisessa tapauksessa tuottanut harhaisia estimaatteja. Harhattomien estimaattien saamiseksi oli sovellettava sellaista estimointimenettelyä ja estimaattoreita, jotka otavat huomioon käytettävissä olevien kuntien vinon edustavuuden.

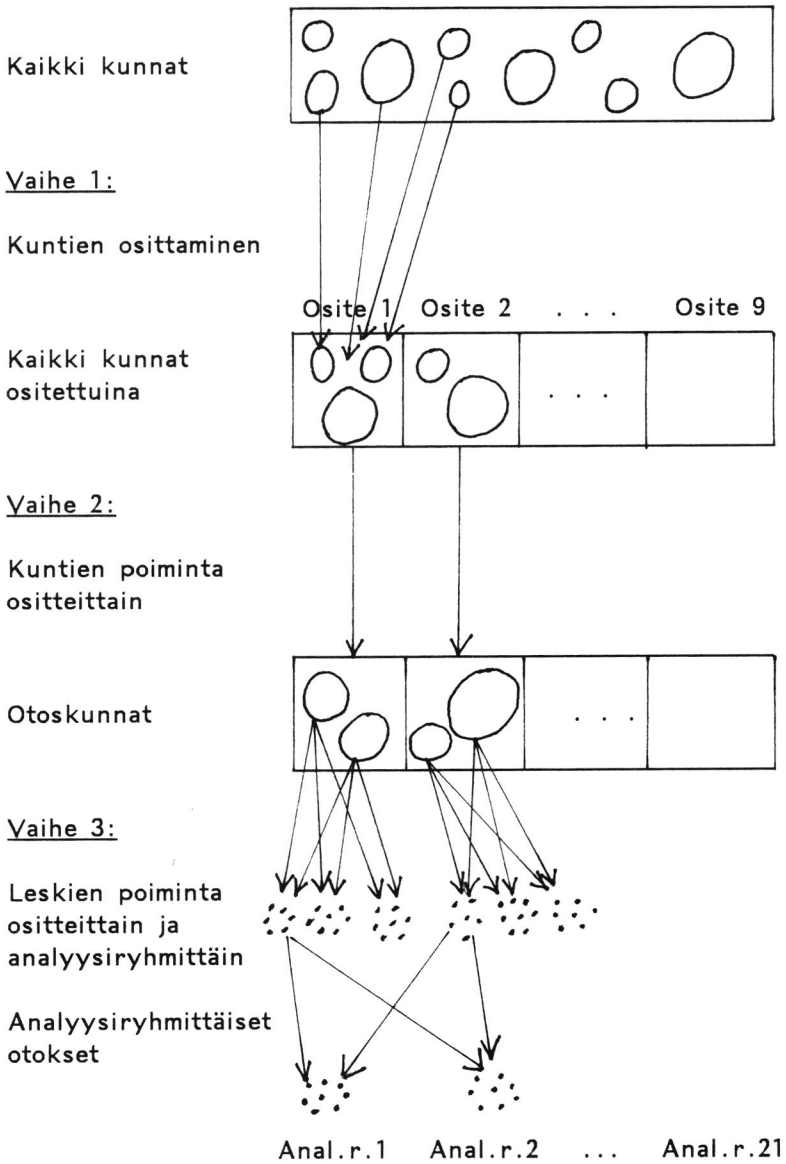
Otannassa sovellettiin kaksivaiheista ositettua PPS-ryväsotantaa (Propabilities Proportionate to Size). Rypäinä käytettiin kuntia. Nämä jaettiin ensin kuuteen ositteeseen, joiden puitteissa poimittiin ositteen kunnista otoskunnat käyttäen poimimistodennäköisyyksinä kunnan leskien suhteellista määrää ositteessa. Otoskuntien leskistä poimittiin edelleen analyysiryhmittäin otos tai otettiin niiden lesket kokonaisuudessaan analyysiryhmän koosta riippuen. Seuraavassa esitetään otannan kulku tarkemmin vaiheittain.

Vaihe 1: Kuntien osittaminen

Suomen Gallupin kuntarungossa oli Suomen kaikista 461 kunnasta 283 kuntaa. Esimerkiksi kunnan keskimääräisen tulotason, taajama-asteen sekä jalostuksessa ja alkutuotannossa työskentelevien osuuksien mukaan tarkasteltuna Gallupin kuntarunko ei kuitenkaan edusta tasaisesti maan kaikkia kuntia. Lesket, jotka asuvat taajama-asteeltaan ja keskimääräiseltä tulotasoltaan korkeissa, teollistuneissa kunnissa, olivat lähes kokonaisuudessaan edustettuina kuntarungossa, kun taas jakaumien toisessa päässä olevista leskistä oli mukana vain noin kolmasosa.

Koska muun muassa em. tekijät otaksuttavasti vaikuttavat perheiden tulotasoon, oli kuntarungon vinous otettava huomioon otannassa. "Yliedustettujen" kuntien vähentäminen olisi pienentänyt liiaksi joitakin tutkimuksen analyysiryhmiä. Tämän vuoksi vinous oli korjattava osittamalla kunnat sopivasti niin, että ositteiden sisällä Gallup-kuntien osuus kaikista kunnista on mahdollisimman tasainen ja että niiden jakaumat ositteiden sisällä vastaavat suunnilleen jakaumia, jotka olisi saatu poimimalla kunnat ositteittain PPS-otannalla niiden suhteellista suuruutta (kunnan leskien lukumäärä / ositteen leskien lukumäärä) vastaavilla poimimistodennäköisyyksillä.

LIITE 1

Liitekuvio 1. Otannan vaiheet

Jotta maantieteellinen edustavuus ositteissa olisi tullut turvatuksi, lisättiin Gallupin kuntarunkoon vielä 23 kuntaa siten, että kaikkien kuntien lääneittäiset taajama-aste, tulotaso- ja teollisuudessa työskentelevien osuuksien jakaumat tulivat suunnilleen samanlaisiksi. Samalla kasvoi "aliedustettujen" kuntien määrä otoskehikossa jonkin verran.

Vertaamalla eri ositusvaihtoehtoissa Gallupin kuntien frekvenssijakaumia leskeytyneiden kokonaismäärän suhteen teoreettisiin jakaumiin, jotka saataisiin poimimalla ositteen sisältämä määrä otoskuntia PPS-otannalla käyttämällä kunnan suuruuden mittana leskeytyneiden määrää, päädyttiin liitetaulukon 9 esittämään ositukseen. Taulukossa on esitetty ositteittain kaikkien kuntien määrä ja otoskuntien määrä.

Liitetaulukko 9. Kuntien lukumäärät ositteittain

Taajama-aste Leskeyt. lkm	0-2	3-5	6-7	8	9	
					0-89	90-
Kaikki kunnat	253	121	34	15	9	29
Otoskunnat	107	71	30	14	5	29

Taajama-aste = taajamassa asuvien prosenttiosuus kunnan kokoväestöstä.

Vaihe 2: Kuntien PPS-otanta

Normaalissa ositetussa PPS-otannassa rypäiden (tässä kuntien) osituksen jälkeen poimittaisiin ositteittain rypäiden otokset käyttäen poimimistodennäköisyyksinä rypään suhteellista suuruutta, kuten esimerkiksi rypään sisältämien havaintoyksiköiden suhteellista määrää ositteessa tai jotakin muuta tämän kanssa korreloivaa suuruusmittaa. Tässä tapauksessa jouduttiin etenemään toisessa järjestyksessä. Ensinnä muodostettiin ositteet siten, että niiden sisältämien erikokoisten rypäiden (kuntien) määrät ovat suunnilleen samat kuin olisi saatu PPS-otannalla

Vaihe 3: Leskeytneiden poiminta analyysiryhmittäin

Leskeytneiden analyysiryhmittäiset otokset poimittiin otoskunnista yksinkertaisella satunnaisotannalla. Analyysiryhmittäiset otoskoot määriteltiin siten, että perusjoukon varianssin ollessa annettu keskiarvon estimaatin virhe olisi mahdollisimman pieni. Laskentakaavaan (Liedes & Manninen 1974, 3.47., 77) tarvittavat arviot analyysiryhmien tulojen variansseista saatiin Eläketurvakeskuksen tulokehitystutkimuksen aineistosta. Koska koko otoksen suuruus oli etukäteen määrätty, laskettiin analyysiryhmittäiset otoskoot siten, että niiden ennakoitu estimointivirhe olisi kaikissa ryhmissä suunnilleen yhtä suuri. Laskettujen suuruisilla otoksilla kunkin ryhmän keskivuositulon estimaatin virhe olisi 95 % todennäköisyydellä korkeintaan 3000 mk. Koska kuntien poiminnan jälkeen jotkut analyysiryhmät olivat pieniä, otettiin ne kokonaisuudessaan.

Analyysiryhmät joiden puitteissa leskeytymisen vaikutuksia haluttiin tutkia, on esitetty liitetaulukossa 10. Siinä on esitetty myös leskien lukumäärät analyysiryhmittäin kaikissa kunnissa/otoskunnissa/otoksessa.

Liitetaulukko 10. Kaikkien ja Gallupin kunnissa asuvien v. 1980 leskeytyneiden lukumäärät analyysiryhmittäin

Naiset		<u>Edunjättäjä:</u>		
Las- ten lkm	Les- ken ikä	Palkansaaaja tai muu	Yrittäjä	Maat.yrittäjä
	-39	(1)	96/86/86	
0-	40-64	(2)3188/2848/400	(8)391/338/150	(11)991/681/150
	65-	(3)3650/3140/220	(9)238/213/150	(12)744/507/150
1-	-49	(4) 374/350/220		
	50-	(5) 328/280/280	(10)220/192/150	(13)461/307/150
>1-	-49	(6) 401/359/220		
	50-	(7) 68/60/60		
Miehet		<u>Edunjättäjä:</u>		
Las- ten lkm	Les- ken ikä	Palkansaaaja tai muu	Yrittäjä	Maat.yrittäjä
0-	-64	(14) 765/691/300	(17) 83/75/75	(19)260/185/185
	65-	(15)1278/1046/200		
>0-	-49	(16) 323/292/292	(18) 55/46/46	(20) 78/51/51

Otoksessa on yhteensä 3535 leskeä.

Liitetaulukon 10 luvuista voidaan laskea analyysiryhmittäiset otantasuhteet. Yhden analyysiryhmän kaikissa ositteissa ja ositteen kaikissa rypäissä käytetään samaa otantasuhdetta.

LIITE 1

2.1.2

Ositettu satunnaisotanta

Otosta voidaan pitää yksinkertaisemmin myös ositettuna satunnaisotoksena. Analyysiryhmän ja asuinkuntatyyppin mukaan olisi tällöin muodostettu ositteet, joista kustakin erikseen tapaukset on poimittu yksinkertaisella satunnaisotannalla. Tällaisessa kehikossa tapauskohtaisten painojen laskeminen on yksinkertaisempaa ja luotettavampaa. Kunnan koon ja tyyppin aiheuttamaa varianssia voidaan kontrolloida luokittelemalla kunnat tarkemmin kuin edellisessä otantakehikossa.

Ositteet muodostettiin taulukoimalla ristiin analyysiryhmä ja taajama-aste, pääkaupunkiseutu omana luokkanaan:

		<u>Taajama-aste</u>					
		0	1	2	. . .	9	Hki
							Espoo
							Vantaa
A n a l y s i r y h m ä	1						
	2						
	20						

2.2

Alkiokohtainen painokerroin

Käyttämällä painotettuja havaintoja voidaan laskea harhattomia estimaatteja yhdistetyissä ryhmissä ja soveltaa aineistoon tilastollisia analyysimenetelmiä. Antamalla havainnoille painot saadaan otoksesta suoria keskiarvoja laskemalla perusjoukon keskiarvon harhattomia estimaatteja mielivaltaisella tavalla muodostetuissa ryhmissä. Tapauksen painona käytetään sen poimimistodennäköisyyden käänteislukua (ks. Hansen & Hurwitz & Madow 1953, 61-, 341-).

M /m
gh gh,

missä

m poimittujen alkioiden määrä g. analyysiryhmän h.
gh ositteessa

M alkoiden kokonaismäärä g. analyysiryhmän h. osit-
gh teessa

LÄHTEET

Cochran, W.G. Sampling Techniques. John Wiley, New York 1963.

Hansen, M.H., Hurwitz, W.N., Madow, W.G. Sample Survey Methods and Theory. Volume I, Methods and Applications. John Wiley, New York 1953.

Liedes, M., Manninen, P. Otantamenetelmät. Gaudeamus, Helsinki 1974.

LIITE 1

3

AINEISTON EDUSTAVUUS

3.1

Otoksen edustavuus ja haastattelukadon vaikutus edustavuuteen

Tutkimusaineiston edustavuutta selvitetään keskeisten taustamuuttajien eli sukupuolen, iän, lasten lukumäärän, eläkelakien piiriin kuuluvuuden, tulojen sekä asuinläänin ja asuinpaikan kuntamuodon mukaan. Näiden tekijöiden suhteen tarkastellaan sitä, miten otannalla poimittu otos edustaa perusjoukkoa ja onko haastattelukato vinouttanut tutkimusaineiston edustavuutta.

Sukupuoli

Miesten ja naisten suhteellinen osuus on sama perusjoukossa ja otoksessa. Haastattelukato ei ole vinouttanut sukupuolijakaumaa, sillä prosenttiyksikön tarkkuudella suhde on sama myös haastateltujen joukossa.

 MIESTEN OSUUS

Perusjoukko	20.3
Otos	20.3
Haastatellut	20.0

Lesken ikä

Perusjoukon ja otoksen ikäjakaumat ovat likimain samat. 40-49-vuotiaita on otoksessa noin pari prosenttiyksikköä enemmän ja 60-64-vuotiaita puolentoista prosenttiyksikön verran vähemmän kuin perusjoukossa. Kun verrataan otoksen ja haastateltujen ikäjakamia nähdään, ettei kato ole juurikaan muuttanut jakaumaa. 50-59-vuotiaiden osuus on haastatelluissa vain prosenttiyksikön verran suurempi ja vastaavasti eläkeikäisten määrä saman verran pienempi kuin otoksessa.

Liitetaulukko 11. Lesken ikäjakauma perusjoukossa, otoksessa ja haastateltujen joukossa

LESKEN IKÄ V. 1980	PERUS- JOUKKO %	OTOS %	HAASTA- TELLUT %
- 39	5.2	5.4	5.2
40 - 49	9.1	11.5	11.8
50 - 59	25.1	24.3	25.5
60 - 64	17.1	15.6	15.5
65 -	43.5	43.2	41.9
Yhteensä	100.0	100.0	100.0

Lasten lukumäärä

Perusjoukon ja otoksen jakaumat lasten lukumäärän mukaan ovat käytännöllisesti katsoen samat. Haastateltujen jakauma ei mainittavasti eroa edellisistä. Perheettömiä haastateltuja on ainoastaan prosenttiyksikön verran vähemmän saadussa aineistossa kuin otoksessa ja perusjoukossa, joten kato ei ole mainittavasti vinouttanut aineistoa.

Liitetaulukko 12. Lasten lukumäärä perusjoukossa, otoksessa ja haastateltujen joukossa

LASTEN LUKUMÄÄRÄ	PERUS- JOUKKO %	OTOS %	HAASTA- TELLUT %
0	83.5	83.4	82.5
1	9.7	9.8	10.3
2	4.8	4.7	4.9
3	1.5	1.5	1.7
4-	0.5	0.5	0.5
Yhteensä	100.0	100.0	100.0

Työeläkelakien piiriin kuuluvuus

Leskien jakaumat puolison eli edunjättäjän työeläkelakien piiriin kuuluvuuden suhteen vastaavat perusjoukossa ja otoksessa melko tarkasti toisiaan. Kato huomioon otettuna aineisto on myös tässä suhteessa edustava. Kato on ollut jonkin verran pienempi MYEL:n piiriin kuuluvien ryhmässä ja vastaavasti suurempi työeläkelakien piiriin kuulumattomien ryhmässä. Mainittavaa vaikutusta edustavuuteen tällä noin prosenttiyksikön erolla ei kuitenkaan ole.

 Liitetaulukko 13. Edunjättäjän kuuluminen työeläkelakien piiriin

LAKI	PERUS- JOUKKO %	OTOS %	HAASTA- TELLUT %
TEL	42.2	42.6	42.9
LEL	12.8	13.0	12.2
YEL	7.1	7.1	6.7
MYEL	18.1	18.2	19.8
Ei kuulu lakien piiriin/muut lait/ei tietoa	19.8	19.1	18.5
Yhteensä	100.0	100.0	100.0

Asuinlääni

Tarkasteltaessa perusjoukon ja otoksen jakaumia asuinläänin mukaan nähdään, että otos edustaa perusjoukkoa hyvin tässä suhteessa. Sen sijaan haastateltujen ryhmässä on Uudenmaan läänissä noin kolmen prosenttiyksikön vajoaus otokseen ja perusjoukkoon nähden. Haastattelukato on pääkaupunkiseudulla yleensä suurempi kuin muualla maassa. Uudenmaan läänin lievä aliedustavuus aiheutui yksinomaan pääkaupunkiseudun keskimääräistä suuremmasta haastattelukadosta myös tässä tutkimuksessa. Muiden läänien osalta haastattelukato oli likimain keskimääräinen.

Liitetaulukko 14. Leskien jakautuminen asuinläänin mukaan perusjoukossa, otoksessa ja haastateltujen joukossa

LÄÄNI	PERUS- JOUKKO %	OTOS %	HAASTA- TELLUT %
Uudenmaan l.	20.8	21.0	17.5
Turun ja Porin l.	15.2	14.8	15.3
Ahvenanmaa	0.5	-	-
Hämeen l.	13.6	14.8	15.4
Kymen l.	7.9	7.6	7.9
Mikkelin l.	5.4	6.4	6.8
Pohj.-Karjalan l.	4.8	4.9	5.5
Kuopion l.	5.6	6.8	6.9
Keski-Suomen l.	5.5	4.4	3.8
Vaasan l.	9.4	8.4	9.5
Oulun l.	7.8	7.4	7.3
Lapin l.	3.5	4.0	4.2
Yhteensä	100.0	100.0	100.0

LIITE 1

Asuinkunnan taajama-aste

Leskien jakauma asuinkunnan taajama-asteen mukaan vastaa otoksessa lähes tarkalleen perusjoukon jakaumaa. Poikkeama Uudenmaan läänin haastateltujen osuudessa heijastuu myös taajama-aste 9:n osuuteen, joka on haastateltujen ryhmässä kolme ja puoli prosenttiyksikköä pienempi kuin otoksessa. Ero johtuu pääkaupunki-seudun keskimääräistä suuremmasta kadosta.

Liitetaulukko 15. Leskien jakautuminen asuinkunnan taajama-asteen mukaan perusjoukossa, otoksessa ja haastateltujen joukossa

KUNNAN TAAJAMA- ASTE	PERUS- JOUKKO %	OTOS %	HAASTA- TELLUT %
0	2.8	2.8	2.7
1	9.2	9.3	10.3
2	13.8	13.8	15.1
3	7.1	7.2	7.8
4	8.1	8.1	9.0
5	3.9	3.9	4.2
6	3.7	3.7	3.8
7	4.4	4.4	4.9
8	7.9	7.9	6.7
9	39.2	38.9	35.4
Yhteensä	100.0	100.0	100.0

Tulot

Tutkimusaineiston edustavuutta tulojen suhteen voidaan tarkastella työeläketietojen avulla, jotka oli saatavissa koko perusjoukosta eli vuonna 1980 leskeksi jääneistä alle 80-vuotiaista henkilöistä ja heidän puolisoistaan. Seuraavissa taulukoissa on esitetty edunjättäjien omaeläkkeiden jakaumat kuolemaa edeltäneenä vuonna ja naisleskien perhe-eläkejakaumat vuonna 1981. Omaeläkkeet vuonna 1979 kuvaavat tulojen edustavuutta etupäässä iäkkäiden ryhmissä, kun taas perhe-eläkkeiden avulla voidaan tehdä päätelmiä myös nuorempien ikäluokkien tulojen edustavuudesta.

Kuolleiden puolisojen omaeläkkeiden jakauma otoksessa on varsin samanlainen kuin perusjoukon vastaava jakauma. Otoksen poikkeamat perusjoukosta ovat alle prosenttiyksikön luokkaa. Samoin haastateltujen jakauma vastaa otosjakaumaa, joten eri tuloluokat ovat varsinkin iäkkäiden keskuudessa hyvin edustettuina.

Liitetaulukko 16. Kuolleiden puolisojen omaeläkkeiden jakauma kuolemaa edeltäneenä vuonna 1979 perusjoukossa, otoksessa ja haastateltujen joukossa

OMAELÄKE V. 1979	PERUS- JOUKKO %	OTOS %	HAASTA- TELLUT %
0	44.0	43.6	43.8
1- 999	2.0	2.3	2.5
1000- 4999	15.0	14.1	14.6
5000- 9999	13.2	12.8	13.8
10000-14999	9.4	10.2	9.9
15000-19999	5.5	6.1	6.0
20000-29999	5.4	5.0	4.3
30000-39999	2.6	2.6	2.3
40000-49999	1.2	1.3	1.3
50000-	1.7	1.9	1.5
Yhteensä	100.0	100.0	100.0

LIITE 1

Samoin otokseen kuuluvien naisleskien saamat perhe-eläkkeet edustavat hyvin perusjoukon perhe-eläkkeitä. Ero perusjoukkoon nähden on suurimmillaan eläkettä vailla olevien kohdalla ja pienissä 1000-4999 markan suuruisissa eläkkeissä. Näiden ryhmien osuus otoksessa on noin parin prosenttiyksikön verran pienempi kuin perusjoukossa. Mistään suurista poikkeamista ei siis ole kyse. Haastattelukato on kohdistunut tasaisesti eri tuloluokkiin myös perhe-eläkkeissä, joten tutkimusaineisto on työeläketulojen perusteella arvioituna eri tuloluokkia verraten hyvin edustava sekä nuorissa että vanhoissa ikäryhmissä.

Liitetaulukko 17. Perhe-eläkkeiden jakaumat naisleskillä vuonna 1981 perusjoukossa, otoksessa ja haastateltujen joukossa

PERHE-ELÄKE V. 1981	PERUS- JOUKKO %	OTOS %	HAASTA- TELLUT %
0	15.7	14.0	13.4
1- 999	4.6	5.8	6.4
1000- 4999	24.6	22.1	24.1
5000- 9999	23.2	23.9	23.2
10000-14999	13.8	14.3	15.0
15000-19999	8.2	8.7	7.9
20000-29999	6.7	7.7	7.2
30000-39999	1.8	1.9	1.5
40000-49999	0.8	1.0	0.6
50000-	0.7	0.6	0.7
Yhteensä	100.0	100.0	100.0

3.2

Haastattelukato

Haastattelematta jääneiden leskien osuus oli keskimäärin 20 prosenttia otoksesta. Alla olevasta taulukosta nähdään, miten kato kohdistui eri analyysiryhmiin. Puolessa ryhmistä kato jäi keskimääräistä alhaisemmaksi ja ainoastaan kahdessa ryhmässä kato oli yli neljänneksen koko ryhmän suuruudesta.

Liitetaulukko 18. Kato-osuudet analyysiryhmittäin. Suluissa analyysiryhmän numero

LESKEN SUKU- PUOLI JA LAS- TEN LUKUMÄÄRÄ	LESKEN IKÄ V. 1980	Palkan- saaja	EDUNJÄTTÄJÄ Yrittäjä	Maatalous- yrittäjä
Naislesket, ei lapsia	-39		(1) 25	
	40-64	(2) 20	(8) 25	(11) 15
	65-	(3) 24	(9) 29	(12) 13
Naislesket, yksi lapsi	-49	(4) 19		
	50-	(5) 13	(10) 16	(13) 11
Naislesket, kaksi lasta tai enemmän	-49	(6) 16		
	50-	(7) 9		
Mieslesket, ei lapsia	-64	(14) 21	(17) 25	(19) 14
	65-	(15) 23		
Mieslesket, on lapsia	kaikki	(16) 23	(18) 29	(20) 16

Kato-osuus vaihteli eniten edunjättäjän eläkelain mukaan. Yrittäjien leskillä, sekä miehillä että lapsettomilla naisilla, kato-osuus oli keskimääräistä korkeampi. Maatalousyrittäjillä se taas jäi kokonaisuudessaan selvästi keskimääräistä alhaisemmaksi.

Tutkimuksen kannalta tärkeiden lapsiperheiden kato-osuus jäi yleensä muita ryhmiä pienemmäksi. Palkansaajien monilapsisilla naisleskillä kato oli jopa pienempi kuin yhden lapsen perheillä. Samoin sekä yrittäjien että maatalousyrittäjien perheellisistä naisleskistä saatiin haastatelluksi suurempi osa kuin muista näihin laki-ryhmiin kuuluvista.

LIITE 1

Kadon syyt

Haastatteleematta jäämisen syyt erosivat jonkin verran lesken sukupuolen ja myös leskeytymisiän mukaan. Yleisin kadon syy oli haastattelusta kieltäytyminen. Naisleskillä se oli yleisempää kuin miesleskillä. Alle eläkeikäisistä naisista yli puolella kadon syynä oli kieltäytyminen, miehillä se oli yleisintä 50-64-vuotiaiden ikäryhmässä.

Liitetaulukko 19. Kadon syy lesken sukupuolen ja iän mukaan

KADON SYY	MIESLESKET			NAISLESKET		
	-49 %	50-64 %	65- %	-49 %	50-64 %	65- %
Kieltäytyi	36	44	37	55	52	48
Kuollut	1	11	10	1	2	0
Sairas	0	6	27	3	8	12
Laitoksessa	4	1	8	0	1	11
Matkoilla	0	1	3	0	4	2
Muuttanut ulkomaille	1	0	0	0	1	0
Muuttanut haastattelukunnan ulkopuolelle	9	4	1	6	3	3
Ei tavoitettu uusintäkäynneistä huolimatta	31	24	12	17	21	13
Muu syy	18	8	2	18	8	10
Tieto puuttuu	0	1	0	0	0	0
Yhteensä	100	100	100	100	100	100

Merkittävä ero mies- ja naisleskien välillä oli se, että 50 vuotta täyttäneistä miesleskistä joka kymmenennen kohdalla haastattelua ei ollut mahdollista saada kuoleman takia. Vastaavan ikäisillä naisilla kuolema kadon syynä oli harvinainen. Eroa selittää osaltaan sukupuolten ikärakenne. Miesleskien ikärakenne oli merkittävästi vanhempi kuin naisleskien. Miesleskistä lähes joka kolmas (30%) oli leskeksi jäädessään täyttänyt 70 vuotta ja naisleskistä vain joka viides. Haastatteleematta jääneistä miehistä yli kolmasosa (36%) oli 70-vuotiaita tai sitä vanhempia ja naisista vain joka neljäs.

Miesleskien naisia vanhempi ikärakenne näkyy myös siinä, että sairaus oli eläkeikäisillä miehillä yleisempi kadon syynä kuin naisleskillä. Yli 65-vuotiaista miehistä noin neljäsosalla ja naisista noin joka kymmenennellä oli sairaus esteenä haastattelulle. Vanhimmassa ikäryhmässä myös laitoshoido oli yleinen kadon syy. Sekä

miehistä että naisista noin joka kymmenennellä haastattelu jäi tekemättä laitoshoidon takia.

Tavoittamattomuus oli toiseksi yleisin syy katoon lukuunottamatta vanhimpia miesleskiä, joilla sairaus oli tätä yleisempi este. Erityisesti nuoria miehiä ei tavoitettu uusintakäynneistä huolimatta. Noin joka kolmanteen alle 50-vuotiaaseen haastatteleematta jääneeseen miesleskeen ei saatu yhteyttä. Niin ikään nuorilla oli yleisempää toiselle paikkakunnalle muutto. Tästä syystä jäi haastatteleematta vajaa kymmenesosa nuorimmasta ikäryhmästä.

 ELÄKETURVAKESKUS
PENSIONSSKYDDSCENTRALEN